

54099

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

EBÛ ALİ el-FÂRİSÎ ve NAHİV İLMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KÜÇÜKKALAY

HAZIRLAYAN
Sevim ÖZDEMİR

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ISPARTA - 1996

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ.....	VI

GİRİŞ

NAHİV İLMİNİN TARİHİ GELİŞİMİ, EKOLLER ve TEMSİLCİLERİ

I-NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ.....	1
II-GRAMER EKOLLERİNİN DOĞUŞU.....	5
A-Basra Ekolü Temsilcileri.....	6
B-Kûfe Ekolü Temsilcileri.....	13
C-Basra ve Kûfe Ekollerinin Temel Prensipleri.....	16
D-Nahiv Görüşleri Açısından Basra ve Kûfe Ekolü Arasındaki Bazı Farklı Noktalar	19
E-Bağdat Ekolü ve Temsilcileri.....	22
F-Endülüs Ekolü ve Temsilcileri	24

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ ALİ el-FÂRİSÎ'NİN YAŞADIĞI ASIR ve HAYATI

I-YAŞADIĞI ASIR.....	26
----------------------	----

A-Dönemin Siyâsî Durumu.....	27
B-Dönemin İçtimaî Durumu.....	29
C-Dönemin İktisadî Durumu.....	32
D-Dönemin İlmî Durumu.....	34
II-EBÛ ALİ el-FÂRİSÎ'NİN HAYATI.....	36
A-Doğum Yeri ve Tarihi, İsmi, Künyesi, Nisbeti, Nesebi.....	36
B-Tahsili.....	39
C-Seyahatleri.....	40
D-Hocaları.....	41
E-Talebeleri.....	46
F-Eserleri.....	52
a-Günümüze Kadar Ulaşan Eserleri.....	52
b-Günümüze Kadar Ulaşamayan Eserleri.....	60
G-Vefatı ve Defnedildiği Yer.....	63
III-HAKKINDA SÖYLENENLER.....	64
A-Medihler.....	64
B-Zemler.....	67

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ ALİ el-FÂRİSÎ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ ve NAHİV İLMİNDEKİ YERİ

I-İLMÎ ŞAHSİYETİ ve NAHİV ÇALIŞMALARINDAKİ METODU	70
A-Nahiv İle İlgili Bazı Görüşleri.....	75

1-İze'l-Fücâiyye.....	75
2-Temyiz Bâbı.....	76
3-İsim Fiil.....	76
4-Münâdanın Nasb Edilmesinin Sebebi.....	77
5-Şart Cümlesinin Hâl Durumunda Olması Caiz midir?.....	77
6-Medih Fiilleri.....	77
7-Muzâfun İleyh'den Hâl Olma Durumu.....	78
8-Fâil Bâbı.....	78
9-"Le'n-Nâfiye " Zâid Olarak Gelebilir mi?.....	79
10-"Vasat" Kelimesinin Okunuşuna Göre Anlamı	79
11-el-Ef'âlü'l-Hamse'nin İ'rabı.....	79
12-Sıfat-ı Müşebbehe'deki "ed-Damîru'r -Râbit.....	80
13-Haber'in Müştak Olması.....	80
14-Mübteda ve Haber'in Ma'rife Olması Durumu.....	80
15-"Kâne" Bahsi.....	81
16-Edatlar Hakkındaki Görüşleri.....	81
17-el-Esmâu'l-Hamse'nin İ'rabı.....	86
18-"Amin" Kelimesi.....	87
19-Le'n-Nâfiyetü li'l-Cins	87
20-Ef'alü'r-Reca'.....	88
21-"Alime" Fiilinden Sonra Gelen "İn el-Muhaffefe"nin Okunuşu..	89
22-el-Mebnî ve'l-Mu'rab.....	90

23-Tevbe,9/63. Ayetinde Geçen "enne" Hakkındaki Görüşler.....	90
B-Sarf İle İlgili Görüşleri.....	91
C-Kıraat İlmindeki Yeri.....	93
II-MENSUB OLDUĞU GRAMER EKOLÜ.....	95
III-KÛFE EKOLÜ İLE İTTİFAK ETTİĞİ BAZI KONULAR.....	96
IV- EBÛ ALİ el-FÂRİSÎ'NİN YAPMIŞ OLDUĞU İLMÎ MÛNAZARALAR.....	98
A-İbn Hâleveyh İle Olan Mûnazarası.....	98
B-Öğrencileri İle Olan Mûnazarası.....	101
SONUÇ.....	103
BİBLİYOGRAFYA.....	105

KISALTMALAR**A.Ü.İ.F.D:**Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**b.** :bin**bkz.** :bakınız**b.y.** :baskı yeri yok**dğr.** :diğerleri**İ.A** :İslâm Ansiklopedisi**Krş** :Karşılaştırınız**s.** :sayfa**T.D.V.İ.A.** :Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**Thk** :Tahkik**t.s.** tarihsiz

ÖNSÖZ

İslâmiyetin yayılmasıyla birlikte Arapların dilinde bazı hataların görülmesi bilinen bir gerçektir. Hoş karşılanmayan bu hataları düzeltmek üzere Hz.Ali'nin gayretleriyle başlatılan çalışmalar, Emevîler döneminde devam etmiş, Abbasîler'in ilk döneminde de yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar esnasında ortaya çıkan ekoller, çalışmalara ayrı bir önem kazandırmış, bu süreç içerisinde birçok nahiv âlimi yetişmiştir.

Basra ve Kûfe Ekolü diye isimlendirilen bu ekol mensuplarının, bazı nahiv meselelerinde aralarında ihtilâf etmeleri neticesinde bu ilim dalında farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Hicrî iv.asra gelindiğinde, bu ihtilâflar hemen hemen son bulmuş, bu dönemde yetişen nahiv âlimleri, her iki ekolün görüşlerini kabul etmeye başlamışlardır. İşte tez çalışmamızın konusu olan Ebû Ali el-Fârisî, bu dönemde yaşamış bir nahiv âlimidir.

Bağdat ulemâsının nahiv âlimlerinden ders alarak yetişen Ebû Ali el-Fârisî, daha sonra ilim merkezi olan şehirleri dolaşmış zamanın nahiv âlimleriyle ilmî münâzaralarda ve sohbetlerde bulunmuştur. Ebû Ali el-Fârisî, nahiv ilminin dışında kıraat ilmiyle de meşgul olmuş olmasına rağmen, biz onun nahiv ilmindeki yerine ağırlık verdik. Bunun yanında diğer ilimlerdeki görüşlerine de yer vermeye çalıştık.

Bu çalışmamızda Ebû Ali el-Fârisî'nin hayatını ele almadan önce, bir nahiv âliminin hayatı araştırma konumuz olduğu için, öncelikle bu ilmin

hangi sebeplerle ortaya çıktığını, neden bu ilme nahiv denildiğini açıklamanın doğru olacağına inandığımız için, tezimizin giriş bölümünde, nahiv ilminin tarihî gelişimi araştırma konusu yapılmıştır.

Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ebû Ali el-Fârisî'nin yaşamış olduğu dönemin siyasî, içtimaî, iktisadî ve ilmî durumunu işledik. Ebû Ali el-Fârisî'nin başarılı bir âlim olarak yetişmesinde o dönemdeki olayların da etkisi olduğu kanaatine vardığımız için, o dönemin olaylarına yer verdik. Yine bu bölümde, Ebû Ali el-Fârisî'nin hayatı, eserleri, hocaları, talebeleri, vefatı ve hakkında söylenen medih ve zemler de araştırmamızda ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise, Ebû Ali el-Fârisî'nin ilmî şahsiyetini ve nahiv ilmindeki yerini ayrıntılı bir şekilde işledik. Bunun yanında onun sarf ve kıraat ilmindeki görüşlerine de tez çalışmamız çerçevesinden uzaklaşmadan örneklendirerek değindik. Ayrıca bu bölümde mensub olduğu gramer ekolü, Kûfe Ekolü ile ittifâk ettiği konular ve Ebû Ali el-Fârisî'nin muasırları ve talebeleriyle olan münazaraları da ele alınan konular arasındadır.

Tez çalışmalarım esnasında gerek konunun seçiminde, gerekse araştırmamın her safhasında maddî-manevî yardımlarını esirgemeyen, tez çalışmalarımın bu aşamaya kadar gelmesinde yol gösteren Sayın Hocam Yrd.Doç.Dr.Hüseyin KÜÇÜKKALAY'a, bilhassa Farsça çevirilerde yardımlarını esirgemeyen Sayın Hocam Prof.Dr.Nazif M.HOCA'ya ve yardımlarını gördüğüm diğer hocalarıma, arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

Sevim Özdemir

Isparta, 1996

GİRİŞ

NAHİV İLMİNİN TARİHİ GELİŞİMİ, EKOLLER ve TEMSİLCİLERİ

I-NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

Cahiliye Döneminde Araplar, kendi dillerini doğal olarak en güzel şekilde telâffuz ediyorlar ve kullanıyorlardı. Bu nedenle bu dönemde dillerinde herhangi bir bozulma olmamıştır. Bu durum, İslâmiyetin, diğer milletler arasında yayılmaya başlamasıyla, değişikliğe uğradı. Çünkü Araplar, fetihler sayesinde diğer ülkelerle kaynaşmaya başlamışlardı. Acem diye adlandırılan ve Arap olmayan kavimler İslâmiyete girmişti. Bunların birbirleri ile münasebetleri esnasında aralarında kelime mübadelesi olmuş ve neticede de Arapların konuşmalarında lahn dediğimiz dil hataları görülmeye başlamıştır. Bu hatalar zamanla çoğalmış, sadece konuşmada değil yazıda da kendini göstermeye başlamıştır. Tabii bu arada Ayet-i Kerime ve Hadislerin de lahn neticesi, yanlış anlaşılmasından, Arapça'nın kendine has özelliklerinin de kaybolmasından endişe edilmiştir.

Bu durum başta Ebu'l-Esved ed-Düeli (Ö.69/686) olmak üzere ilim adamlarını Arap Dili'nin gramer kaidelerinin belirlenmesi ve korunması

yönünde faaliyete geçirmiştir. Lügat, gramer, beyan ve edebiyat olmak üzere dört temele dayanan Arap Dili'nde,¹ nahiv çok önemlidir. Kur'an, Hadisler ya da Arapça bir metni okuyup anlamada nahiv ilminin rolü büyüktür. Zira nahiv ilmi bilinmediği takdirde, faili mefulden, mübtedayı haberden ayırmak mümkün olmaz. Arap Dili'nin diğer dillere nazaran çok farklı bir yapıya sahip olması ve aynı kelimelerle farklı kavramların anlatılması başka dillerde yoktur. Hz. Peygamber'in "أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ وَأَخْتَصِرُ لِي الْكَلِمَ إِخْتِصَارًا" Bana birçok anlamları kendinde toplayan kelimeler verildi, benim için söz ve ifadeler çok kısaltıldı"² sözü bu hususu anlatır. Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Arap Dili'nde harfler, harekeler, kelime ve cümlelerin şekilleri, suretleri; anlam ve maksatları anlatmaya yardımcı olurlar.³

Yukarıda bahsedilen özelliklere sahip olan Arap Dili'nin, bu özelliklerini kaybetmeye başlaması ile i'rab öğrenimine ihtiyaç ortaya çıktı. Başlangıçta Kur'an-ı Kerim ve Hadisleri yanlış okumamak için kullanılan nahiv ilmi, daha sonra dilde meydana gelen bozulmalar sebebiyle ayrıntılı bir şekilde incelenmeye başlanmış ve müstakil bir ilim sahası haline gelmiştir.

Nahiv ilminin bu aşamaya gelmeden önce geçirmiş olduğu dönemlerden bahsedilmesinin faydalı olacağına inanıyoruz;

Nahiv çalışmalarının başlamasına sebep olan hatalı konuşmaların ilkinin çölde duyulan " هَذِهِ عَصَائِي " cümlesi olduğu rivayet edilmektedir.⁴ Bu cümlenin doğrusunun " هَذِهِ عَصَائِي " şeklinde olması gerekmektedir. Çünkü maksûr bir isim, mütekellim "Ya"sına izâfet edildiği zaman, mütekellim

¹ İbn Haldûn , Mukaddime , Çev: Zakir Kadiri Ugan , İstanbul . 1986 , III , 175

² Ali Müttakî el-Hindî, Alauddîn b. Hişam el-Burhân Fevri, Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl, Thk: Bekri Hayrânî, Beyrut, 1993, XVI, 112, Hadis No: 44087

³ Mukaddime , III , 173

⁴ el - Câhız , Ebû Osman Amr b. Bahr , el - Beyân ve't - Tebyîn , b. y. 1968 , II , 172

“Ya”sındaki harekenin, iki sakinin bir araya gelmesini ortadan kaldırmak için fetha olması gerekmektedir.⁵

Hiz. Peygamber devrinde de hatalı konuşmaların görüldüğü rivayet edilmiştir. Bir kişi Hiz. Peygamberin huzurunda konuşurken hatalı konuşmuş, bunun üzerine Hiz. Peygamber **أَرْتَبُوا أَخَاكُمْ فَقَدْ ضَلَّ** “Kardeşinizi irşad ediniz,⁶ zira o hata yapmıştır.”⁷ buyurmuştur.

Lahn hakkında gelen bir başka rivayet de şöyledir: Bir gün Hiz. Ömer (Ö.23/644) , ok atan bazı gençlere rastlar ve onları tenkit eder. Bunun üzerine gençler **نَحْنُ قَوْمٌ مَّتَعَلِّمِينَ** “Bizler ok atmayı yeni öğrenen kişileriz” diye cevap verirler. Hiz. Ömer, sinirlenerek “Konuşmanızdaki yapmış olduğunuz hata, benim yanımda kötü ok atmanızdan daha kötüdür”⁸ der. Nitekim Hiz. Ömer’in “Sünnetleri ve farzları öğrendiğiniz gibi nahvi de öğreniniz”⁹ sözü de konunun hassasiyetini ortaya koymaktadır.

Yukardaki misâllerden de anlaşıldığı gibi, nahiv ilminin, ilmî bir disiplin olarak ortaya çıkması, İslâmın ilk devirlerine rastlamaktadır. Ebu’l-Esved ed-Düelfî’nin nahvi ilk koyan kişi olduğu ve bu fikri Hiz. Ali (Ö.40/661)den aldığı hususunda genelde ittifak edilmektedir.¹⁰

ed-Düelfî’yi bu işe sevkeden bir kaç olay rivayet edilmektedir. Şöyleki; ed-Düelfî, bir gece kızı ile gökyüzünü seyrederken, kızı “Gökyüzü ne kadar güzel” demek yerine “Gökyüzünün nesi güzel” mahiyetinde bir soru sormuş, babası da “Yıldızları” cevabını verince, kızı babasına gökyüzünün

⁵ el - Galâyîni, Mustafa , Câmiu’d - Durûsi’l - Arabiyye, Lübnan , 1966 , I , 121

⁶ Kenzu’l - Ummâl, I, 611, Hadis No: 2809

⁷ es-Suyûtî, Abdurrahmân Celâlüddîn, el-Müzhir fi Ulûmi’l-Lügati ve Envâiha, Thk: Muhammed Ebu’l- Fazl İbrahim, Mısır, t.s. II, 396

⁸ Yâkût, el - Hamevî, er-Rumî, Mu’cemu’l-Udebâ İrşâdü’l-Erîb ilâ Ma’rifeti’l-Edîb, Thk: İhsan Abbas, Beyrut, 1993 , I , 16-17

⁹ el - Beyân ve’t-Tebyîn , II , 171

¹⁰ Ahmed Emin, Duha’l - İslâm , Kahire , 1952 , II , 285 ; Dayf , Şevki , el - Medârisü’n - Nahviyye, Kahire , 1968, s. 14

güzelliğini beğendiğini söylemek istediğini belirtmiştir.¹¹ Babası, kızının hatalı konuştuğunu anlayınca, durumu Hz. Ali'ye bildirmiştir.¹² Diğer bir rivayete göre ise, ed-Düelî, şu Ayet-i Kerime'nin yanlış okunduğunu duymuştur. *أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ* Allah ve Resulü, müşriklerden uzaktır.¹³ Yani bu kişi, *الرسول* kelimesindeki son harf olan *لام* 'ı kesreli okumuştur.¹⁴ Bu şekilde okunduğu takdirde anlamı "Allah, Resulünden ve müşriklerden uzaktır" şeklinde değişmektedir. Bu ve benzeri hatalı okuyuşlar karşısında ed-Düelî, nahiv çalışmalarını başlatmanın gerekli olduğu kanısına varmıştır.

Bu ilme "nahiv" denmesinin sebebi hakkında da çeşitli rivayetler vardır. Şöyleki: ed-Düelî, Hz. Ali'ye nahiv usûlü hakkında önerilerde bulunmuş ve ondan izin aldıktan sonra da şöyle demiştir. *فَإِسْتَأْذَنْتُهُ أَنْ أَصْنَعَ نَحْوَ مَا صُنِعَ* "Yapılanlar gibi yapmak için Hz. Ali'den izin aldım."¹⁵ Diğer bir rivayete göre ise, ed-Düelî, Hz. Ali'ye dilin bozulduğunu şikayet edip, ona nahiv bâblarının bazılarını açıkladığı zaman, Hz. Ali, ona *أَنْحُ هَذَا النَّحْوَ* "Bu alana yönel" diye cevap verir.¹⁶ Bu sebeple bu ilim "nahiv ilmi" diye isimlendirilir. Birinci misâlde "nahiv" kelimesi "gibi" anlamında kullanılırken, ikinci misâlde "cihet, yön" anlamlarında kullanılmıştır. Bilindiği gibi nahiv kelimesinin "kasetmek", "yön", "miktar", "gibi", "çeşit" anlamları da vardır.

Nahiv çalışmalarına ilk defa hangi konulardan başlandığı hakkında da farklı görüşler vardır; Birgün Ebu'l- Esved ed-Düelî, Hz. Ali'ye uğrar, onunı düşünceli olduğunu görünce sebebini sorar. Hz. Ali de kendi şehrinde

¹¹ Bilindiği gibi ed - Düelî'nin kızının kullandığı bu ve benzeri terkiplerde üç çeşit okuma tarzı vardır. a *مَا أَحْسَنَ السَّمَاءِ* "Gökyüzü ne güzel" b- *مَا أَحْسَنَ السَّمَاءِ* "Gökyüzünün nesi güzel" c - *مَا أَحْسَنَ السَّمَاءِ* "Gökyüzü güzel değil", " مَا " edatı , birinci cümlede taaccüb, ikinci cümlede istifham , üçüncü cümlede de nefy anlamlarında kullanılmıştır. Küçükkalay, Hüseyin, Kur'an Dili Arapça, Konya, 1969, s.147, (Dipnotta)

¹² el - Medârisü'n - Nahviyye , s. 15

¹³ Tevbe ,9/3

¹⁴ el - Medârisü'n - Nahviyye , s. 14-15

¹⁵ el - Varrâk, Ebu'l-Ferec , Muhammed b. Ebî Ya'kub İshak, Kitâbu'l -Fihrist , li'n -Nedîm , b. y . 1971 , s. 145

¹⁶ el - Medârisü'n - Nahviyye , s, 15

hatalı konuşan kimselerin ötdüğünü, bu durumu engellemek istediğini söyler. Birkaç gün sonra ed-Düelî, Hz. Ali'ye tekrar uğrar ve Hz. Ali ona Arapça kelâm'ın isim, fiil ve harften meydana geldiğini, bunların tariflerinin yazılı olduğu bir sahifeyi verir ve ed-Düelî'den bu yazdıklarına ilâveler yaparak devam ettirmesini ister. Bundan sonra ed-Düelî, nasb harfleri olan ان - اِن - اَيْت - اَعْلَ harflerini yazıp, Hz. Ali'ye verir. Ancak اَنْ harfini bunlara eklemeyiz. Hz. Ali bu harfi niçin yazmadığını sorunca, ed-Düelî اَنْ harfinin, nasb harflerinden olduğunu zannetmediğini söyler. Bunun üzerine Hz. Ali, bu harflere اَنْ yi de eklemesini ister.¹⁷ Bir başka rivayete göre ise, Hz. Ali, ed-Düelî'ye اِن وَاِضَافَةُ وَاِئْمَانَةُ bâblarını yazıp verir. Sonra bunlara ed-Düelî اِنْعَاطُ ve اِعْطَافُ bâblarını, daha sonra اِسْتِفْهَامُ ve اِتْعَاجِبُ bâblarını da ekler.¹⁸

Nahiv çalışmalarına ilk olarak isim, fiil ve harf konularının araştırılarak başlandığı kanaatindeyiz. Çünkü, Arapça Kelâmı bu üçünden meydana gelmiştir. Arapça'yı anlayabilmek içinde bunların öncelikle bilinmesi gerekmektedir.

II- GRAMER EKOLLERİNİN DOĞUŞU

İlk olarak gramer ekollerinin doğmuş olduğu Basra ve Kûfe şehirlerinin tarihleri hakkında bilgi verilmesi faydalı olacaktır; Hz. Ömer, H. 13. senesinde hilâfete gelmiş ve hilâfeti takip eden iki yılda Basra ve Kûfe şehirleri inşâ edilmiştir. Hz. Ömer, Kûfe'ye Medine'li müslümanları ve Hz. Peygamberden sonra Hz. Ali için hilâfet isteyen Hz. Ali taraftarlarını; Basra'ya ise onların siyâsî düşmanlarını yerleştirdi. Daha sonra Hz. Ali hilâfete geldi. Hz. Ali ile Hz. Aişe (Ö.59/678), Hz. Talha (Ö.36/656), ve Hz. Zübeyr (Ö.36/656) arasında Cemel Vak'ası

¹⁷ Mu'cemu'l - Udebâ , IV,1467

¹⁸ es - Suyûtî , Abdurrahman b. Ebî Bekr , el - İktirâh fi İlmi Usulî'n - Nahv , Thk: Ahmed Suphi Furat , İstanbul , 1975 , s. 112 - 113 .

meydana geldi. Kûfe halkı Hz. Ali'nin, Basra halkı ise Hz. Aişe, Hz. Talha, ve Hz. Zübeyr'in tarafını tuttular. Neticede Kûfe halkı, dil ve nahivde de Basra halkına muhalif olmaktan anlaştı.¹⁹

Kûfe ve Basra şehirleri farklı bir gelişme takip etmişlerdir. Kûfe şehri, ilk olarak Hz. Ali devrinde halifenin ikametgâhı olması nedeniyle, devlet idaresinde önemli bir rol oynamıştır. Fakat hilafet merkezinin Bağdat'a taşınmasıyla da bu önemini kaybetmiştir. Basra şehri ise günümüze kadar körfezdeki konumu itibariyle dünya ticaret merkezlerinden birisi olmaya devam etmiştir.²⁰

ed- Düelî ile başlayan nahiv çalışmaları, ilk defa Basra'da başlamış, daha sonra Kûfe'de devam etmiştir. Her ne kadar ed- Düelî, Kûfe doğumlu ise de²¹ yetişme açısından Basralıdır. Nahvin ilk temel taşını o koymuştur. Bu sebeple nahiv ilmi, Basralı'lar tarafından sahiplenilmiş, sonra da Kûfe'ye taşınmıştır.²²

Nahiv ilminin tedviniyle ilk defa Basra'nın meşgul olduğunu, İbn Nedim şu sözleriyle de belirtmiştir

"Basra Ekolünü önce sunduk. Çünkü Arapça ilmi onlardan alınmıştır."²³

A- Basra Ekolü Temsilcileri

Nahiv ilminin temellendirildiği yer olarak kabul edilen Basra, bu ilme büyük katkıları bulunan nahiv alimlerinin yetişmesine de yardımcı olmuştur. Basra'daki ilmî ortamın da olumlu etkisiyle bu şehirde, diğer ilim

¹⁹ Ferrûh, Ömer, Târihu'l - Edebi'l - Arabî el - A'suru'l - Abbasiyye, Beyrut, 1981, II, 48

²⁰ Tülücü, Süleyman, "Arap Dili Mektepleri" A.Ü.İ.F.D, sayı 9 (Erzurum1990), s. 331 - 332

²¹ er-Râvi, Taha, "el - Basriyyûn ve'l-Kûfiyyûn" Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmi'l-Arabî, (Dımeşk, 1949), XXIV, 418

²² er-Râfi, Mustafa Sadık, Târihu Adâbi'l-Arab, Beyrut, 1974, I, 410

²³ Duha'l - İslâm, II, 283 - 284

dallarında olduğu gibi nahiv ilminde de nahvin temellerinin oturtulması yönünde ciddi gayretler sarfeden çok sayıda ilim adamı yetişmiştir. Bunlardan birkaçı üzerinde duralım:

el-Halîl b. Ahmed el- Ferâhidî (Ö.175/791): Asıl adı el- Halîl b. Ahmed Amr b. Temim el-Ferâhidî el-Ezdî el- Basrî, künyesi de Ebû Abdirrahmân'dır.100/718 senesinde Basra'da doğmuş ve orada yetişmiştir.Zamanın Hadis, Kıraat ve Arapça alimlerinden ders almıştır. Sık sık çöllere çıkmış ve Arapça'yı, fasih konuşan Araplardan dinlemiştir. el-Halîl b. Ahmed, ilk defa Aruzu ortaya koyan bir kişi olmasının yanında,²⁴ kıyasın tashihinde, nahiv meselelerinin tahrıcinde ve tahlilinde de bilgili bir kişi idi. İsa b. Ömer (Ö .149/766)'den ders almış ve Ebû Amr İbnü'l-Alâ' (Ö.154/770) 'nın yanında yetişmiştir.²⁵

el-Halîl, Arap dilinde ilk sözlük olarak kabul edilen Mu'cemu'l-Ayn'ı te'lif etmiştir. Bu sözlüğün özelliği, boğaz harflerine göre tertip edilmiş olmasıdır. Bu sebeple ilk olarak boğaz harflerinden olan Ğ harfiyle başlamakta olduğu için ismini de bu harften almıştır. Ancak ulemadan bazıları, bu sözlüğün onun tarafından değil, öğrencisi el-Leys b. Râfi' tarafından tertip edilmiş olduğunu iddia etmektedirler .²⁶ Bu iddiada bulunan alimler arasında el-Ezherî, İbn Fâris, İbn Cinnî, İbnü'n-Nedîm, Ebu't-Tayyib el-Lüğavî de bulunmaktadır. Ayrıca bu kitâbın el-Halîl'e ait olduğunu inkâr edenler, kitâbı el-Halîl'in talebesinden hiçbirinin bilmediğini ileri sürmektedirler. Bu da yanlış bir görüştür. Zira el-Halîl'in talebesinden en - Nadr b. Şümeyl " el-Medhalü ilâ Kitâbil'l-Ayn " adlı bir eser te'lif etmiştir. Ayrıca bu kitap üzerine araştırma yapanlardan Abdullah Derviş Kitâbu'l-Ayn'ın el-Halîl'e ait olduğunu isbatlamıştır.²⁷ Kitâbü'l-Ayn'ın dışında

²⁴ ez-Zirikli,Hayruddîn,el-A'lâm Kâmusu Terâcime li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-Arab ve'l-Müstağribîn ve'l -Müsteşrikîn, Beyrut,t.s., II, 314

²⁵ el - İktirâh , s .112- 113

²⁶ el - Medârisü'n - Nahviyye , s. 31 - 32

²⁷ Kur'ân Dili Arapça , s.59 (Dipnottan)

eserlerinden bazıları şunlardır; Meâni'l-Hurûf, Cümletü Âlâti'l-Arab, Tefsîru Hurûfi'l-Lüga, el-Arûz.²⁸

Sibeveyh (Ö.180/796): Basra Ekolünün en önemli isimlerinin başında gelir. İsmi Amr b. Osman b. Kanber, künyesi Ebu'l-Hasan'dır. Ancak yabancı bir lakap olan ve aslının Farslı olduğuna delâlet eden "Sîbeveyh" lakabıyla meşhur olmuştur. Benî el-Hâris b. Ka'b Mevâlilerindendir. Şiraz'ın bir köyünde doğmuş ve ilk dersini orada almıştır. Dini kültürünü artırmak isteyince çocuk yaşta Basra'ya gelmiş, fukaha ve muhaddisler halkasına katılmıştır.²⁹

Birgün muhaddis Hammâd b. Seleme'nin ilim meclislerinin birinde Hz Peygamberin 'Dilersem ashabımdan *لَيْسَ مِنْ أَصْحَابِي إِلَّا مَنْ لَوْ شِئْتُ لَأَخَذْتُ عَلَيْهِ لَيْسَ أَبَا الدَّرْدَاءِ* Ebu'd-Derdâ'nın dışında sitem etmeyeceğim kimse yoktur" sözünü imlâ ederken, *لَيْسَ أَبَا الدَّرْدَاءِ* cümlesinin *لَيْسَ أَبُو الدَّرْدَاءِ* şeklinde olması gerektiğini söylemiştir. Çünkü Sîbeveyh bu cümlede geçen *بَا* kelimesini *لَيْسَ* 'nin ismi zannetmiştir. Hammâd, Sîbeveyh'e hata yaptığını çünkü *لَيْسَ* nin bu cümlede istisna olduğunu belirtmiştir. Bu olaydan sonra Sîbeveyh nahiv ilmini öğrenmek istemiş ve el-Halîl b. Ahmed'e tâbi olmuştur.³⁰

Nahiv dalında kendini yetiştiren Sîbeveyh, Harun Reşid (Ö.193/809) 'in huzurunda yapılan ilim meclislerinin birinde , Kûfe Ekolü'nün öncüsü olarak kabul edilen Kisâî (Ö.189/805) ile yapılan bir tartışma sonucu Basra'yı terketmiş ve bir daha da oraya dönmemiştir. Alimler arasında "Zunbûriyye Meselesi"³¹ olarak bilinen bu tartışmanın meydana gelişi şöyledir ; Kisâî, Sîbeveyh'e şu şekilde bir soru yöneltmiştir;

²⁸ el-A'lâm, II,314

²⁹ el -İskenderî , Ahmed , Anânî , Mustafa , el - Vasıt fi'l-Edebi'l - Arabî ve Târihihi , Mısır, 1924 , s. 231

³⁰ ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b.el-Hasan, Tabakâtü'n -Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn, Mısır, 1954, s.66

³¹ Zunbûriyye Meselesi hakkında daha geniş bilgi için Bkz: Tanç, Halil İbrahim, al-Kisâî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, Dil ve Gramarla İlgili Görüşleri, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı basılmamış doktora tezi), Erzurum, 1993, s.87-93

“Akrep, eşek arısından daha şiddetli sokuyor zannediyordum. Bir de baktım ki, o da onun gibiymiş” Bu cümlelerin sonunda geçen فَاِذَا هُوَ بِهَاهَا cümlesi bu şekilde mi yoksa فَاِذَا هُوَ فِيهَا şeklinde mi kullanılır? “Sîbeveyh, bu soruya فَاِذَا هُوَ هِيَ şeklinde kullanılır.” diye cevap verir. Kisâî, ona hata yaptığını söyler ve buna benzer birkaç soru daha sorar.Sîbeveyh de “her durumda ref ile yapılır, nasb ile yapılmaz” diye cevap verir.Kisâî de “Araplar, bu durumda ref de kullanır, nasb da “der.Sîbeveyh bu cevabı reddeder.³²

Aralarında geçen tartışma sonucu, Kisâî, saray hocası olduğu için Sîbeveyh'e tercih edilmiş ve Sîbeveyh'in görüşü haklı olduğu halde kabul edilmemiştir.Çünkü Kur'an-ı Kerim'de de, إِذَا أَفْجَاءَتْكَ 'den sonra gelen cümleler, réf ile harekelenmiştir.Şu Ayet-i Kerimleri misal olarak verebiliriz. “Bir de ne görsün, o bir yılan olmuş.”³³ فَاِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْمَعِي “İşte o zaman, kâfir olanların gözleri hemen dikilecek.”³⁴ فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ “Hemen sönüverdiler.”³⁵ فَاِذَا هُمْ خَامِدُونَ Bu şekilde Ayet-i Kerimleri çoğaltmak mümkündür.³⁶ Bu âyetler, Sîbeveyh'in haklı olduğunu göstermektedir. Rivayetlere göre, Sîbeveyh'in ölüm sebebi de bu olaya olan üzüntüsünden dolayıdır. Oysaki, Kisâî, bozulan dilini düzeltmek için, Sîbeveyh'in "Kitâb" adlı eserini, el-Ahfeş'e okuma ihtiyacı hissetmiştir.³⁷

Halîl b. Ahmed gibi değerli hocalardan ders alan Sîbeveyh'in nahiv dalında te'lif edilmiş kitapların en ilki ve en mükemmeli kabul edilen “Kitâb” adlı eseri, ulemânın övgülerine mazhar olmuştur.Nahiv

³² ez - Zeccâcî, Ebu'l- Kâsım Abdurrahmân İshâk, Mecâlisu'l-Ulemâ, Thk: Abdüsselâm Muhammed Hârun, Mısır, 1993 s.9-10

³³ Tahâ, 20 / 20

³⁴ el - Enbiyâ, 21 / 97

³⁵ Yâsin, 33 / 29

³⁶ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh Cemâlidîn Yusuf b. Ahmed b.Abdillâh , Muğni'l-Lebîb an Kütubi'l-Eârib, Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd ,Kahire,t.s.I,87

³⁷ el - İktirâh, s. 113

âlimlerinden Müberred (Ö.285/898),”Bir insan Sîbeveyh’in kitâbını okurken, denizde gezdiğini zanneder” der. Yine el-Mâzini, “Sîbeveyh’den sonra, nahve dair her kim kitap te’lif etmek isterse hata etmiş olur.” demiştir.³⁸ Sîbeveyh, el-Ahvâz’da vefat etmiştir. Diğer bir rivayete göre ise, Şiraz’da vefat ettiği ve kabrinin orada olduğu söylenmektedir.³⁹

el-Ahfeşü'l-Evsat (Ö.211/826):Künyesi, Ebu'l-Hasan, adı Said b. Mes'ade'dir.el-Ahfeşü'l-Evsat diye meşhur olmuştur.Sîbeveyh'den yaşca büyük olmasına rağmen, ondan ders almıştır.Hocası Sîbeveyh'den hiç ayrılmamış ve onun Kitâb adlı eserini de ondan rivayet etmiştir.el-Ahfeş'ten, Basra Ekolü mensupları olan el-Cermî (Ö.225/840) ve el-Mâzini dışında, Kisâî başta olmak üzere Kûfe Ekolü âlimleri de ders almıştır.⁴⁰ Ayrıca Kisâî, el-Ahfeş'ten, çocuklarını yetiştirmesini istemiştir.⁴¹ el-Ahfeş, Kûfe Ekolüne mensub olan öğrencilerin nahiv ve sarf alanında çeşitli meselelere ilgisi olduğunu anlayınca onlar için “el-Mesâilü'l-Kebîr” adlı eserini te’lif etmiştir.Onun, ihtilâflı meselelerin yolunu açtığı ve sonuçta Kûfe Ekolü'nün ve diğer ekollerin doğmasına sebep olduğu rivayet edilmektedir.Hatta hocası Sîbeveyh'e bile birçok nahiv konularında muhalefet etmiş, onun bu ihtilâflı konularını, Kûfe Ekolü mensupları alıp kendi ekollerini kurmuşlardır⁴²

Bilgi açısından oldukça zengin olan bu âlimin eserlerinden bazıları şunlardır: Kitâbu'l-Erbeati, Kitâbu'l-Evsat fi'n-Nahv, Kitâbu'l-İştikâk, Tefsiru Meâni'l-Kur'an, Sifâtü'l-Ganemi ve Elvânihâ ve İlâcihâ ve Esbâbihâ, Kitâbu'l-Kavâfi, Kitâbu'l-Mesâili's-Sâğir, Meâni'ş-Şi'r, Kitâbu Vakfi't-Temâm.

³⁸ Fehmi , Abdurrahmân, Medresetü'l-Arab, Kostantiniyye, 1886, s. 37

³⁹ el-A'lâm, V,81

⁴⁰ el-Medârisü'n-Nahviyye, s, 94

⁴¹ Mu'cemu'l-Udebâ, III, 1375

⁴² el-Medârisü'n -Nahviyye. s 94-95

Aynı zamanda el-Ahfeş, nahiv dalında bir kitap te'lif etmeye başlamış, ancak onu tamamlamadan vefat etmiştir⁴³

211/826 senesinde Bağdat'ta vefat eden⁴⁴ el-Ahfeş'ül-Evsat'ın Arûz ilmine bir bahr eklediği de bilinmektedir.⁴⁵

İbn Ebî İshak:(Ö.117/735): Abdullah b. Ebî İshak, ez-Ziyâdî. el-Hadramî sülalesinin mevâlilerindendir.⁴⁶ İbn Selâm, onun hakkında "Nahiv ilmini inceleyen, kıyası genişleten ve illeti açıklayan ilk kişidir" der. Bu sebeble nahiv kaidelerini türeten ve bu konuda kıyası ortaya çıkaran ilk kişi olarak bilinir.⁴⁷ Ebû Amr İbnü'l-Alâ', İsa b. Ömer es-Sekafî ve el-Ahfeş'den ders almıştır. Kıyas konusunda Basra Ekolü'nün en bilgili kişisi olarak tanınmıştır.⁴⁸

İsa b. Ömer es-Sekafî (Ö. 149 / 76): Hz. Halit b. Velid sülalesinin mevâlilerindendir. el-Halîl, Sîbeveyh ve Amr İbnü'l-A'lâ'nın şeyhidir. Aslen Sakif'li değildir, ancak orada bulunduğu için oraya nisbet edilmiştir. Yaklaşık 70 kadar eseri olduğu ve onlardan pek çoğunun yandığı rivayet edilir.⁴⁹ İbn Ebî İshak'ın en önemli talebelerindendir. Çeşitli eserleri te'lif etmiş ve o eserleri arasından el-Câmi' ve el-İkmâl adlı iki eser, asrının en önemli te'lifleri arasında sayılmıştır. Sanki o, bu iki eserinin ilkinde, nahiv meselelerini ve kaidelerini tamamlamıştır. el-Câmi' adlı eserindeki kaidelerin çoğu, Arapların sözlerinden düzenlenmiştir. Sîbeveyh bu eserler hakkında şu şiiri söylemiştir.

بَطَّلَ النَّحْوُ جَمِيعًا كُلُّهُ - غَيْرَ مَا أَحْنَثَ عَيْسَى بْنُ عُمَرَ

ذَلِكَ إِكْمَالٌ وَهَذَا جَامِعٌ - فَهَمَا لِلنَّاسِ شَمْسٌ وَقَمَرٌ

⁴³ Mu'cemu'l-Udebâ, III , 1376 (Kitaplarından "Kitâbu'l-Kavâfî" ismini taşıyan eseri Beyrut'ta ve 1974 senesinde Ahmet Râtîb en-Neffâh tarafından tahkik edilmiştir.)

⁴⁴ el-Medârisü'n-Nahviyye, s. 95

⁴⁵ el-A'lâm, III,102

⁴⁶ el-A'lâm,IV,71

⁴⁷ el-Medârisün-Nahviyye, s. 23

⁴⁸ el -A'lâm , IV , 71

⁴⁹ el- A'lâm, V, 106

"İsa b. Ömer'in yazdıkları müstesna, nahvin hepsi yok oldu. Bunlar İkmâl ve Câmi'dir ve o ikisi insanlar için güneş ve ay gibidir."⁵⁰

Ebû Amr İbnü'l-Alâ' (Ö.154/770): İsmi künyesidir.Bazı rivâyetlerde ismi Zebân b. el-Alâ el-Mâzinî et-Temimî olarak zikredilmiştir.70 / 689 senesinde Mekke'de doğmuş ve Basra'da yetişmiş ve yine orada vefat etmiştir.İbn Ebî İshak'ın öğrencilerindendir.Aynı zamanda Kıraât'ü Seb'a'nın da okuyucularından biridir. Bunların yanında, Arap diliyle, şiiriyle ve Arapların önemli savaş ve günlerinden bahseden Eyyâmü'l-Arab'la da ilgilenmiştir.

Câhız(Ö.250 / 864), onun hakkında "Arap Dili, Kur'an, Şiir, ve Eyyâmü'l-Arab konularında insanların en bilgilisiydi" der. O, dil ve kıraat âlimi olmasının yanısıra, nahiv âlimlerinden birisi olmaya da çok yakındı.Ancak, Sîbeveyh ne ondan ne de talebelerinden nahiv meseleleri konusunda mühim bir rivayet de bulunmamıştır.Ancak bazı nahiv görüşlerini, öğrencisi Yunus b. Habîb (Ö.182 / 798) vasıtasıyla rivayet etmiştir.Bazı nahiv görüşleri az da olsa nahiv kitaplarında zikredilmektedir.⁵¹ Yunus b. Habîb, onun hakkında "Eğer her konuda bir kişinin sözleri dikkate alınacak olsaydı, o kişi Ebû Amr İbnü'l-Alâ' olurdu"⁵² demiştir.Yunus b. Habîb, bu sözleriyle, onun sözüne güvenilir bir kişi olduğunu da açıklamış oluyordu.

Basra Ekolü mensubu âlimlerden, ancak birkaçı hakkında bilgi vermekle yetinmiş bulunuyoruz. Bu ekole mensup olan daha pek çok değerli ilim adamları da vardır.

⁵⁰ Kitâbu'l-Fihrist, s. 47; el-Medârisü'n-Nahviyye, s. 25-27

⁵¹ el-Medârisü'n-Nahviyye, s. 27-28

⁵² Mu'cemu'l-Udebâ, III, 1321

B. Kûfe Ekolü Temsilcileri

Kûfe Ekolü, Basra Ekolü'nden sonra ortaya çıkmıştır. Bu Ekolün mensubları çalışmalarına Basra Ekolü'ne mensub nahiv âlimleriyle başlamış olmalarına rağmen, daha sonra onlardan ayrılıp Kûfe'ye dönmüşler ve Basra Ekolü âlimlerinin görüşlerine zıt görüşler ortaya koymuşlardır.

Şimdi bu ekolün mensubu bazı âlimler hakkında bilgi vermeye çalışalım:

Ebû Ca'fer er-Ruâsî: Bu ekolün ilk kurucularından kabul edilen er-Ruâsî, nahiv ilmini, Basra Ekolü mensuplarından olan İsa b. Ömer ve Ebû Amr İbnü'l-Alâ'dan almış, daha sonra da Kûfe'ye dönmüştür. Kûfe Ekolüne mensup olan âlimler de, nahiv ilmini ondan almışlardır. Daha sonra er-Ruâsî, öğrencileri için nahiv dalında "el-Faysal" isimli bir eser te'lif etmiştir.⁵³ Ayrıca onun Cem'i ve ifrad hakkında da bir kitâbı vardır.

Muaz el-Herrâ(Ö.187 / 802): Ebû Müslim Muaz b. Müslim el-Herrâ en-Nahvî el-Kûfi. Kisâî'den ders almış ve ondan hadis rivâyet etmiştir. Kıraat hakkında da el-Herrâ'dan pek çok rivâyetler vardır. Nahiv dalında da eserler te'lif etmiş olmasına rağmen, bu eserleri günümüze kadar ulaşamamıştır. Aynı zamanda şiir de söylemiştir.⁵⁴ el-Herrâ uzun ömürlü bir kişiydi.⁵⁵ Çocukları ve torunları vefat ettiği halde onun hâlâ yaşadığı rivâyet edilmiştir. Bir rivâyete göre 190/805 bir başka rivâyete göre ise 187/802 senesinde vefat etmiştir. Sahih olan görüş ise 187/802 senesinde vefat etmiş olmasıdır.⁵⁶

⁵³ el-Medârisü'n-Nahviyye, s. 153

⁵⁴ İbn Hallikân, Ebû Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, Vefayâtü'l-A'yan ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân, Thk: İhsan Abbas, Beyrut ,t.s., V, 218

⁵⁵ el-A'lâm, VII, 258

⁵⁶ el-A'lâm, VII, 258

Kisâî(Ö.189/804):İsmi Ali b. Hamza b. Abdillâh, Künyesi Ebu'l-Hasan'dır.Nahiv ilmini, Kûfe Ekolünün kurucusu er-Ruâsî'den almıştır. Kiraâtu Seb'a imamlarındandır.Aynı zamanda nahiv ve dil alimidir.⁵⁷

Kisâî, Harun Reşid'in oğlu el-Emin'in müeddibi olması sebebiyle, Harun Reşid'in ilim meclislerinde sürekli hazır bulunuyordu. Hatta meşhur Fıkıh alimi Muhammed b. el-Hasen el-Fakîh el-Hanefî (Ö.189 / 804) ile bu meclislerde birçok defalar birlikte olmuşlardır.⁵⁸

Kisâî'nin vefat tarihi hakkında farklı görüşler vardır.Bir görüşe göre 189/804 senesinde, başka bir görüşe göre ise 193/808 senesinde vefat etmiştir. Ancak Muhammed b.el-Hasan eş-Şeybânî ile aynı günde vefat ettiği rivâyet edildiğine göre 189 / 804 senesinde vefat etmiş olması daha sahihtir.Hatta ikisinin vefatının aynı güne rastlaması sebebiyle er-Reşid "Fıkıh ve dil ilmini aynı günde, Rey'de defnettik" demiştir.⁵⁹

el-Ferrâ (Ö.207/822):İsmi Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh b. Mansûr, Künyesi Ebû Zekeriyâ'dır. Kûfe Ekolünün öncülerinden ve aynı zamanda nahiv, dil, edebiyat alanında en önde gelen ismi idi. Bunlar dışında tıp ve yıldızlar hakkında da bilgisi vardı. Sa'leb'in (Ö. 291 / 903) onun hakkında "Eğer el-Ferrâ olmasaydı Arap dili de olmazdı" dediği rivayet edilmiştir.⁶⁰ Ahmed Ebû Ca'fer en-Nahhâs'dan rivayet edildiğine göre, Sîbeveyh'in Kitab'ının bazı bölümleri el-Ferrâ'nın yastığının altında bulunmuştur. ⁶¹ el - Ferrâ'nın kitaplarından bazıları şunlardır :el - Maksûr ve'l-Memdûd, el-Meâni (bu kitaba Meâni'l-Kur'an ismi de verilmiştir) el-Müzekker ve'l-Müennes, el-Lügât, el-Fâhir, Âlatü'l-Kitâb, el-Eyyâm ve'l-Leyâlî, İhtilâfu Ehlî'l-Kûfe ve'l-

⁵⁷ et-Tenûhî, Ebu'l-Mahâsin el- Mufaddal b. Muhammed b. Mus'ir el-Maarî , Târihu'l-Ulemâi ve'n- Nahviyyîn Mine'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn ve Gayrihim, Thk: Abdülfettâh Muhammed el- Halv, b.y., 1981 s.194

⁵⁸ Vefâyâtü'l-A'yan, III, 295-296

⁵⁹ Tabakâtü'n-Nahviyyin, s.142

⁶⁰ el-A'lâm , V , 145 - 146

⁶¹ Tabakâtü'n - Nahviyyin , s. 73

Basra ve'ş-Şam fi'l-Masâhif, el-Cem'u ve't-Tesniyetü fi'l-Kur'an, el-Hudûd (bu kitabını Me'mun'un isteği üzerine te'lif etmiştir.) ve Müşkilü'l-Lüga. Onun kitaplarında felsefe yaptığı da rivayet edilir.⁶² el-Ferrâ 207/822 de Mekke yolunda vefat etmiştir.⁶³

İbn Keysân(Ö.299/911):İsmi Muhammed b. Ahmed b. Keysân, künyesi Ebu'l-Hasan'dır. Her iki ekolün görüşlerini de biliyordu. Sa'leb ve Müberred'den ders almıştır. Ancak Basra Ekolüne meyli daha fazla idi.Mebremân diye bilinen Ebû Bekr Muhammed b. Ali (Ö.345/956)'den rivayet edildiğine göre, birgün Mebremân, Sîbeveyh'in Kitab'ını kendisine okutması için İbn Keysân'a gitmiş ve o bu kitabı okutmaktan çekinerek "Bunu daha iyi bilenlere git" demiştir.Bu sözyle Basra Ekolü nahiv âlimlerinden ez-Zeccâcî kastetmiştir.Ebû Bekr b. Mücâhid (Ö.324 / 936)de onun hakkında iki şeyhden yani Sa'leb ve Müberred'den daha âlim idi der.İbn Keysân 299 / 911 yılında Zil-Kâ'de ayında cuma günü vefat etmiştir.⁶⁴ Eserleri:Telkîbü'l-Kavâfi ve Telkîbü Harekâtihâ, el-Mühezzeb, Galatu Edebî'l-Kâtib, Ğaribü'l-Hadis, Meâni'l-Kur'an, el-Muhtâr fi İleli'n-Nahv, el-Mesâbîhu'l-Kur'ani'l-Azîm⁶⁵

Sa'leb (Ö.291/903):İsmi Ahmed b. Yahya, künyesi Ebu'l-Abbas'tır. Babası Benî Şeybân mevâlilerinden idi. 200/815 senesinde Bağdat'ta doğmuş ve babası onu küçük yaştan itibaren ilim halkalarına dahil etmiştir. Özellikle Arap dili ulemasından ders almış, nahiv dalında ise el-Ferrâ'nın öğrencilerinin halkasına tâbi olmuştur.Bu ilimlerin yanısıra kıraat, hadis, fıkıh ve şiir alanında da kendini yetiştirmiştir.Sîbeveyh'in Kitabını ve el-Ahfeşü'l-Evsat diye bilinen Said b. Mes'ade'in kitaplarını okumuş ve bütün bu bilgileri aldıktan sonra yaşı henüz yirmi üçü bile geçmeden kitap te'lif etmeye başlamıştır.Nahiv, dil ve kıraat alanında pek çok eser te'lif etmiş olmasına

⁶² el-A'lâm , VIII , 146

⁶³ Târihu'l - Ulemâi ve'n - Nahviyyîn , s. 189

⁶⁴ Tabakâtü'n- Nahviyyîn, s. 170-171

⁶⁵ el-A'lâm,V,308

etmiş olmasına rağmen, bu eserlerinden ancak el-Mecâlis isimli eseri günümüze kadar gelebilmiştir. Bu eseri fasih bir dille yazılmıştır ve nahiv, dil, şiirler, şazlar, ata sözleri, Kur'an-ı Kerimin belağâtı gibi pek çok konuları kapsamıştır. Yine rivayet edildiğine göre o alanında A'ş'a (Ö.8 / 629), Nâbiğâ, (Ö.604) ve Tufeyl'in de bulunduğu İslâm ve Cahiliye dönemi şairlerinin divanlarından bir bölüm hazırlamıştır.⁶⁶

Sa'leb, 291/903 de Bağdat'da vefat etmiştir.⁶⁷ Eserlerinden bazıları şunlardır: Kitâbu'l-Masûn fin-Nahv, Kitâbu İhtilafî'n-Nahviyyîn, Kitâbu Meanî'l-Kur'an, Kitâbu'l-Muvaffigî Muhtasar fi'n-Nahv, Kitâbu'l-Kıraât, Kitabu't-Taşğir, Kitâbu Ma Yensarif ve Ma Lâ Yensarif, Kitabu Ma Yûcza ve Ma Lâ Yücza, Kitâbu's-Şevâz, Kitabu'l-Vakf ve'l-İbtidâ, Kitâbu'l-Hicâ, Kitâbu Meâin's-Şi'r, Kitâbu'l Emsâl, Kitâbu'l-İman ve'd-Devâhî, Kitâbu İstihrâci'l-Elfâz mine'l-Ahbâr, Kitâbu'l-Evsat, Kitâbu'l-Mesâil, Kitâbu'l-Fasîh, Kitâbu Haddî'n-Nahv, Garîbi'l-Kur'an.⁶⁸

C- Basra ve Kûfe Ekolleri'nin Temel Prensipleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi, nahiv ve dil alanında Basra Ekolü, Kûfe Ekolünden önce gelir ve her iki ekol arasında da bazı temel prensiplerde farklılıkların olduğu göze çarpar.

Bu iki ekol arasındaki temel ayrılığın en önemlisi Basra Ekolü'nün dilin temel kurallarını koymayı en önemli hedef olarak görmesidir. Diller genel kaideye bağlı değildir. Bazı meseleler vardır ki, kurala geçirilmesi mümkün değildir. Özellikle çeşitli kabilelerin dili olan Arap Dili, kabileler arasındaki kullanımından dolayı, aralarında büyük farklılıklar gösterir. Bu yoldan hareketle Basralılar, bu farklılıklardan doğan şazları yok etmeyi

⁶⁶ el-Medârisü'n - Nahviyye, s. 224-226

⁶⁷ Tabakâtü'n - Nahviyyîn, s. 167; el-A'lâm, 267

⁶⁸ İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist, Thk: İbrâhim Ramazan ,Beyrut, 1994, s.100-101

hedeflediler. Ancak şaz bir kelimenin sıhhatini tesbit ettikleri zaman, onu kabul ettiler ama ona kıyas yapılmasını reddettiler.

Kûfelilere gelince, onlar bu yolu izlemediler. Araplardan gelen herşeye saygı duyulmasını istediler ve kullanım, genel kaidelere uymasa bile, insanların bunu kullanmasını caiz gördüler. Bu şazları da genel kaidelerin konması için esas aldılar.⁶⁹

Ta'lil açısından da Basra ve Kûfe Ekolleri arasında farklılıklar görülür. Basra şehri çöle daha yakın olması sebebiyle Araplar Basra'ya daha çok geliyorlardı. Çünkü Basra'da "Mirbed" denilen, Arapların şiir okumak, alış-veriş yapmak ve hutbe vermek için gittikleri bir panayır vardı. Bu sebeble Basra ulemâsı, bedevilerle daha çok karşılaşılıyor ve onlardan fasih arapçayı alıyorlardı. Kûfeliler ise, Farslılar gibi Arap olmayanlarla samimi ilişkiler içindeydiler.⁷⁰ Bu durum onların dillerinin bozulmasını önemli ölçüde etkiliyordu. Kûfeliler, Araplardan gelen şazları dahi kabul ederek genel kaideleri koymak için bunları esas almaları neticesinde dilde bozulmalar ortaya çıkmaya başladı. Suyûtî(Ö.911 / 1505) bu konu ile ilgili olarak şöyle demiştir. "Kisâî, zaruret dışında caiz olmayan şazları duyuyor, onu asıl kılıyor ve ona kıyas yapıyordu. Nahiv, bu sebepten dolayı bozuldu."⁷¹ Yine Endelüsî diyor ki "Kûfe ehli, asıllara muhalif birşeye cevaz veren tek bir beyit dahi duysalar, onu alıp asıl kılıyorlardı."⁷²

Basra Ekolünün düşünceleri, Kûfe Ekolünün düşüncelerinden daha derin ve ince idi. Basra Ekolü'nün Aristoteles'in koymuş olduğu kıyas ve mantıkta, Yunan fikriyle ve yabancı kültürlerle iletişimi olduğu gibi yeni ilimlerin konulmasında da birçok hazırlıkları vardı. Bunun etkilerini, iki ekolün dinî konulardaki kabiliyetlerinde görebilmemiz mümkün olmaktadır. Basra

⁶⁹ Esed, Nâsuriddîn, Masâdiru's-Şi'ri'l-Câhili ve Kıymetüha't-Târihiyye ,Kahire,1962,s.433-434

⁷⁰ Tarîhu'l-Edebi'l-Arabî, II, 49-50

⁷¹ Duha'l-İslâm, II , 295

⁷² Duha'l-İslâm, II, 295

Ekolü daha çok Kelâm İlmi'ne, Kûfe Ekolü ise Fıkıh İlmi'ne önem veriyordu.⁷³

Kıyas ehli olan Basra Ekolü, nahiv meselelerini onunla genişletiyordu. Aynı zamanda Basra Ekolü akla önem verirken, Kûfe Ekolü nakle önem veriyordu. Basra Ekolünün nahvî meselelerde kıyas yürütmeleri ve buna aykırı olanları şaz olarak kabul etmelerine karşılık, Kûfe Ekolü, Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı âyetlerin, kıyas ve mantık kurallarına uymadığını görünce, Basra Ekolüne karşı çıkararak, Kur'an-ı Kerim'deki bu ayetlerde geçen şaz kaideleri, diğer kaideler gibi sahih kabul ettiler.⁷⁴ Bu iki ekol, kendi grubuna karşı oldukça mutassıb davranırken, diğer ekolün âlimlerini zayıf görüyorlardı. Özellikle Basra Ekolü, kendilerinin, dili, bedevilerden aldıklarını, Kûfelilerin ise dilleri bozulmuş şehirlilerden aldıklarını, iddia ediyorlardı. Aynı zamanda Basra Ekolü âlimleri dil alanında, Kûfe Ekolünden herhangi birşey almadıklarıyla, buna karşılık Kûfe Ekolünün birçok şeyi kendilerinden öğrendikleriyle övünüyorlardı.

Kûfe ve Basra alimleri arasındaki bu çatışmalar, Araplar arasında bulunan kabilecilik taassubunu, şehircilik taassubuna dönüştürmüştür.⁷⁵ Neticede, iki ekol arasındaki ihtilâflar gelişti ve bu konu üzerine eserler te'lif edildi. İbnü'l-Enbârî (Ö 577/1181) nin te'lif etmiş olduğu "el-İnsâf fî Mesâilil-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn" adlı eser, bunlardan biridir. Aynı zamanda bu ihtilâflar, nahiv kaidelerinin konmasında ve olgunlaşmasında önemli bir rol oynadı. İki ekol arasındaki tercih meselesinde Basra Ekolünün daha fazla kabul görmesi, onların fasih dili kullanan bedevilerle görüşmüş olmalarından kaynaklanmaktadır. Yine Basra Ekolü mensuplarının kıyasa değer verip nahiv kaidelerinin konmasında onu esas almaları ve şazları mümkün olduğu derecede en aza indirmeye çalışmaları da diğer bir

⁷³ el- Medârisü'n-Nahviyye, s. 21

⁷⁴ Gümüş, Sadreddin, Seyyid Şerif Cürcanî ve Arap Dilindeki Yeri, İstanbul, 1984, s. 33

⁷⁵ Yıldız, Hakkı Dursun, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul, 1990, III, 413

etkendir. Bu hareketiyle Basra Ekolü akla ne derece önem verdiğini de ortaya koymuş oluyordu.

İki ekol arasında vuku bulan bu farklılıklar hicri iv. yüzyılda sona ermiş ve ekoller tekamülünü hemen hemen tamamlamıştır. Çünkü hicri ii. yüzyıl nahiv ve sarf alanında meydana gelen çatışmalara, hicri iii. yüzyıl Basra Ekolünün Kûfe Ekolüyle karıştığına ve hicri iv. yüzyıl ise bu karışımın tamamlanmasına şahit olmuştur.⁷⁶

D- Nahiv Görüşleri Açısından Basra ve Kûfe Ekolü Arasındaki Bazı Farklı Noktalar

Basra ve Kûfe Ekolleri arasındaki düşünce farklılığı, nahiv kaidelerinin vâz edilmişinde de kendini gösteriyordu. Arap dilinin kabileler arasındaki farklı kullanılması ve İslâmiyetin yayılması neticesinde diğer kavimlerle olan sıkı ilişkilerden dolayı bazı değişikliğe uğrayan Arap Dili'nin nahiv kaidelerinin vâz edilmesi de ayrı bir uğraşı gerektiriyordu. Basra ve Kûfe Ekolü mensubu alimler, Arap Dilindeki en doğru kullanımı bulabilmek için günlerce çölde kalmaya bile razı oluyordu. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi diğer kavimlerle olan karışımdan ziyade, kabileler arasındaki farklı kullanım, bu kaidelerin ortaya çıkmasında fikir birliğine varılmasını etkiliyordu. Bu sebeple de ortaya ihtilaflar çıkıyordu. İhtilafların çokluğu sebebiyle, çalışmamızda sadece bunlardan bir kısmını örneklendirmekle yetineceğiz.

1-Basra Ekolüne göre **الإِسْمُ** kelimesi **السَّمْوُ** kelimesinden müştaktır ve "Yükseklik." anlamına gelir. Gökyüzüne de **السَّمَاءُ** kelimesinin verilmesi, onun yüksekte olduğunu belirtmek içindir. Kûfe Ekolüne göre ise bu kelime **الْوَسْمُ** kelimesinden müştaktır ve "alâmet" anlamına gelir. İsim, verilen kişi için,

⁷⁶ Ahmed Emin, Zuhru'l-İslâm, Kahire, t.s., II, 115

onunla bilinen bir alâmettir. Mesela زَيْدٌ yada عَمْرُو kelimeleri, isim olarak verilen kişi için bir delildir ve sanki onun için bir alâmeti haline gelmiştir.⁷⁷

2-Basra Ekolüne göre, müfred, marife münâdâ damme üzerine mebnîdir. Kûfe Ekolüne göre ise tenvinsiz olarak mûrabtır.⁷⁸

3-Basra Ekolüne göre يَدٌ ve كَيْتٌ kelimeleri lâfzan müfred manâ bakımından müsennâdır. Kûfe Ekolüne göre ise hem manâ hem de lafzan müsennâdır.⁷⁹ Kûfe Ekolüne göre يَدٌ kelimesinin aslı يَدٌ şeklindedir ve لام hazfedilip, tesniye elif'i gelmiştir. كَيْتٌ kelimesindeki التاء müenneslik içindir ve her ikisindeki elifler الزَيْدَانِ ve العَمْرَانِ kelimelerindeki elif gibidir. Basra Ekolüne göre ise her ikisindeki elif harfi عَصَا ve رَحَا kelimelerindeki elif gibidir.⁸⁰

4-Basra Ekolüne göre Zamîru'l Fasl, kelimenin sıfat mı yoksa haber mi olduğunu ayırır ve i'rabda mahalli yoktur. Kûfe Ekolüne göre ise sıfatla haberini ayırır ve i'rabda mahalli vardır. Basra Ekolüne göre زَيْدٌ هُوَ الْعَاقِلُ cümlesindeki zamir, fasıl zamiridir ve i'rabda mahalli yoktur. Kûfe Ekolüne göre ise bu cümledeki هُوَ kelimesi tekid içindir ve جَاءَنِي زَيْدٌ نَفْسُهُ cümlesindeki نَفْسُهُ kelimesinin yerini tutar.⁸¹

5-Basra Ekolüne göre, el-Esmâû's-Sitte, bir yerden i'rab alır. Kûfe Ekolüne göre ise, iki yerden i'rab alır. Basra Ekolüne göre, el-Esmâû's-Sitte'deki الالف , الواو ve الياء i'rab harfleridir. Bu kelimeler bir yerden i'rab alır. Kûfelilere göre ise damme ve الواو ref alâmeti, fetha ve الالف nasb, alâmeti kesra ve الياء cer alâmetidir ve bu durum el-Esmâû's-Sitte'nin iki şekilde i'rab aldığına delâlet eder.⁸²

⁷⁷ İbnü'l-Enbârî, Kemâlüddin Ebi'l-Bereket Adirrahmân b. Muhammed b. Ebi Said, el-İnsâf fi Mesâilî'l- Hilâf Beyne'n - Nahviyyîn , Beyrut , 1993, I, 6

⁷⁸ Tantâvî , Muhammed , Neş'etü'n - Nahv ve Târihuhu , b.y., 1991, s.99

⁷⁹ Neş'etü'n-Nahv, s.99

⁸⁰ el-İnsâf, II, 439

⁸¹ el-İnsâf, II, 706-707

⁸² el - İnsâf , I, 17-19

6-Basra Ekolüne göre, mübtedanın haberinin cümle veya müfred durumunda haberin önüne geçmesi caizdir. Kûfe Ekolüne göre ise her iki durumda da caiz değildir.⁸³

7-Basra Ekolüne göre **يَنْعَمُ** ve **يُنْسَى** çekimsiz mazi fiildir. Kûfe Ekolüne göre her ikisi de isimdir. Kûfe Ekolüne göre **مَا زَيْدٌ يَنْعَمُ الرَّجُلُ** cümlesinde olduğu gibi her ikisi de isimdir ve Araplar **يَا نَعْمَ الْمَوْلَى** cümlesini kullanır. Basra Ekolüne göre ise **يَنْعَمُ** ve **يُنْسَى** merfu zamirin bitiştiği çekimsiz fillerdir ve Araplar **يَعْمُوا رِجَالًا** veya **يَعْمَا الرَّجُلَيْنِ** şeklinde kullanmışlardır.⁸⁴

8-Kûfe Ekolüne göre, taaccûb durumunda **الْبَيَاضُ** ve **السَّوَادُ** kelimelerini **مَا أَلْبَعَا** şeklinde kullanmak caizdir. **هَذَا الثَّوْبُ مَا أَلْبَيْضُهُ** veya **هَذَا الشَّعْرُ مَا أَسْوَدُهُ** cümlelerinde olduğu gibi. Basra Ekolüne göre ise bu iki renk ve diğerlerinde bu siygaların kullanılması caiz değildir.⁸⁵

9-Basra Ekolüne göre, Müenneslik tâ'si ile biten müzekker alemler **(طَلْحَةَ)** **النون** ve **الواو** ile cemi yapılmaz. Kûfe Ekolüne göre ise bu alemler **النون** ve **الواو** ile cemi yapılır.⁸⁶

10-Kûfe Ekolüne göre, üçüncü harfi sakin olan Rubâî kelimenin terhimi, onun ve ondan sonraki harfin terhimiyle olur. Basra Ekolüne göre ise terhim sadece son harfin kesilmesiyle olur. Kûfe Ekolüne göre **يَمَطِّرُ** kelimesinin terhimi, **يَا قِمَ** şeklinde, **يَمَطِّرُ** kelimesinin terhimi ise **يَا مَيْبَ** şeklinde yapılır. Basra Ekolüne göre ise **يَمَطِّرُ** kelimesinin terhimi **يَا بَرْتُ** şeklinde yapılır. Kûfe Ekolüne göre ise **يَمَطِّرُ** kelimesinin terhimi ise **يَا جَعْفَ** şeklinde yapılır.⁸⁷

Basra ve Kûfe Ekolleri arasında vuku bulan ihtilâflı meselelerden bir kısmını vermeye çalıştık. Bu ihtilaflar hakkında daha geniş bilgi isteyenler,

⁸³ el - İnsâf , I, 65

⁸⁴ el - İnsâf , I, 97

⁸⁵ el - Afgâni , Said , Min Târihi'n - Nahv , Beyrut , t.s. , s.173

⁸⁶ Zeydân , Corci , Târihu Âdâb'il -Lugati'l-Arabiyye , Thk: Şevki Dayf,b.y.,t.s , II , 188

⁸⁷ el-İnsâf , I , 361

İbnü'l-Enbârî'nin te'lif etmiş olduğu "el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf Beyne'n Nahviyyîn" adlı kitaba müracaat edebilirler.

E - Bağdat Ekolü ve Temsilcileri

Basra ve Kûfe Ekolleri arasındaki ihtilâfların hemen hemen son bulunduğu hicri iv.asırda nahiv uleması her iki ekolün görüşleri arasında kendi fikirlerine uygun gelen bir görüşü tercih etmeye başladılar.Bu sebeble, bu ulemayı ne Basra Ekolüne ne de Kûfe Ekolüne dahil etmek mümkün olmuyordu.Çünkü bu ulemanın önceki dönemlerde olduğu gibi, iki ekolden birine karşı taassubu yoktu.Bazı ihtilâflı meselelerde, iki ekolün görüşlerinden birini ya da her ikisini birarada zikrediyorlardı. Bu yeni ekole Bağdat'da ortaya çıkması nedeniyle Bağdat Ekolü ismi verildi.

Hicri iv. / Miladi x. asırda Basra ve Kûfe şehirlerinin eski önemini yavaş yavaş kaybetmesine karşılık Bağdat, yeni bir ilim merkezi haline geliyordu. Bağdat'daki halifelerin ilme ve ilim adamına olan özel ilgisi, akabinde alimlerin bu şehre olan teveccühlerini arttırmıştır. Bu sebeple her ilim dalında olduğu gibi, dil çalışmalarında da âlimler Bağdat'a yerleşmişler ve ilmî çalışmalarını burada devam ettirmişlerdir.⁸⁸

İbn Hâleveyh (Ö. 370 / 980): Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed. b. Hâleveyh el-Hamdanî. İbn Düreyd ve İbnü'l Enbârî'nin talebelerindedir. Dil sahasında büyük başarı elde etmesinin yanında Medine 'de hadis dersleri vermiştir.⁸⁹ 314 / 926 da ilim tahsili için Bağdat'a gitmiş , sonra Şam ve Haleb'de kalmıştır. Seyfüddevle (Ö. 356/967)'nin yanında özel bir yer elde etmiş ve Hamdan halkına Arapça dersler vermiştir.O'nunla Mütenebbî (Ö.354/955) arasında Seyfüddevle'nin huzurunda tartışmalar geçmiştir.

⁸⁸ Goldziher, Ignace, Klasik Arap Literatürü, Çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er, Ankara, 1993 s.80

⁸⁹ Tülücü,Süleyman, "Arap Dili Mektepleri" , s. 339

370/980 de Haleb'de vefat etmiştir.⁹⁰ Eserlerinden bazıları şunlardır; el-Cümel fi'n-Nahv, el-İştikâk, el-Kırâat, l'rabu Selâsîne Sureten mine'l-Kur'ani'l-Kerim, el-Maksûr ve'l-Memdûd, el-Elfâtü, el-Müzekker ve'l-Müennes, Leyse fi'l-Kelâmi'l-Arab, Şerhu Maksûr İbn Düreyd, Şerhu Dîvânı Ebî Firâs el-Hamdanî, Kitâbu'l-Esed. Yazmış olduğumuz son eserinde aslanın beşyüz ismini zikretmiştir.⁹¹

ez-Zemahşerî (Ö.538/1143): İsmi Mahmud b. Ömer'dir . 467 / 1074 Zemahşer köyünde doğmuş ve oraya nisbet edilmiştir. Küçük yaştan itibaren din ve dil sahasına yönelmiş ve bu sebeple Buhara ve Bağdat'a seyahat etmiştir. Uzun bir süre Mekke'de kalmış ve orada el-Keşşâf isimli meşhur Kur'an tefsirini te'lif etmiştir.⁹² Mekke'de uzun bir süre kalması sebebiyle "Câru'l- lah" lâkabı verilmiştir.Sonra başka şehirlere gitmiş ve Harzem köylerinden Cürcaniyye'ye dönmüş ve orada vefat etmiştir.⁹³ Eserleri; Mukaddimetü'l- Edeb, Esâsü'l- Belâga, el-Fâik fi Ğaribi'l-Hadîs, el-Mufassal,⁹⁴ el-Keşşâf, el-Makâmât, el-Cebel ve'l-Emkine ve'l-Miyâh, Mukaddime, fî Ğarîbi'l-Hadis.⁹⁵ ez-Zemahşerî'nin el-Mufassal isimli eserine İbn Yaîş (Ö.643/1245) Şerhu'l-Mufassal isimli bir şerh yazmıştır.⁹⁶

İbn Mâlik (Ö.672/1273) :ez-Zemahşerî'den sonra asrının en büyük Arap dil bilimcisi olarak bilinir. Aslen İspanya'lı bir Arap ailesine mensub olan İbn Mâlik, Şam'da doğmuş ve orada çalışmıştır. Dil alanında te'lif etmiş olduğu eserlerinden en meşhuru el-Elfiyye'dir.Bu eserde Arap Dili Gramerini sistemli bir şekilde özetlemiş ve eser bu özelliğinden dolayı, ders kitabı olarak okutulmuştur.⁹⁷

⁹⁰ el-A'lâm ,II,231

⁹¹ Atîk , Abdulaziz , el - Medhal ilâ İlmi'n - Nahv ve's - Sarf , b. y. 1974 , s. 157

⁹² el - Medârisü'n - Nahviyye , s. 283

⁹³ el- A'lâm , VII , 178

⁹⁴ Klasik Arap Literatürü , s. 83

⁹⁵ el - A'lâm , VII , 178

⁹⁶ el - Medârisü'n - Nahviyye , s. 283

⁹⁷ Tülücü,Süleyman, "Arap Dili Mektepleri" s. 341 - 342

F. Endülüs Ekolü ve Temsilcileri

Bağdat Ekolünden sonra kurulan Endülüs Ekolü, Bağdat Ekolü'nde olduğu gibi, Basra ve Kûfe Ekollerinden herhangi birine karşı bir bağlılığı yoktur. Görüş olarak daha önceki nahivle ilgili görüşleri kabul etmişler, bazen de bu fikirlere şerh ilave etmişlerdir.

Cûdî en-Nahvî (Ö.198/813):İsmi Cûdî b. Osmân'dır.Mevrûz halkının Talhatü'l-Anbesiyyîn mevâlilerindedir.Doğuya giderek Kîsâi ve el-Ferrâ'dan ders almıştır. O, Kisâi'nin kitabını Endülüse getiren ilk kişidir.Nahiv dalında da te'lif etmiş olduğu ancak ismi kaynaklarda zikredilmeyen bir eseri vardır.Doğudan döndükten sonra Kurtuba'da kalmıştır.198 /813 senesinde de vefat etmiştir.⁹⁸

İbn Madâ (Ö.592/1196):İsmi Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Madâ el-Lahmi el Kurtubî, künyesi Ebu'l-Abbas'dır. Kurtuba'da doğmuştur. Arapça âlimi olmasının yanısıra tıp, mühendislik ve matematik ilimleri hakkında da bilgisi vardı. Aynı zamanda şiir de söylemiştir. 578 / 1182 de Merrâkeş⁹⁹de kadılık yapmıştır. İşbiliyye¹⁰⁰de vefat etmiştir. Eserleri şunlardır; Tenzîhu'l-Kur'an Amma Lâ Yelîku Mine'l-Beyân, el-Müşrik fi İslâhî'l-Mantık, er-Raddü Ala'n-Nuhât.¹⁰¹ Bu eserlerinden ancak üçüncüsü günümüze kadar gelebilmiştir.¹⁰²

İbn Usfûr (Ö. 663 / 1284):İsmi Ali b. Mü'min b. Muhammed b. Ali el-Hadramî el-İşbilî, künyesi Ebu'l Hasan'dır.Zamanında Arapça ilmini Endülüse getiren ilk kişidir.Nahiv ve sarf alanında çeşitli te'lifleri

⁹⁸ Tabakâtü'n-Nahviyyîn, s. 278-279

⁹⁹ Merrâkeş:Mağrib'de büyük bir şehirdir. Bkz.Yâkût el-Hamevî,Mu'cemu'l-Buldân,Thk:Ferid Abdulaziz el-Cündî,Beyrut,t.s.,V,111

¹⁰⁰ İşbiliyye:Mağrib'de Endülüs beldelerinden bir beldedir.Bkz.es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Muhammed b. Mansûr, el-Ensâb,Thk:Abdurrahmân b. Yahyâ,el-Yemâni,I,264

¹⁰¹ el-A'lâm , I , 146 - 147

¹⁰² el-Medârisü'n - Nahviyye , s. 289

vardır.Onlardan bazıları şunlardır:el-Mukarrab, el-Mümta' fi't-Tasrîf, Muhtasaru'l-Muhtesîb li-lbn Cinnî. Zeccâcî (Ö. 340/ 951) nin el-Cümel adlı eserine yazmış olduğu üç şerhi vardır. Nahiv kitaplarında onun pek çok görüşleri zikredilmektedir.¹⁰³ İşbiliyye'de doğmuş, Tunus'da vefat etmiştir.¹⁰⁴

---

¹⁰³ el- Medârisü'n - Nahviyye , s. 306 - 307
¹⁰⁴ el-A'lâm, V,27

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ ALİ el-FÂRİSÎ'NİN YAŞADIĞI ASIR ve HAYATI

I-YAŞADIĞI ASIR

Çalışmamızın bu bölümünde Ebû Ali el-Fârisî (Ö.377/987)' nin yaşadığı asrın siyasî, içtimaî, iktisadî ve kültürel olaylarından bahsedeceğiz.

Ebû Ali el-Fârisî'nin yaşamış olduğu hicri iv. asır, siyasî, içtimaî ve iktisadî açıdan büyük çalkantıların olduğu bir asırdır. Çünkü bu dönemde Abbasîlerin gücü zayıflamıştı. Bu durumun sebebi de Emevîler ve Alevilerin zulmü, Farslıların hadlerini aşmaları, hilâfetin halifeler arasında hiç bir kâide ve seçim olmaksızın dolaşması olmuştur.¹ Bu siyasî olumsuzluklar, halk tabakaları arasında da kendini göstermiş ve iktisadî açıdan bir dengesizliğe sebep olmuştur. Ama bütün bu olayların yanında ilmî ve kültürel hayat son derece canlanmış ve büyük ilim adamları yetişmiştir. Bunun sebebi de halifelerin ilim adamlarına olan özel ilgisidir.

¹ Emin, Abdullah , "Ebû Ali el-Fârisî " el - Muktaḍaf, sayı. 5 (Kahire,1952) s. 210 - 211

A - Dönemin Siyasî Durumu

Yıkılan Emevî Devletinden sonra kurulan Abbasî Hanedanında idarenin dahili tarzı da değişmiştir. Müslümanların tümü, Abbasîler karşısında siyasî hakların tabii kademelendirmesi olmaksızın aynı durumda idi. Aynı zamanda Abbasîler, vergi ve adalet müesseselerine daha iyi bir nizam verdiler. En yüksek başvurma merciî olarak kendilerine müracaat edenlerin şikayetlerini dinlemek ve halletmek hususunda gayret gösterdiler. Abbasîlerde neseb de artık pek önemli sayılmıyordu. Aynı zamanda halifeler hukuk bilginlerini yanlarına çekerek, siyasî meseleleri hukukî şekil altında ele alma ve Kur'an ve Sünnete göre hareket etme hususunda daima onların reyini aldılar.²

Bu şekilde siyasî idaresini devam ettiren Abbasî Devleti 324/935 yıllarında devletin varlığını tehdit eden çalkantılar yaşamaya başladı. Bu dönemde Abbasî Halifeleri'nin güçleri zayıflamış ve halifeler, Deylemî ve Türk ordusu komutanlarının elinde, onların her dediklerini yapar hale gelmişti. Bu komutanlar istedikleri halifeyi azlediyor, istediklerini de başa getiriyorlardı. İslâm Devleti'nin başkenti Bağdat'da meydana gelen bu siyasî çalkantılar, devletin doğu ve batısında da başka olayların çıkmasına neden oluyordu. Bu durum tek bir devletin devletçiklere parçalanmasına etki ediyordu.³

Öte yandan, Türkler'in, müslümanların hayatında büyük bir etkisi vardı. Abbasî Halifeleri'nden Mu'tasım (Ö.227/842)'in annesinin Türk olması sebebiyle, Mu'tasım Türklere karşı özel bir sevgi beslemiş bu durum Türkler'in devlet yönetiminde etkili olmalarına imkân sağlamıştır.⁴ Fars, Türk

² Wellhausen, Julius, Arap Devleti ve Sukûtu, Çev: Fikret Işıltan, Ankara, 1963, s.265-267

³ Ebû Ali en - Nahviyyü, el - Mesâilü'l - Müşkile, Thk: Salâhuddîn Abdullah et-Teykâvî, Bağdat, t.s, s. 15

⁴ Zeydan, Corci, İslâm Medeniyeti Târihi, Sadeleştiren: Mü'min Çevik, İstanbul, 1976, II, 171

ve Arap ırkları arasında İslâm'ı memleketlerinin bölünmesi sonucunda harpler vuku bulmuş ve fitne hüküm sürmüştür. Bunun neticesinde de, ırkçılık bu asırda açık bir şekilde kendini göstermiştir.⁵

Abbasî Hilâfeti'ni siyasî yönden etkileyen bir diğer unsur da "Halku'l - Kur'an" meselesidir. Bu mesele üzerinde duran halifelerden biri, Halife Me'mun (Ö.128/833) un yolunda giden Halife Mu'tasım'dır. Mu'tasım muallimlere bu meselerin öğretilmesi hususunda baskı yapmış ve alimlerden bazılarını da öldürmüştür.Hatta İmam Ahmed b. Hanbel(Ö.220/835) de bu sebeble kırbaçlanmıştır⁶ "Halku'l-Kur'an" meselesi, Halife Me'mun ve Mu'tasım'dan sonra Vâsık(Ö.233 /847)ın hilafetinde de katı bir şekilde devam etmiş ve Vâsık, Ahmed b. Nâsır b. Mâlik'i bu sebeble öldürmüştür.⁷

Bu tür olaylar, Halife Mütevekkil(Ö 267/861) zamanına kadar devam etmiş, o ise bu durumun tam aksini yapmıştır.234 / 848 de her tarafa emir ve fermanlar göndererek, Kur'an'ın mahluk olduğuna dair söz söylenmesini yasaklamıştır.Muhaddis ve bazı fakihleri Samarra'ya çağırarak bilhassa Ahiret'te Cenab-ı Hakkın görüleceğine dair hadisin halka nakledilmesini istemiştir.Mütevekkil'in bu tutumu, Mu'tezilî düşüncesinin baskısı altında ezilen alimler tarafından olumlu karşılanmıştır.⁸

Bilindiği üzere Halife Me'mun'dan itibaren devletin başına geçen Abbasî Halifeleri Mu'tezilî Mezhebi'ni benimsemişlerdi.

Daha sonra Abbasî Hilafeti 334/945 de Fars'da ortaya çıkan ve başkent olarak Şiraz'ı kabul eden Şiî Büveyhi'lerin hakimiyetine geçti.⁹ Büveyhoğulları, Bağdat'ı istilâlarından sonra, halifenin maddî hakimiyetine son verdiler.Merkeziyetçi bir devlet olmayan Büveyhî Devleti'nin hânedan azaları, zaptedilen yerleri kendi aralarında taksim etmişlerdir.Aynı zamanda

⁵ Zuhru'l - İslâm , I , 60

⁶ es-Suyûtî, Celâlüddin, Târihu'l-Hulefâ, Beyrut, 1974 , s. 130

⁷ Târihu'l - Hulefâ, s. 315 - 316

⁸ Algül, Hüseyin İslâm Târihi, İstanbul, 1987 , III , 337

⁹ el- Fâhûrî , Hanna , el- Mûcezz fi'l-Edebi'l- Arabî ve Târihihi , Beyrut , 1991, II, 21

bu dönemde Bağdat ve Basra gibi eski merkezlerde varlığını sürdüren medenî hayat, Rey, İsfahan ve Şiraz gibi İran'ın yeni şehirlerine taşındı.¹⁰

Büveyh Emirleri arasında, ilmî ve edebî faaliyetlere en çok yardımcı olanı Adududdevle (Ö.372/982)'dir. Adududdevle, Büveyhoğulları emirlerinin "Şâhinşah"¹¹ ya da "Krallar kralı" lâkabıyla anılan ilk kişiydi. Büveyhoğulları Adududdevle'den sonra bu lâkapla anılmaya başlamışlardı.

Adududdevle, önceki Büveyhler idaresi zamanında İran ve Irak'da ortaya çıkan bir takım küçük hükümdarlıkları 367 / 977 yılında kendi devlet çatısı altında toplayıp, bunların birleşmesinden imparatorluk ölçülerine, varan bir devlet ortaya çıkarmasını bilmiş,¹² ancak ölümü üzerine yeniden karışıklıklar çıkmış ve Büveyhoğulları iki kola ayrılmışlardır. Bu kollardan birine Gazneli Mahmud (Ö. 421 / 1030), 1029 senesinde son vermiştir. Diğer kola da Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey (Ö.456/1063), 1055 senesinde bir sefer yapmış ve Büveyhoğulları hükümdarını esir alarak, bu devlete son vermiştir.¹³

Görüldüğü üzere, hicri iv. asırda Abbasî Devleti, siyasî açıdan zayıflamaya başlamış, devletin devletçiklere bölünmesi neticesinde de hâkimiyetini kaybetmiştir. Bu olumsuzluklar neticesinde zulüm ve fitne de yayılmaya başlamıştır.

B- Dönemin İçtimaî Durumu

Hicri iv. asırda Abbasî Devleti'nde meydana gelen siyasî çalkantılar, içtimaî açıdan da kendini gösteriyordu. Devlet içindeki huzursuzlukların ve anlaşmazlıkların olumsuz etkileri halka da yansiyordu. Bu olumsuzluklar

¹⁰ Barthold W, İslâm Medeniyeti Târîhi, Çev: Fuat Körülü, Ankara, 1940, s. 48-49

¹¹ Şâhinşah, İslâm'dan önce hüküm süren İran Hükümdarlarının kullandığı Farsça bir ünvan olan "Şâhânşâh" teriminin kısaltılmış şeklidir. Bunun Arapça karşılığı "Melikü'l-Mülük" ise de ilk olarak Adûd'un oğlu Bahâuddevle tarafından benimsenmiş ve daha sonra devlet idaresinde Türk soyundan gelen hükümdarlar tarafından da kullanılmıştır. Bkz: Hitti, K. Philip, Siyasî ve Kültürel İslâm Târîhi, Çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1980, III, 742

¹² Siyasî ve Kültürel İslâm Târîhi, III, 742

¹³ Akşit, Niyazi, A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi, İstanbul, t.s., 203

halkı, ekonomik açıdan bir dengesizliğe sürüklüyor ve halk çeşitli sosyal tabakalara ayrılıyordu. Bu tabakaların zenginlerini ticaretle uğraşan tüccarlar ve devlet adamlarına yakın olan kişiler, fakirlerini ise, diğer tabakalar tarafından önemsenmeyen köylüler oluşturuyordu. Bu iki tabaka arasında ise, orta halli diyebileceğimiz genelde devlet maaşıyla geçinen bir halk tabakası daha mevcuttu. Tabakalar arasındaki farklılık sebebiyle kimileri servet ve lüks içinde yaşarken, bazıları da bir dinarı dahi göremiyordu. Bunların dışında ise Ehlü'z-Zimme denilen Yahudi ve Hıristiyanlardan müteşekkil olan halkla, kölelerden oluşan bir tabaka daha vardı.

Zenginler zümresine kapitalist tüccarların oluşturduğu aristokrat takımı; orta hallilere, küçük memurlar, tüccarlar, sanatkâr, kadılar, ulemâ ve esnaftan oluşan grup; avam tabakasına ise, ziraatçılar, köleler ve memurlardan oluşan fakir halk giriyordu.¹⁴ Sosyal sınıfın en alt tabakasında yer alan köylüler, sıkıntı ve yokluk içinde yaşıyorlardı. Köleler, gündelikçiler ve küçük mülk sahiplerinden oluşan bu kesim, giderek güç kaybediyor ve kendi dünyasında vergiler, büyük mülk sahipleri, tüccarlar ve askerlerin baskısı altında eziliyorlardı.¹⁵ Son derece sıkıntı içinde yaşayan köylüler, geçinecek derecede bir şey bulurlarsa buna razı oluyorlardı. Genelde günlük ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak durumda idiler.

Köy ahalisinden biraz daha iyi durumda olan diğer tabaka şehir ahalisiydi. Orta tabaka diye adlandırabileceğimiz bu grup ya zanaatkârlıkla uğraşıyorlar ya da devlet adamlarının muhtaç olabileceği çeşitli binalar, elbise ve mücevheratı hazırlamak için belirli bir süre içinde sözleşmeli olarak çalıştırılıyorlardı. Yine orta tabakaya şair, edip ve ilim adamları da giriyordu.¹⁶ Orta tabakaya giren şair, edip ve ilim adamlarına, çok fazla mal verilmiş

¹⁴ Dayf, Şevki, Asru'd-Düvel ve'l-İmârât, Mısır, 1980, s.251

¹⁵ Miguel Andre, İslâm ve Medeniyeti, Çev: Ahmed Fidan, Hasan Menteş, Ankara, 1991, I, 192

¹⁶ İslâm Medeniyeti Tarihi, II, 287-288

olması sebebiyle, Aristokrat tabakasına ulaşmışlar ve lüks içinde yaşamışlardır.

Orta tabakaya dahil olan bir diğer kısım da devletten maaş alan kişilerdi. Onlara az bir ücret ödeniyordu. Bu tabakanın önde gelenleri hadis, tefsir, fıkıh ve arapça alimleriydi.¹⁷

Birinci tabaka dediğimiz aristokrat takımı lüks içinde yaşıyordu. Bunlar halifenin yanında da önemli bir konuma sahipti.¹⁸

Diğer bir sosyal tabaka da köleler tabakasıydı. Mısır, Kuzey Afrika ve Arabistan'ın kuzey bölgelerinden evleri korutmak ve çiftçilik yaptırmak için getirilen çok sayıda erkek zenci yanında, câriyeler de vardı. Dolayısıyla zenci nüfusun çoğalması ondört yıldan fazla sürmüş ve bu durum Abbasî devletine mal ve can yönünden büyük tahribata neden olan tehlikeli zenci isyanına sebep olmuştur.¹⁹

Bu dönemin bir diğer özelliği de daha önce belirttiğimiz Zimmîlerdir. Bunlar dinî müsamahadan son derece istifade ediyor, dinî inanç ve vecibelerini emniyet ve güven içinde yerine getiriyorlardı. Bir arada yaşama mecburiyeti, böyle bir müsamahayı doğurmuştur. Abbasî Devleti Zimmîlerin dinî inançlarına hiç müdahale etmeyerek, onlara müsamahalı davranmıştır. Halifeler, onların korunmalarını istemiş hatta düzenlemiş oldukları törenlere Zimmîler'in de katılmalarını arzu etmişlerdir.²⁰ Özellikle Büveyhîler zamanında devlet, bazı Hristiyanları malların tasarruf muamelelerinin yapıldığı ve kayıtların muhafaza edildiği yer olan defterhânelerde çalıştırmıştır.²¹ Bütün bu hoşgörünün yanında Zimmîler,

¹⁷ Dayf Şevki , el - Asru'l - Abbâsiyyü's-Sânî , Kahire , t.s. , s. 60-61

¹⁸ el - Asru'l - Abbâsiyyü's-Sânî , s. 53

¹⁹ Hasan , Hasan İbrahim, Siyasî, Dini, Kültürel, Sosyal İslâm Târîhi, Çev: İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, İstanbul, 1985, IV,390

²⁰ Hasan, Hasan İbrahim, İslâm Târîhi , IV , 391

²¹ Asru'd - Düvel ve'l - İmârât , s. 261

devlete cizye ödüyorlardı. Ancak bu cizye, avam tabakası için bir, orta tabaka için iki, zenginler için de üç dinarı geçmiyordu. Bunlardan ancak silah tutabilenler de vatanı müdafaa ediyorlardı.²²

Görüldüğü üzere Abbasî Devleti, hicri iv. asırda içtimai açıdan farklılıklar gösteren bir halk yapısına sahipti. Bu asrın, siyasî açıdan zayıf bir döneme rastlaması sebebiyle, devlet, halk tabakaları arasında mevcut olan dengesizliği ortadan kaldırmaya da güç yetiremiyordu.

C- Dönemin İktisadî Durumu

Emevilerden sonra başa geçen Abbasîler'in ilk zamanlarında köklü medenî gelişmeler meydana geldi. Kültürel hayatın canlanmasıyla beraber İslâm Toplumunu da ilerlemeler kaydetti. Bütün bu gelişmelerde Bağdat'ın konumu önemli bir rol oynuyordu. Ancak hicri iv. asra gelindiğinde siyasî açıdan devletin zayıflamaya başlaması, akabinde halk arasındaki içtimai dengesizliği getirmiş, bu olumsuzluklar zinciri iktisadî yönden de kendini göstermiştir.

İktisadî gelişmede hem bir zirve, hem de bir gerileme başlangıcı olarak görülen hicrî iv./ milâdî x. asırda, ticaret ve sarraflık kurumlarının gelişmesinin zirveye ulaşmasıyla beraber, tarımın en parlak dönemine ve sanayi dallarının ilerlemesine de şahit oldu. Fakat ayrılıkçı hareketlerle parçalanmaya maruz hale gelmesinin ardından hilâfet, bu asrın otuzlu yıllarında (334/945) Büveyhoğullarının Bağdat'a girmesiyle de değişikliğe uğramıştır. İktisadî gelişmenin zirvede olduğu bir sırada, Büveyhoğullarının, yabancılar gibi bir yönetim göstermesi neticesinde, gerilemeler baş göstermiştir.²³

²² Asru'l-Düvel ve'l - İmârât , s. 261

²³ Dürî, Abdülaziz, İslâm İktisad Tarihine Giriş, Çev: Sabri Orman , İstanbul, 1991, s. 119 - 122

Abbasî Hilâfeti'ni iktisadî yönden zayıflatan bir diğ er unsur da paralı askerliğin ortaya çıkmasıydı. Abbasî Devleti'nin ilk zamanlarında halifeler kendilerine edilen biatı teyit etmek için Haremeyn ahalsinin memnuniyetini kazanmaya muhtaç idiler. Bu nedenle onlara pek çok para ve hediyeler dağıtırlardı.vııı.Halife Mu'tasım devrinde Araplar güçlerini kaybedip, Türkler kuvvet kazanınca, Haremeyn ahalsi de önemini yitirmeye başladı. Bütün kuvvet paraya intikal etti. Çünkü asker kimde para var ise onun uğruna savaşırdı.Neticede paraya veya askere sahip olan hilâfete de sahip oluyordu. Bu durum memleketin iktisadî yönden felakete sürüklenmesine sebep olan olaylardan biridir. Çünkü asker komutanları parayı Beytülmal hazinesinden alamadığı zaman ahalden gasbetmeye başlamıştı.²⁴

Devletin sunduğu hizmetlerin azalması, halkın geçim sıkıntısı çekmesi ve aynı zamanda köyden kente göçün artması sebebiyle şehirlerde huzursuzluklar arttı.Bu durum insanlar arasında iki zıt şeyin birarada yükselmesini etkiledi.Birincisi, insanların nefislerine zühdü, günahlardan sakınmayı ve kinini yutmayı öğreten tasavvuf, ikincisi de hırsızların yaygınlaşmasıdır.Bu hırsızlar insanların yollarını kesiyor ve ücret ödemeleri için zorluyor, ödemedikleri takdirde de zorla mallarını gaspediyorlardı.²⁵ Bütün bu olumsuzlukların yanında, dönemin tacirleri, Abbasî Devri boyunca şehir halkının en önemli kişisi olma konumunu devam ettirmiştir.

İktisadî bünyesi bakımından ziraat ekonomisine dayanan Abbasî Devleti'nin en mühim divanı kabul edilen Harac Divanı'nda çalışan kâtiplerin zamanla, bu divana gelen paraları kendilerine alıkoymaları, halk arasındaki ekonomik dengesizliği de körüklemiştir.²⁶

Abbasîlerde iktisadî durumun bozulmasında kadınların da rolü olduğunu unutmamak gerekir.Zira Beytülmal hazinesi bomboş dururken,

²⁴ İslâm Medeniyeti Târîhi , II , 255 - 257

²⁵ Zuhru'l-İslâm, II , 10-11

²⁶ İslâm Medeniyeti Târîhi, II , 279

halifelerin anneleri pek çok servetler toplamışlardı.²⁷ Bütün bunlara rağmen, Abbasî sarayının debdebe ve azâmetine uygun olarak, büyük devlet memurlarının, saray erkânının, askerî komutanların hayat ve refah seviyeleri de çok yüksekti. İmparatorluğun çok ağır malî zorluklarla karşılaşması ve vilâyetlerin, kendi başına müstakil eyâlet haline gelmeleri bile, Bağdat'taki safahatı azaltmıyordu.²⁸

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, hicri iv. asırdaki iktisadî hayatı şu şekilde özetlememiz mümkün olur: Vezirlerin köşklerinde ve emirlerin saraylarında zenginlik oldukça fazla olmasına rağmen, halk bu durumun tam aksi yoksul bir hayat sürüyordu. İki seçkin tabaka vardı: İki halife ve devlet adamları, diğeri ise onların yakınlarıydı. Geriye kalanların çoğunluğu ise tüccarlar, âlimler, ziraatçılar ve sanayicilerden oluşuyordu. Bunlardan halifelerle irtibat kurabilenler hariç, diğeri fakir kimselerdi.

D-Dönemin İlmî Durumu

Siyasî olayların yanında, içtimaî ve iktisadî açıdan halk arasında farklılıkların olduğu hicri iv. asır, bütün bu olumsuzluklara rağmen, ilmî gelişmeler açısından parlak sayılabilecek bir dönemi yaşıyordu. Dönemin, içinde bulunduğu kötü şartların ilmî ve kültürel hayatı da olumsuz yönde etkilemesi beklenirken, durum tam aksi olmuş, ilmî ve kültürel çalışmalar zirveye ulaşmıştır. Bu durumun sebebini emirlerin, ilim adamlarına karşı olan olumlu tutum ve davranışlarında buluyoruz.

Abbasî Devleti, devletçiklere bölünüp, siyasî açıdan çözülmüş olsa da, içtimaî ve kültürel açıdan birbirlerine bağlıydı. Bağdat kültür çevresi, doğuda Horasan ve Ceyhun Nehri'nin yukarı tarafı olarak bilinen Mâverâünnehir Bölgesi'ne, batıda da Endülüs ve Afrika'ya kadar

²⁷ İslâm Medeniyeti Târîhi , II ,212

²⁸ Barthold, İslâm Medeniyeti Târîhi , s. 158-159

uzanıyordu.Bu kültürel ve sosyal beraberliğin, İslâm Arap Kültürü'nün gelişmesinde büyük bir etkisi vardı.Bu durum kültürün olgunlaşmasında önemli bir etken olduğu gibi, âlimler arasındaki ilmî rekabetde de önemini koruyordu²⁹

Alimler arasındaki rekâbetin yanısıra, emirler de âlim ve edipleri kendilerine çekmede yarışıyorlardı. Meclisleri ilmî münakaşalarla doluydu. Alimlere çok mal vermelerinin yanısıra, kıymetli kitaplar, ilmî medreseler ve kütüphanelerden ihtiyaç duydukları her şeyi temin edebiliyorlardı. Bu tür olayların ilmî ve kültürel sahanın genişlemesinde gözle görülür bir etkisi vardı.³⁰

Büveyhoğulları âlimlere sağladıkları maddî imkanların yanında vezir ve kâtiplerini de âlimler ve şairlerden seçiyorlardı.Bu asrın edipleri, vezir, kadı kâtip ve işçilerden daha meşhur idi.³¹

Büveyhoğullarının en meşhur emiri ve aynı zamanda ilim ve edebiyata çok fazla hizmetler yapmış olan kişi Adududdevle idi. Adududdevle, ilim meclislerine bizzat kendisi katılıyor, âlim ve kâtipleri kendine yaklaştırarak, onları kitap te'lifine ve ilimle meşgul olmaya teşvik ediyordu.O'nun için Ebû İshak es - Sâbî, Büveyhîlerin haberleri hakkında "et-Tâcî" isimli eserini, Ebû Ali el-Fârisî de el-İzâh ve et-Tekmile isimli eserlerini te'lif etmişlerdir.³² Aynı zamanda ülkede hem merkez hem de eyâletlerde bugünkü anlamda ilmî seminer ve sempozyumlar yaygınlaşmıştır.Halife Me'mûn hem devlet işleriyle ilgilenmiş hem de ilmî münakaşalara katılmıştır.³³

²⁹ el - Fârisî, Ebû Ali el-Hasan b. Abdilgaffâr, el-Hucce , li'l - Kurrâi's -Seb'a Eimmeti'l-Emsâr bi'l-Hicâz vc'l-Irâk vc's-Şâm Ellezinc Zckrahüm Ebû Bekir b. Mücâhid,Thk: Bcdreddin Kahvcci, Bcşir Cüvcycâfî, Bcyrut , 1984, I, 25-26

³⁰ el-Mesâilü'l - Müşkile , s. 15 - 16

³¹ Târihu Âdâbi'l -Lüğati'l-Arabiyye , II , 227

³² Târihu Âdâbi'l -Lüğati'l-Arabiyye , II , 227 - 228

³³ Algül, Hüseyin, İslâm Tarihi,III,314

Dil alanında ise, ammî lehçe, fasih lehçeye karşı yaygınlaşmış ve insanların bir çoğu ammî lehçeyi tercih etmişlerdir. Aynı zamanda kıyas yoluyla dil genişletilmiş ve iştikâkta kıyas geniş bir şekilde kullanılmıştır. Kıyas'ı bu şekilde kullanan ve yaygınlaşmasını sağlayan kişi Ebû Ali el-Fârisî ve öğrencisi İbn Cinnî (Ö.392 / 1001) dir.³⁴ Bu dönemde görülen dil hatalarını düzeltmek için yazılan sözlükler arasında, bir Türk bilgini olan Cevherî (Ö.393/1002)'nin yazmış olduğu es-Sihâh'ı sayabiliriz.

II - EBÛ ALİ el-FÂRİSÎ ve HAYATI

A - Doğum Yeri ve Tarihi, İsmi, Künyesi, Nisbeti, Nesebi

Kaynaklarda Ebû Ali el-Fârisî'nin doğum yerinin Fars'ın başkenti Şiraz'a yakın bir şehir olan Fese³⁵ olduğu belirtilmektedir.³⁶ Ancak Fars halkı orayı Bese³⁷ diye de isimlendirmiştir.³⁸ Bir başka kaynak ise doğum yeri olarak Nesâ'yi vermektedir.³⁹

Kaynaklarda Ebû Ali el - Fârisî'nin doğum tarihi olarak 288/901 senesi geçmektedir.⁴⁰

³⁴ Zuhru'l - İslâm , II , 89

³⁵ Fese, Fars beldelerinden bir beldedir. Aynı zamanda oraya Bese de denilmektedir. Fese'den , Ebû Yusuf Ya'kub b. Süfyan b. Cevvân el - Fesevî el - Fârisî, Yezid b. el- Mübarek el-Fârisî el-Fesevî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Kürdî el-Fesevî gibi bir çok âlim ve seyyah yetişmiştir. Bkz: el-Ensâb, IX , 305

³⁶ Târihu'l-Edebi'l-Arabî,II, 536;el-Mesâilü'l-Müşkile, s.17 ; el-Yemâni, Abdalbâki b. Abdilmecid, İşârâtü't-Ta'yin fi Terâcimi'n-Nuhât,Thk: Abdülmecid Diyab, b. y, t.s, s. 83

³⁷ Bese, Fars beldelerinden biridir . Oraya Fese denilmektedir. Oradan yetişen alimlere Fese'ye nisbetle Fesevî denilmektedir. Ancak Fars halkı orayı Bese diye isimlendirmiştir. Alimlerini de Farsça bir nisbet olan el - Besâsirî diye oraya nisbet etmişlerdir. Bkz. el - Ensâb , II , 203

³⁸ Emin,Abdullah "Ebû Ali el-Fârisî", V, 210

³⁹ Şan , Sâmi Kâmusu'l - A'lâm , İstanbul , 1889 , I , 742

⁴⁰ el - Medârisü'n -Nahviyye , s. 255 ; Mahmud, Hüseyini Mahmud, el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fi Târihi'n - Nahvi'l-Arabî, Beyrut, 1986, s. 260 ;Târihu'l-Edebi'l-Arabî, II, 536; Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1993, III , 535; el-A'lâm, II, 179;el-Fârisî, Ebû Ali, el-Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr, el-Mesâilü'l-Adudiyât, Thk: Şeyhurrâşid, Dımeşk, 1986, s. 7 ; el-Umerî, İbn Fazlillah Şahabüddin, Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâliki'l-Emsâr, Frankfurt, 1988, VII, 86; el-Cezzâr, Fikri Zeki, Medâhilü'l-Müellifin ve'l A'lâmü'l-Arab Hatta Ami 1215-1800, Riyad, 1994, III, 1117; Brockelmann Carl,Târihu'l-Edebi'l-Arabî, Arapça'ya Çeviren: Abdülhalim en-Neccâr, Kahire, t.s.II, 190 ; Târihu'l-

İsmi:el-Hasan b.Ahmed b. Abdilgaffâr b. Süleyman'dır.⁴¹ Kaynaklarda babası ve dedeleriyle beraber verilen en uzun ismi budur.Bağdâdî ve Kıfî, dedeleri arasında Süleyman'dan önce, Muhammed ismine yer vermedikleri halde, el-Umerî,⁴² Suyûtî,⁴³ İbn Hallikân⁴⁴ ve Safedî⁴⁵ ise Muhammed isminde bir dedesi olduğunu söylemektedirler. Başka kaynaklarda ise, dedesi Süleyman'dan sonra Ebâna isminde bir dedesine daha rastlamaktayız.⁴⁶ Son dönem Arap Edebiyatçılarından Ömer Ferruh, ilk kez Ali isminde bir dedesini daha zikretmiştir.⁴⁷ Oysa ki daha önceki kaynaklarda bu isimde bir dedesi olduğu hususunda bir bilgiye rastlamadık.Bunun yanında onu, Ebû Ali el-Fârisî olarak kısaca zikreden kaynaklar da vardır.⁴⁸

Künyesi: Ebû Ali el-Fârisî'den bahseden kaynakların hemen hepsi Ebû Ali künyesini zikretmişlerdir.⁴⁹ Bunun dışında başka bir künyeye de rastlayamadık.

Nisbeti: Ebû Ali el-Fârisî'ye doğduğu il olan Fese'ye nisbetle Fesevî denmiştir ve kaynaklarda Ebû Ali el-Fârisî,⁵⁰ el Fesevî,⁵¹ yada eş-Şirâzi

Ulemâi'n-Nahviyyîn, s. 26 ;es-Sadr,es-Seyyid Hasan,Te'sîsü's-Şîa, Beyrut, 1981, s. 79 ;el-Fârisî, Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b.Abdilgaffâr, el-Mesâilü'l-Askeriyyât fi'n-Nahvi'l-Arabî,Thk: Ali Câbir el-Mansûr, Bağdat,1982, s. 5 ; Asru'd-Düvel ve'l-İmârât, s. 539 ; el-Mesâilü'l-Müşkile, s.17 ; Kâmusu'l-A'lâm, I, 742 : Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi ve (Tabakatü'l-Müfessirîn), İstanbul, 1973, I, 392 Huart, Clement, Arab ve İslâm Edebiyatı, Çeviren: Cemal Sezgin, Ankara, t.s, s.152;

⁴¹ el-Hatîbü'l-Bağdâdî , Ebû Bekr Ahmed b. Ali, Târihu Bağdâd ev Medinetü's-Selâm, Mısır, 1931, VII, 275, el-Kıfî, Cemâlüddîn Ebi'l-Hasan Ali b. Yusuf, İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât, Thk: Muhammed Ebu'l - Fazl İbrahim , Mısır , 1950 , I, 293

⁴² Mesâlikü'l- Ebsâr , VII , 85

⁴³ es-Suyûtî, Celâlüddîn Adirrahmân, Buğyetü'l-Vuât fi Tabakâti'l- Lugaviyyîn ve'n- Nuhât, Thk : Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut, 1964, I, 496

⁴⁴ Vefayâtü'l-A'yân, II, 80

⁴⁵ es-Safedî, Salahuddîn Halil b. Aybek, el-Vâfi bi'l-Vefeyât, b.y 1981, XI , 376

⁴⁶ İbn Hacer el- Askalânî,Şihâbüddîn Ebi'l-Fazl Ahmed b. Âb, Lisânu'l-Mîzân, Hindistan , 1911, I, 195, İşârâtü't- Ta'yin, s.83; el- Cezerî, Şemsüddin Ebi'l-Hayr Muhammed, Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l- Kurrâ, Mısır, 1932, I, 206

⁴⁷ Târihu'l- Edebi'l - Arabî , II , 536

⁴⁸ Zuhru'l- İslâm , II , 91; Asru'd-Düvel ve'l- İmârât , s. 539

⁴⁹ Mu'cemul- Müellifin , I , 535; el-Müzhir, II, 420 ;el- A'lâm , II , 179

⁵⁰ Emin, Abdullah,"Ebû Ali el-Fârisî", V, 210; el-Medârisü'n- Nahviyye, s. 255 ; Medâhilü'l- Müellifin, III, 117

⁵¹ Tabakâtü'n - Nahviyyîn, s. 130; ez - Zehebî , Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman , Siyeru Alâmi'n - Nübelâ , Thk: Şuayb el- Ernaût Ekrem el- Bûşa b.y, 1990 , XVI , 379;

şeklinde künyesinin ve nisbetinin birleştirilmesiyle zikredilmiştir.⁵² Bütün bu bilgilere rağmen Ebû Ali el-Fârisî kendisini Fese'ye değil, Fars'a⁵³ nisbet ettirmiştir.⁵⁴

Yukarıda verdiğimiz isim, künye ve nisbetinden sonra Ebû Ali el-Fârisî'nin ismini "el-Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr b. Muhammed b. Süleyman b. Abâne el-Fârisî el-Fesevî, eş-Şirâzî", künyesini de "Ebû Ali" şeklinde vermemiz doğru olacaktır.

Bazı kaynaklarda ise Ebû Ali el-Fârisî, nahiv ilmiyle meşgul olduğu için en-Nahvî diye de isimlendirilmiştir.⁵⁵ Yine kaynaklardan bazılarında müellifler, isminin sonuna el-Meşhûr⁵⁶ el-Edib,⁵⁷ el-İmam gibi sıfatları da eklemiştir.⁵⁸

Nesebi: Kaynakların bize verdiği bilgilere göre, Ebû Ali el-Fârisî'nin babası Farslıdır.⁵⁹ Annesinin de Farslı olduğu görüşüne rastlıyorsak da,⁶⁰ kanatımız onun, Fars'a göç eden⁶¹ Şeybân Oğullarının Rebîatü'l-Feres kolundan, Sûdüs kabilesine mensub Arap bir anneden doğmuş olmasıdır.⁶²

Taşköprüzâde , Ahmed b. Mustafa , Miftâhu's - Saâde ve Misbâhu's -Siyâde fi Mevzûâtî'l-Ulûm,Thk:Kâmil Kâmil Bekrî Abdülvehhâb Ebu'n-Nûr,Kahire,1968 ,I,171

⁵² Brockelmann , Târihu'l - Edebi'l - Arabî , II, 190; Târihu'l - Edebi'l - Arabî , II,536

⁵³ Ebû Ali el - Fârisî , el-Mesâilü'l-Kasriyyât isimli eserinde Fars hakkında şöyle demiştir: Fars bir beldenin ismidir. Aslı Arapça değil , Farsça'dır ve Arapça'laştırılmıştır. Aslı "Bâris"dir. Bu kelime kullanılmayarak Arapçalaştırılmış ve "Faris" olmuştur.Bkz:Mu'cemü'l-Buldân , IV,256

⁵⁴ el- Fârisî , Ebû Ali , Şerhu'l - Ebyâti'l - Müşkileti'l - İrâb el-Müsemma İzâhu'ş-Şi'r, Thk: Hasan Hindâvi , Beyrut , Dimeşk , 1987 , Mukaddime.s.

⁵⁵ el-Hanbelî, Ebu'l-Fellâh Abdilhayyî b. el-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbârî Men Zeheb, Mısır, 1350 , III, 88; el - Fihrist , s. 88 ; ez - Zehebî, Şemsüddin Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman , el -İşâra ilâ Vefeyâti'l-A'yân el-Müntekâ min Târihi'l-İslâm, Thk: İbrahim Salih, Beyrut , 1991 , s. 188

⁵⁶ İbn Tağrıberdî , Cemâlüddîn Ebi'l - Mahâsin Yusuf, en-Nücümü'z-Zâhira fi Mulûki Mısra ve'l-Kahire, Kahire, t.s.,IV,151; el - Medresetü'l - Bağdâdiyye , s.260

⁵⁷ Te'sîsü's -Şia , s. 79

⁵⁸ en - Nücümü'z - Zâhira , IV , 151

⁵⁹ el - Mesâilü'l - Adudiyât , s. 7 ; Şerhu'l - Ebyâti'l - Müşkileti'l - İ'râb , Mukaddime, s.

⁶⁰ Zuhru'l - İslâm , II, 91

⁶¹ Brockelmann , Târihu'l-Edebi'l-Arabî, II, 190 ; el-Medresetü'l-Bağdâdiyye , s. 260

⁶² el-Mesâilü'l-Askeriyât , s. 5

B-Tahsili

Ebû Ali el-Fârisî, 89 yıllık ömrünü ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirmiştir. Te'lif etmiş olduğu eserlerinde bilgi ve üslubunun doluluğundan tahsil hayatının ne derecede başarılı geçtiği anlaşılabilir. Kaynaklarda aile hayatı ile ilgili herhangi bir bilginin olmayışı, Ebû Ali el-Fârisî'nin hayatının her safhasında ilimle meşgul olduğunu göstermektedir. O, hayatının tümünü, öğrenmek, öğretmek ve yazmak şeklinde düzene koymuştur.⁶³

Ebû Ali el-Fârisî, bu ilmini Abbasîlerin başkenti olan ve aynı zamanda ünlü âlimleri barındıran Bağdat'ta kalarak kazanmıştır. Hatta Ebû Ali el-Fârisî Bağdat ulemâsından işittikleriyle yetinmeyip, Sîbeveyh, el-Ahfeşü'l-Evsat, Kisâî, el-Ferrâ gibi nahiv dalında meşhur olan diğer alimlerin kitaplarını da okumuştur.⁶⁴ Bunların yanısıra kültürünü de artıran Ebû Ali el-Fârisî, Ebû Ubeyde (Ö.210 / 825), Ebû Zeyd (Ö. 215 / 830), Asmâî (Ö.216 / 831) ve İbnü'l-A'râbî (Ö.230 / 844) nin kitaplarını da rivayet etmiştir. Zaten te'lif etmiş olduğu eserler, onun ilmî kültürüne bir delildir.⁶⁵ Ayrıca Ebû Ali el-Fârisî, İbnü's-Sikkît (Ö.244 / 858)'in "İslâhu'l-Mantık" adlı eserini hocası Ebû İshak ez-Zeccâc (Ö.311 / 923)'in huzurunda okumuştur.⁶⁶

Ebû Ali el-Fârisî, ilmî kültürünü, hocalarıyla aynı ilmî halkada oturacak derecede genişletmiştir. Hatta hocası Ebû Bekr b. es-Serrâc (Ö.316 / 928), el-Mûcez adlı eserinin yarısını te'lif ettikten sonra, o eseri tamamlaması için Ebû Ali el-Fârisî'ye getirmiştir. Bu durumda Ebû Ali el-Fârisî "Bu Ebû Ali el-Fârisî'nin te'lifidir denmez, çünkü el-Mûcez adlı eserdeki konu, usul ve cümleler İbnü's-Serrâc'dan nakledilmiştir" diye cevap vermiştir.⁶⁷ Ebû Ali el-Fârisî, hadis alanında da kendini yetiştirmişti. Ancak bu konudaki bilgileri ilmî şahsiyeti bölümünde zikretmeye çalışacağız.

⁶³ el - Mesâilü'l - Adudiyât , s. 10

⁶⁴ el - Medresetü'l - Bağdâdiyye , s.262-263

⁶⁵ el - Mesâilü'l - Askeriyât , s. 6

⁶⁶ İbn Sîde , Ebu'l - Hasan Ali b. İsmail el - Endülüsî, el - Muhassas , Beyrut , 1903 , V , 74

⁶⁷ Emin ,Abdullah,"Ebû Ali el-Fârisî" , V , 215

C-Seyahatleri

Ebû Ali el-Fârisî'nin doğmuş olduğu Fese şehri, onun ilme olan iştiyakını giderememiş bu sebepten de onu zamanın ilim ve kültür ehliyle dolu olan Bağdat şehrine sevk etmiştir. Ailesi de onun kendisini yetiştirmesi için maddî açıdan hiçbir şeyi esirgememiş ve her türlü kolaylığı sağlamıştır.

Kaynaklardan bir kısmı Ebû Ali el-Fârisî'nin Bağdat şehrine gidişini 307/919,⁶⁸ bir kısmı da 308/920⁶⁹ senesi olarak vermektedirler. Bu da gösteriyor ki Ebû Ali el-Fârisî ondokuz yada yirmi gibi çok genç bir yaşta ilim öğrenmek için seyahatlere başlamıştır.

Genç bir yaşta Bağdat'a gelen Ebû Ali el-Fârisî dönemin hocalarından faydalanarak kendini yetiştirmiştir. Uzun bir süre Bağdat'ta kalan Ebû Ali el-Fârisî, daha sonra oradan ayrılmıştır.

Şam beldelerinin bir çoğunu dolaşmış bir müddet Trablus'ta kalmıştır. 341/952 senesinde Haleb'e gelmiş ve Seyfüddevle el-Hamdânî'nin yanında bir süre kalmıştır.⁷⁰ Orada ilmi ve edebî toplantılara katılmış ve aynı zamanda dönemin meşhur şairi Mütenebbî ile birçok defalar karşılaşmıştır. İkisi arasında nahiv ve dil meseleleri hakkında münazaralar geçmiştir.⁷¹ Bunlardan birini daha sonra zikredeceğiz.

Ebû Ali el-Fârisî, Haleb'de kaldığı süre içerisinde te'lif etmiş olduğu Basriyyât ve Şiraziyyât adlı kitaplarıyla ün kazanmıştır.⁷² Ebû Ali el-Fârisî'nin Haleb'de karşılaştığı bir diğer kişi de İbn Hâleveyh'dir. Ancak bu şahısla pek fazla anlaşmamışlar ve daima aralarında tartışmalar geçmiştir. Bu tartışmaları da daha sonraki bölümlerde anlatmaya çalışacağız.

⁶⁸ Brokelman, Târihu'l - Edebi'l - Arabî, II, 190; el - Hucce, I, 27; Kur'an Dili Arapça, s.47; Târihu'l - Edebi'l - Arabî, II, 587; Büyük Tefsir Tarihi, I, 392

⁶⁹ el-Mesâilü'l - Adudiyyât, s.8; Emin, Abdullah, "Ebû Ali el-Fârisî", V, 210

⁷⁰ Kays, Âli Kays, el-İrânîyyûn ve'l-Edebü'l-Arabî Ricâlü Ulûmi'l-Kur'an, Tahran, 1984, I, 189; Büyük Tefsir Tarihi, I, 392; Arab ve İslâm Edebiyatı, s.152

⁷¹ Kur'an Dili Arapça, s. 47

⁷² Abbas, I, "Ebû Ali el-Fârisî", Encyclopaedia of Iranica, I-VI (Londra, 1985), I, 257

Tartışmalar neticesinde İbn Hâleveyh'le araları açılan Ebû Ali el-Fârisî, Haleb'i terketmiş ve Fars beldelerine gitmiştir.347/958 senesinde Adududdevle'nin daveti üzerine Şiraz'a gelmiş ve orada yirmi sene kalmıştır.⁷³

Ebû Ali el-Fârisî, Bağdat'tan ayrıldıktan sonra da seyahatlerine devam etmiş ve bu seyahatleri esnasında Musul'da ondan 40 yıl boyunca ayrılmayan öğrencisi İbn Cinnî ile karşılaşmıştır.⁷⁴

Daha sonra Ebû Ali el-Fârisî, Adududdevle'nin Bağdat'ı istilasını müteâkiben 367/977 senesinde tekrar Bağdat'a gitmiş ve ölünceye kadar da oradan ayrılmamıştır.⁷⁵

D-Hocaları

Ebû Ali el-Fârisî, döneminin en seçkin hocalarından ders almış ve o dönemde Bağdat'daki ilmî ve kültürel hayattan en iyi şekilde faydalanmıştır. Ebû Ali el-Fârisî'nin iyi yetişmesinde en önemli etkenler de bunlar olmuştur. O'nun yetişmesinde önemli bir paya sahip olan hocaları aşağıda haklarında bilgi vereceğimiz kişilerdir;

Ebû İshak ez-Zeccâc (Ö.311/923):İbrahim b. Muhammed b. es-Sırrî b. Sehl, Ebû İshak ez-Zeccâc.Sa'leb ve Müberred'in talebelerindendir.⁷⁶ Nahiv dalında büyük etkisi olan nahivcilerin ilklerindendir.Rivayetlere göre, önceleri nahivle uğraşmayan Zeccâc, daha sonra bu ilme ilgi duymuş ve Müberred'e giderek ondan nahiv dersleri almıştır.⁷⁷ Zeccâc'ın nahiv ilmine yapmış olduğu en büyük

⁷³ Ebû Gudde, Abdülfettâh, el - Ulemâu'l - Uzzâb Ellezine Âsarû el - İlme ale'z - Zevâc, Beyrut, 1983 , s.59

⁷⁴ el-Mesâilü'l -Askeriyyât, s. 6

⁷⁵ el-Mesâilü'l -Adudiyât, s.9

⁷⁶ ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, Kitâbu'l-Cümel fi'n -Nahv, Thk: Ali Tefvik el-Hamd, İrbid, 1984, s.9

⁷⁷ İbn Kesîr,Ebu'l-Fidâ,el-Bidâye ve'n-Nihâye,Thk:Ahmed Abdulvehâb Fetih,Kahire,1994,XI, 159

katkı, kıyas ve iştikâk alanında kendini yetiştirmiş olan Ebû Ali el-Fârisî'yi eğitmiş olmasıdır.⁷⁸ Zeccâc, güzel itikatlı, faziletli, inançlı bir kişiydi. ondan Ebû Ali el-Fârisî'nin dışında Abdurrahman b. İshak Zeccâcî de ders almıştır. Hatta Zeccâcî, bu ismi, hocasına nisbet edilerek almıştır.⁷⁹

Zeccâc'ın en önemli eserleri şunlardır: Meâni'l-Kur'ani'l-Kerim, Kitâbu'l-Emâli, Ma Fussira Min Câmi'l-Mantık, Kitâbu'l-Arûz, Kitâbu'l-Kavâfi, Halku'l-İnsan, Kitâbu Halkı'l-Feres, Muhtasar fi'n-Nahiv, Fealtü ve Ef'altü, Kitâbu Ma Yensarif, Kitâbu'l-İştikâk, Şerhu Ebyâti Sîbeveyh, Kitâbu'n-Nevâdir, Kitâbu'l-Envâr.⁸⁰ Ebû Ali el-Fârisî, Hocası Zeccâc'ın Tefsiru Esmâi'l-lâhi'l-Hüsna adlı eserini ondan rivayet etmiştir.⁸¹

Zeccâc, Cemâziye'l-Ule,⁸² bir başka rivayete göre de Cemâziye'l-Ahir ayında 311/923 senesinde 90 yaşında vefat etmiştir. Ondandır duyulan son şey "Allahım, beni Ahmed b. Hanbelî'nin mezhebiyle haşreyle" sözü olmuştur.⁸³

Ebû Bekir İbnü's-Serrâc (Ö.316/928): Ebû Bekir Muhammed b. es-Sırrî, İbnü's-Serrâc, en-Nahvî. Edebiyat, dil ve nahiv alanında meşhur bir âlimdir. Müberred'den ders almış ve ondan Sîbeveyh'in Kitab'ını okumuştur. Rivayetlere göre, Zeccâc'ın huzurunda, ona bir mesele sorulmuş ve cevabında hata yapınca Zeccâc da ona "Senin gibi birisi böyle bir meselede hata yapıyor, eğer evimde olsaydım seni döverdim, lakin meclisde olmaz" demiştir. Bunun üzerine Serrâc "Ya Eba İshak, zaten beni dövmüştün, musiki ilmi beni bu işten alıkoydu "dedi ve sonra tekrar nahiv ilmiyle uğraşmaya başladı.⁸⁴

⁷⁸ Zuhru'l-İslâm II, 117

⁷⁹ el-Bidâye ve'n -Nihâye ,XI,159 ;el-A'lâm, I,40

⁸⁰ Medresetü'l -Arab, s. 41

⁸¹ el-Hucce, I, 28

⁸² el-Bidâye ve'n- Nihâye ,XI,159

⁸³ Miftâhu's-Saâde, I,164

⁸⁴ Miftâhu's-Saâde, I,165

Ebû Ali el-Fârisî, hocası Zeccâc ile araları açıldıktan sonra, Serrâc'dan ders almış ve ondan Sîbeveyh'in Kitab'ını alarak nahiv ilmindeki bigisini arttırmıştır.⁸⁵ Ebû Ali el-Fârisî bu konuda şöyle anlatıyor: "O'ndan Kitab'ı dinlemek için geldim."Kitab"ın yarısını okuduktan sonra, Kitâb'ı tamamlamak bana zor geldi ve bıraktım.Bir müddet sonra kendime şöyle dedim."Fars'a döndüğümde Kitab'ı bitirip-bitirmediğim hakkında soru sorulduğunda "Evet" dersem yalan söylerim, "Hayır"dersem rivayetler ve yolculuklar boşa çıkmış olur.Sonuçta zaruretler beni Serrâc'a gidip, Kitab'ı tamamlamaya sevketti."⁸⁶ Serrâc'ın nahiv ilmindeki çalışmaları hakkında şöyle denilmiştir: "Serrâc'ın nahiv ilmiyle uğraşması bu ilme yeni bir şekil ve metod kazandırmıştır."Yine bir başka rivayette" Serrâc zeka ve bilgisiyle beraber, yaşça Müberred'in arkadaşlarından idi.O'ndan Sîbeveyh'in Kitab'ını okudu.Ahfeş ve Kûfelilerin nahiv ilmindeki görüşlerine itimad etti ve bir çok konularda Basralılara muhalif oldu. Serrâc'dan Ebû Ali el-Fârisî dışında, Abdurrahmân Zeccâci, Ebû Said es-Sirâfi (Ö.368/978) ve Ali b.İsa er-Rummâni (Ö.384/994) ders almıştır.⁸⁷

Serrâc'ın meşhur eserlerinden bazıları şunlardır:el-Usul fi'n-Nahv.Dr. Abdül-Hüseyin el-Fetlî tarafından tahkik edilen bu eser 1973 yılında Bağdat'da neşredilmiştir.⁸⁸ Cümelü'l-Usûl, Kitâbu'l-Mücez, Kitâbu'l-İştikâk, Kitâbu Şerhi Kitabı Sîbeveyh, İhticâcü'l-Kurrâ, eş-Şiir ve's-Şuarâ, er-Riyâh ve'l-Hevâ ve'n-Nâr, el-Cümel ve'l-Muvâsalât.⁸⁹ el-Cümel ve'l-Muvâsalât adlı eseri bir başka kaynakta el-Muvâsalât ve'l-Müzekkerât fi'l-Ahbâr şeklinde geçmektedir.⁹⁰ Serrâc uzun yaşamamış ve genç yaşta Zî'l-hicce ayında 316/928 senesinde vefat etmiştir.⁹¹

⁸⁵ İşârâtü't-Tâyin, s.83

⁸⁶ el- Hucce, I, 28-29

⁸⁷ el-A'lâm, VI,136

⁸⁸ el- İktirâh, s.26

⁸⁹ Medresetü'l-Arab, s. 40-41

⁹⁰ Miftâhu's-Saâde, I, 166

⁹¹ Brockelmann, C., Geschichte Der Arabischen Litteratür,Süpplementband-1,Leiden, 1937, I, 174

Ebû Bekir b. el-Hayyât (Ö.320/932): Muhammed b.Ahmed b. Mansur en-Nahvî.el-Hayyât Semerkant'lıdır.Bağdat'a gelmiş ve İbrahim b.es-Sırrî Zeccâc ile görüşmüştür.el-Hayyât, Basra Ekolü'nün görüşlerini, Kûfe Ekolü'nün görüşleriyle karıştırıyordu.Zeccâcî'nin"Kitâbu Şerhi'l-Cümel" adlı kitabının sarf bölümünde şöyle anlatılır: "Birgün Ebû Ali el-Fârisî, Ebû Bekir el-Hayyât'ın ilim meclisine geldi. Arkadaşları Ebû Bekir'e soru soruyorlar, o da onları cevaplıyor ve delil getiriyordu. Sohbet bittiğinde el-Hayyât, dinleyenlerin arasından kendine göre yaş bakımından daha büyük ve ilm açısından daha bilgili birine yöneldi ve şu soruyu sordu." مَقْرَجًا lafzından, مَقْرُوتًا vezninde nasıl kelime yapılır?" Sorduğu kişi sūratlice مَقْرُوتًا cevabını verdi.Ebû Ali el-Fârisî ayağa kalktı bu lafzı tekrarlayıp ellerini birbirine çarparak meclisi terk etti.el-Hayyât, bu durumda Ebû Ali el-Fârisî'den çok utandı ve arkadaşlarına dönüp "Allah sizin cezanızı versin" dedi.⁹²

el-Hayyât'dan, Ebû Ali el-Fârisî'den başka Zeccâcî, de ders almıştır. el-Hayyât Basra da 320/932 de vefat etmiştir.⁹³ Eserlerinden bazıları şunlardır: en-Nahvü'l-Kebir, Meâni'l-Kur'an, el-Mu'ni fi'n-Nahv, el-Mûcez fi'n-Nahv.⁹⁴ Basra'da vefat etmiştir.⁹⁵

İbn Dureyd (Ö.321/933): Muhammed b.el-Hasan b. Dureyd b. Atâhiyye el-Ezdî el-Basrî.Künyesi Ebû Bekir'dir. Edib, şair, aynı zamanda dil ve nahiv âlimidir. Mu'tasım'ın hilafeti esnasında Basra'da doğmuş ve Basra ulemasından ders almıştır.⁹⁶ Önce Uman'a,⁹⁷ Horasan'a oradan Nisâbur'a gitmiş sonra 308/920 senesinde Bağdat'a gelmiş⁹⁸ ve ölünceye kadarda oradan ayrılmamıştır.Edebiyat alimlerinin önderiydi. Zamanında dil, şiir,

⁹² Mu'cemü'l - Udeba , II, 812

⁹³ el-A'lâm,VI,80

⁹⁴ Mu'cemü'l - Müellifin , III, 110-111; el-A'lâm,V,308

⁹⁵ el-A'lâm,V,308

⁹⁶ Mu'cemü'l - Müellifin ,III, 217

⁹⁷ el-A'lâm, V,80

⁹⁸ GAL, I,113

Eyyâmu'l-Arab ve neseb konusunu iyi bilen bir kişiydi.Hızlı ezberleme kabiliyetine sahipti. İlmîni, amcası el-Hüseyin b. Dureyd, Ebû Hâtîm Sehl b.Muhammed el-Sicistânî (Ö.255/868),Muhammed b.Ahmed es-Sûfî gibi döneminin en meşhur âlimlerinden aldı.Yine o, Ebû Ali el-Kâlî (Ö.356/966), İbn Hâleveyh, es-Sirâfî, Ebu'l-Kâsım Zeccâcî, Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, Mes'ûdî,Ebû Ali el-Fârisî ve Merzubânî (Ö.378/988) gibi pek çok ünlü nahiv âlimi yetiştirmiştir.⁹⁹ İbn Dureyd'in zamanında âlimler ve şairler meclisinde ilim ve şiir açısından söz sahibi olan bir kişi olduğu rivayet edilir.¹⁰⁰ Ebû Ali el-Fârisî şiir rivayetinde ve dil çalışmalarında ondan etkilenmiştir.¹⁰¹

İbn Dureyd 90 yaşının üzerinde vefat etmiştir.Kelam âlimi Ebû Hâşim, el-Cübbâî ile vefatları aynı güne rastlar.İbn Dureyd ve el-Cübbâî'nin aynı tarihte vefat etmiş olmaları, insanlar tarafından kelam ve lügat ilminin birlikte ölmesi şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰² İbn Dureyd'in pek çok eseri vardır. Bunlardan bazıları; el Benün ve'l-Benât, Takvîmu'l-Lisan, et-Tasavvuf el-Cemhera, Divan-u Şiir, es-Serc ve'l-Licâm, Fealtü ve E'faltü, el-Lügat, el-Mücteni, el-Maksûr ve'l-Memdûd, Vasfu'l-Matâri, ve's-Sahâb, el-Emsâlü'l-Nebeviyye, Kitâbu'l-Hayl, Ğaribu'l-Kur'an (bu eserini tamamlayamamıştır), Edebü'l-Kâtib¹⁰³

Ebû Bekir Muhammed b.Ali el-Mebremân(Ö.345/956): Muhammed b. Ali b. İsmail Ebû Bekir el-Askeri. Mebremân diye bilinmektedir. Müberred'den ders almıştır. Ebû Said es-Sîrâfî ve Ebû Ali el-Fârisî'ye de ders vermiştir. Sîbeveyh'in kitabını 100 dinara okutmuştur.¹⁰⁴

⁹⁹ Mu'cemü'l - Müellifin , III , 217-218

¹⁰⁰ en-Nücümü'z - Zâhira , III , 241

¹⁰¹ el- Mesâilü'l - Müşkile , s. 20

¹⁰² es-Seâlibî, Ebû Mansur en-Nisâburî, Kitâb-u Fıkhî'l-Lüga ve Sırrı'l-Arabiyye, Beyrut,t.s s.14

¹⁰³ Mu'cemü'l - Müellifin , III, 218

¹⁰⁴ el -Hucce , I, 29;el-A'lâm,VI,273

Eserlerinden bazıları şunlardır:Şerh-u Kitâbı Sîbeveyh, el-Mecma ala'l-ilel, el-Mecâri, Sıfatu Şükri'l-Mün'im, Şerh-u Kitâb'ı el-Ahfeş es-Sağir.¹⁰⁵

İbn Mücâhid(Ö.324/936): Ahmet b. Musa b. el-Abbas b. Mücâhid et-Temimî el-Bağdâdî. Künyesi Ebû Bekir'dir ve İbn Mücâhid diye bilinmektedir. Kıraat ve nahiv alimi aynı zamanda muhaddistir. Ebû Ali el-Fârisî, arz yoluyla ondan kıraat rivayet etmiştir.¹⁰⁶ Eserlerinden bazıları şunlardır; Kırâatü'n-Nebî, Kitâb-u Kırâati'l-Kebir, Kitâb-u Şevâz fi'l-Kırâat, Kitâb-u İnfiradâti'l- Kurrâi's-Seb'a, Kırâat-u Ali b. Ebî Talib.¹⁰⁷

el-Ahfeşü's-Sağir(Ö.315/927): Ali b. Süleyman b. el-Fazl el-Ahfeşü's-Sağir el-Bağdâdî.Künyesi Ebu'l-Hasan'dır.Sanaatkâr bir kimseydi. Fazilet ve bilgi hususunda el-Ahfeşü'l-Kebîr(Ö.177/793)'e benzetiliyordu.¹⁰⁸ Müberred, Sa'leb ve başkalarından da ders almıştır.287-300/900-902 seneleri arasında Mısır'da kalmış, oradan Haleb'e gitmiştir. Daha sonra Bağdat'a gitmiş ve orada 80 yaşında vefat etmiştir.¹⁰⁹ Eserlerinden bazıları şunlardır: el-Envaü, el-Tesniyetü ve'l -Cem'u, Şerh'u Kitâb'ı Sîbeveyh fi'n-Nahv, el-Cerad, Tefsir-u Meâni'l-Kur'an.¹¹⁰

Görüldüğü üzere Ebû Ali el-Fârisî, döneminin özellikle nahiv alanında olduğu gibi hadis ve kıraat alanında da bilgili hocalardan ders almıştır.O, nahiv alanında kendini yetiştirmiş olmasını bu hocalarına borçludur.

E-Talebeleri

Ebû Ali el-Fârisî, zamanın meşhur nahiv âlimlerinden almış olduğu eğitimiyle, kendinden sonra tanınmış nahiv alimlerinin yetişmesine yardımcı olmuştur. Yetiştirdiği talebeler, hocasının izinden giderek, nahiv alanında söz

¹⁰⁵ Mu'cemü'l - Müellifin , III , 498

¹⁰⁶ el - Mesâilü'l - Müşkile , s. 20

¹⁰⁷ Mu'cemü'l - Müellifin , I , 315

¹⁰⁸ en-Nücümü'z-Zâhira , III ,219

¹⁰⁹ el-A'lâm, IV ,291

¹¹⁰ Mu'cemu'l - Müellifin , II, 448

sahibi olmuşlar ve aydınlatıcı, bilgi veren eserler te'lif etmişlerdir. Te'lif etmiş oldukları eserlerini, hocaları Ebû Ali el-Fârisî'den öğrendikleri nahiv görüşleriyle delillendirmişler ve bu sayede hocalarının görüşlerini de devam ettirmişlerdir. Şimdi bu talebelerinden bahsedelim;

İbn Cinnî (Ö.392/1001):Künyesi Ebu'l-Feth, ismi Osman b.Cinnî el-Mevsilî en-Nahvîdir.Ebû Ali el Fârisî'nin yetiştirmiş olduğu talebelerin en meşhurlarındandır. Musul'da doğmuş ve oraya nisbet edilmiştir.Bâbası Cinnî, Süleyman b.Fehd el- Ezdî'nin Rûmî kölesi idi. İbn Cinnî, Arab nesebli olmadığı için üzülür ve bunu kendisi için bir kusur sayardı. Bunun delili bizzat İbn Cinnî tarafından söylenen

فَإِنْ أَصْبَحَ بِلَا نَسَبٍ -فَعِلْمِي فِي الْوَرَى نَسَبِي.

"Nesebsiz olsam da ,insanlar arasındaki ilmim nesebimdir "beytidir.¹¹¹

İbn Cinnî, irticâlen şiir söyleme niteliğine sahip bir kişidir.Güzel kasideleri vardır. Lakin o nahiv ilmine önem vermiş ve bu alana yönelmiştir.¹¹² İbn Cinnî,hocası Ebû Ali el-Fârisî'ye 40 yıl süresince talebelik etmiş ¹¹³ ve Ebû Ali el-Fârisî'nin vefatından sonra da onun nahiv görüşlerini devam ettirmiştir.

Rivayetlere göre, İbn Cinnî 'nin, Ebû Ali el-Fârisî ile karşılaşması şu şekilde olmuştur: İbn Cinnî, Musul'da .bir camide bir guruba sarfla ilgili الوارو 'ın elife kalb edilmesi hususunda ders veriyordu. Ebû Ali el-Fârisî, onu dinlemiş, yetersiz bulmuş ve şöyle demiştir: "رَبِّيتَ قَبْلَ أَنْ تُحْصِرَ" "Sirke olmadan küpe girdin" Bu söz üzerine İbn Cinnî, verdiği dersi bırakmıştır. Daha sonra Ebû Ali el-Fârisî'ye tabi olmuş ve hocası ölünceye kadar da ondan ayrılmamıştır. Hocasından sonra Bağdat'ta nahiv dersleri vermiştir. Ebû Ali el-Fârisî ile arkadaşlık etmesinde ve vatanından ayrı kalmasındaki sebep,

¹¹¹ Kur'an Dili Arapça , s. 11

¹¹² Târihu Âdâbi'l -Lügati'l -Arabiyye, II , 303

¹¹³ Kitâb-u Fikhi'l - Lüğa, s. 13

sarfî bir mesele olması sebebiyle de bu alana yönelmiş ve sarf alanında derinleşmiştir.¹¹⁴

İbn Cinnî, yalnız sarf ilminde değil, kıyas ve ta'lilde de maharetli bir kişiydi. Haleb'de Seyfüddevle'nin ve Şiraz'da Adududdevle'nin yanında İbn Cinnî ile karşılaşan Mütenebbî, onun hakkında "O, insanlardan bir çoğunun kadrini bilmediği bir kişidir" demiştir.¹¹⁵ İbn Cinnî'nin bir gözünün görmediği de rivayetler arasında geçmektedir.¹¹⁶

Safer ayında, 70 küsur yaşında, Bağdat'ta vefat eden¹¹⁷ İbn Cinnî'nin, ameli yönden Hanefî, i'tikadi yönden Mu'tezilî, mensub olduğu nahiv ekolü bakımından da Basralı olduğu anlatılmaktadır. Nahiv dalında pek çok önemli eser te'lif eden İbn Cinnî'nin bu eserlerinde felsefe ve eleştiri de vardır. Bu eserlerinden bazıları şunlardır: Kitâbu'l-Hasâis, Sırru Sınâati'l-İ'rab, et-Telkin fi'n Nahv, el-Munassıf fi Şerh-i Tasrifî'l-Mâzini, Tefsirü'l-Müzekker ve'l-Müennes li Ya'kub, Şerhu'l-Maksûr ve'l -Memdûd li İbni's-Sikkît, el Muktadab fi Mu'telli'l-Ayn, et-Temam fi Şerh-i Şi'rî'l-Hüzeliyyin, Şerh-u Divanı'l-Mütenebbî, el-Lemu' fi't-Tasrif.¹¹⁸ İbn Cinnî şeyhine karşı muhlis ve vefakâr biriydi

el-Cevherî (393/1002): Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Fârâbî, el-Cevherî. Türk asıllıdır. Dil ve edebiyat alanında meşhur bir alimdir. İlk tahsilini dayısı Ebû İbrahim el-Fârâbî'nin yanında yapmış ve daha sonra zamanın her alanında meşhur alimleriyle şöhret bulan Irak'a giderek, Ebû Ali el-Fârisî ve Ebû Said es-Sirâfî' den ders almıştır. Daha sonra ilmini arttırmak için Hicaz'a gitmiş ve orada Rabia ve Mudar lehçelerini öğrenmiş, dil alanında kendini yetiştirmiştir.¹¹⁹ Te'lif etmiş olduğu es-Sihâh adlı

¹¹⁴ Kitâb-u Fıkhı'l - Lüğa, s. 13-14

¹¹⁵ Atık , Abdülaziz , el - Medhal ile İlmî'n - Nahv ve's - Sarf , 1974 ,b.y. s. 158

¹¹⁶ el - Bidâye ve'n - Nihâye , XI, 355

¹¹⁷ el-A'lâm,IV,204

¹¹⁸ el - Medhal , s. 158

¹¹⁹ Kur'an Dili Arapça s. 64 (Dipnottan)

sözlüğün el-Cemhera ve Tehzibu'l-Lüğa adlı sözlüklerden daha kullanılışlı olduğu kabul edilmektedir.¹²⁰ Bu sözlükten başka el-Arûz ve Mukaddime fi'n Nahv adlı başka eserleri de vardır. Uçmaya çalışan ve bu yolda ölen kişidir.¹²¹

Ali b. İsâ er-Rabeî(Ö.420/1029): Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ el-Bağdâdî. Aslen Şiraz'lıdır.¹²² Bağdat'ta nahiv şeyhleri olan Ebû Ali el-Fârisî ve Ebû Said es-Sîrâfî'den ders almıştır.Rivayetlere göre şeyhi Ebû Ali el-Fârisî'den on küsür sene ayrılmamıştır. Hocasının el-İzâh isimli kitabını şerh etmiştir.Ebû Ali el-Fârisî'nin, Rabeî'ye "Doğudan batıya yürüseydin senden daha bilgili nahiv alimi bulamazdın"¹²³ dediği rivayet edilir. Nahiv dalında pek çok eseri vardır.Bunlardan birisi de "Şerhü Muhtasarı'l-Cermi"¹²⁴ adlı eseridir. Aynı zamanda İbn Sîde (ö.458/1066) nin de şeyhidir.¹²⁵

Adududdevle (Ö.372/983): Ebû Ali el-Fârisînin talebeleri arasında, yalnızca nahiv alimleri değil aynı zamanda Büveyhi Devleti hükümdarı Adududdevle Ferra Hüsrev b. Hasan da bulunuyordu Önce Fars'ın sonra da Musul'un hükümdarlığına geçmiş olan Adududdevle 'nin, ulemaya olan yakın ilgisinden faydalanan Ebû Ali el-Fârisî, onun yanında bir mertebe elde etmiştir. Aralarındaki bağ o derece mükemmeldi ki hatta Adududdevle, kızının izdivacı esnasında Ebû Ali el-Fârisî'yi kendi yerine vekil tayin etmiştir.¹²⁶ Adududdevle, Ebû Ali el-Fârisî ile edebiyat okuyor, ona son derece hürmet ediyor ve sürekli olarak da beraber yemek yiyorlardı. Birgün yine yemek için sözleştiler.Yemekten sonra Ebû Ali el-Fârisî elini yıkamak

¹²⁰ Mu'cemu'l - Udeba , II, 656-657 ; el- Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer , Hâşiyetün alâ Şerhi Bânet Suâd li İbni Hişâm, Thk: Nazif Muharrem Hoca, Beyrut , 1980 , I , 462

¹²¹ el-A'lâm ,I, 313

¹²² el-A'lâm, IV,318

¹²³ ez - Zehebî , el- Hâfiz, el İber fi Habari Men Gaber , Beyrut , 1985, II,241

¹²⁴ el - Medhal s. 159

¹²⁵ el - Mesâilü'l - Adudiyât s. 11

¹²⁶ İbnü'l-Esir, Ebu'l -Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, el-Kâmil fi't -Târih , Thk: Muhammed Yusuf ed - Dakkâk , Beyrut, 1987 VII , 390

için kalktı. O sırada hizmetçinin meşgul olması sebebiyle, Adududdevle süratlice hizmetçinin yerine geçti, ibriği aldı ve Ebû Ali el-Fârisî'nin eline su döktü. Hizmetçi geldiğinde Adududdevle, suyu dökmesini ona işaret etti. Ebû Ali el-Fârisî, elini yıkadıktan sonra hizmetçi ona "Eline kimin su döktüğünü biliyor musun?" diye sordu. Ebû Ali el-Fârisî de "Sen" diye cevap verdi. Hizmetçi de "O kişi efendimiz Adududdevle idi" diye cevap verdi. Ebû Ali el-Fârisî kalktı ve "İlmin tadına varmamış olsaydım, bu durum büyük bir fazilet olurdu" dedi ve arkasından "Bana ikram ettiğin şeyden dolayı, Allah da sana ikram etsin." diyerek bu duayı bir kaç defa tekrarladı.¹²⁷

Bu kıssa Ebû Ali el-Fârisî'nin içtimaî konumunun yüksekliğini açık bir şekilde ortaya koyar. Ebû Ali el-Fârisî'nin, Adududdevle ile olan dostluğuna bir başka misal de; Adududdevle'nin doğum günü kutlamalarında yanına ancak dört kişiyi oturttuğu ve bunlardan birinin de Ebû Ali el-Fârisî olduğudur.¹²⁸

Adududdevle, Ebû Ali el-Fârisî'yi ilmî açıdan sürekli desdeklemiş ve onu eser te'lif etmesi içinde teşvik etmiştir. Ebû Ali el-Fârisî, te'lif etmiş olduğu eserlerinden üçünü ona ithaf etmiştir. Aralarındaki bu ilmî münasebetten dolayı Adududdevle kendisini, nahiv dalında Ebû Ali el-Fârisî'nin çocuğu ve talebesi olarak adlandırmıştır.¹²⁹

Adududdevle, Horasan'ın ihtilali sırasında vefat etmiştir. Cenazesi Necef'e nakledilerek orada defnedilmiştir. Akıllı, faziletli, görüşlerinde isabetli, etkili bir hükümdardı. Alimleri çok sevmesi nedeniyle her taraftan ulemâ yanına gelerek onun namına kitaplar te'lif etmiştir.¹³⁰

¹²⁷ el - Hucce , I, 32

¹²⁸ et - Tenûhi ,Ebû Ali el- Mahâsin b. Ali , Nişvârü'l - Muhâdara ve Ahbâru'l-Müzâkara , Thk: Abbûd eş - Şaci el - Mahami , 1973 , IV, 88-89

¹²⁹ Mesâlikü'l - Ebsâr , VII ,85, İbnü'l-Cevzî , Ebu'l - Ferec Abdîrrahmân b. Ali Muhammed , el - Muntazam fî Târihi'l-Mulûki ve'l -Ümem, Thk: Muhammed Abdülkâdir Ata, Mustafa Abdülkâdir Ata , Beyrut , 1992 , XIV, 324 ; el - Yâfi , Ebû Muhammed Abdillâh b. Es'ad b. Ali b. Süleyman el-Yemenî, el-Mekkî, Mir'âtü'l-Cinân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Mâ Yu'teberu Min Havâdisi'z - Zamân , Beyrut , 1980 , II, 406 ;el-Bidâye ve'n-Nihâye,XI,327

¹³⁰ Ahmet Cevdet Paşa, Kısası Enbiyâ ve Tevârihu Hulefâ , İstanbul , 1977 , II, 177

Abdülvâris (Ö.421/1030): Ebu'l Hüseyin Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Abdülvâris.Ebû Ali el- Fârisî'nin kızkardeşinin oğludur. İlim ve fazilet sahibi bir kişi idi. O, dayısı Ebû Ali el- Fârisî 'den sonra zamanın nahiv bilginlerindendi . Nahiv ilminde kendisini yetiştirinceye kadar dayısından ayrılmadı.Bu sebeple Ebû Ali el-Fârisî onu daima ilim meclislerinde bulundurmuştur. Abdülvâris Horasan'a ve Nisâbur'a gitmiş ve oralarda nahiv ve edebiyat dersleri vermiştir. Emir İsmail b. Sebüktekin (Ö.387/997) in yanında bakanlık yapmıştır.Daha sonra Nisâbur'a dönmüş, bir süre İsfereyan'da kalmıştır. Son olarak da Cürcan'a gitmiş ve ölünceye kadar da oradan ayrılmamıştır. Ayrıca Abdülvâris'in şiirde de büyük bir yeri vardır.¹³¹ Eserlerinden sadece şiir hakkında bir kitabı olduğu rivayet edilmektedir.¹³²

Ebu'l- Kâsım el-Fârisî(Ö.467/1074): Zeyd b. Ali en-Nahvî el-Fârisî. Ebû Ali el-Fârisî'nin kızkardeşinin oğludur. Dayısından nahiv dersleri almış ve onun eserlerinden el-İzâh isimli kitabını Ebû Ali el-Fârisî'den rivayet etmiştir. Fars'tan, Irak'a gitmiş, Şam'ı dolaşmış ve nahiv dersi vermek için Haleb'i vatan edinmiştir. Ebu'l-Berekât Ömer b. İbrahim b. Muhammed b. Muhammed ez- Zeydî el-Kûfî en-Nahvî (ö.539/1145) 455/1063 senesinde, Kûfe'den Haleb'e seyahati esnasında el-İzâh isimli kitabı Ebu'l-Kâsım'dan okumak için neredeyse ömrünü vermiştir.¹³³ Şerhu'l-İzâh fi'n-Nahv adlı eserinin dışında, Ebû Temmâm (ö.231/846)'ın Hamâse adlı divanına yazmış olduğu bir şerhi daha vardır. Ebu'l-Kâsım 467/1074 senesinin Zilhicce ayında Trablus'ta vefat etmiştir.¹³⁴

Ebû Ali el-Fârisî'nin yukarda bahsetmiş olduğumuz talebeleri dışında daha pek çok kimsenin yetişmesinde de rolü vardır

¹³¹ es- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. İsmail, Yetîmetü't-Dehr fi Mahâsini Ehli'l-Asır,Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid , Beyrut, 1973, IV,384-386;el-A'lâm ,VI,99

¹³² el-A'lâm ,VI,99

¹³³ İnbâhur'r -Ruvât , II, 17

¹³⁴ Mu'cemu'l -Udebâ, III , 1337

F-Eserleri

Ebû Ali el-Fârisî, zamanın en büyük alimlerinden almış olduğu ilminin sıhhatini te'lif etmiş olduğu eserlerinde göstermiştir. Sahasında benzeri görülmemiş bu eserlerinin bir kısmı günümüze kadar ulaştığı halde, bir kısmı maalesef ulaşamamıştır. Ebû Ali el-Fârisî, bir nahiv âlimi olduğu için eserlerinde genelde nahiv konularına yer vermiş, bazılarında ise kıraat ve sarf konularını da işlemiştir. O'nun bu eserlerini bize kadar ulaşanlar ve ulaşamayanlar olmak üzere iki bölümde inceleyeceğiz:

a-Günümüze Kadar Ulaşan Eserleri

1-Kitâbu'l-İzâh: Bu eser, Ebû Ali el-Fârisî'nin en meşhur te'liflerindedir. Üç (v, vi, vii) yüzyıl boyunca ilim meclislerinde nahiv derslerinin temeli olmuştur. Bunun sebebi, müellifin bu eserde nahiv kaidelerini bütün detayıyla ve incelikleri ile ele almış olmasıdır. Ebû Ali el-Fârisî, bu eserinde Kur'an-ı Kerim, şiir, ata sözleri, hadis, ve arabların sözleri ile istihsad etmiş, üsluplardan ve ibarelerden doğru olmayanların üzerinde durmuştur. Kaynaklar, bu eserin ihtiva ettiği konuları farklı farklı vermektedirler. Meselâ bir kaynakta şu bilgilere ulaşıyoruz: İlk bölümde nahiv ilminin konularını işlemiş, nahiv bâblarını çeşidine göre bölümlere ayırmıştır. Sonra mukaddimeye benzer şekilde yedi bâb yazmış, onu mu'reb ve merfûları kapsayan onsekiz bâb izlemiş ve buna müştaklar da dahil olmuştur. Bu konulardan sonra mansupları toplayan ondokuz bâb işlemiştir. Akabinde mecrurların işlendiği sekiz bâb gelmiştir. Devamında altı bâb gelmiş, sonra da on bâbda gayr-ı munsarıflar ele alınmıştır. Kitabın sonunda ise 6 bâbdan oluşan çeşitli konular yer almıştır.¹³⁵

Diğer bir kaynakta ise, el-İzâh adlı eserin muhteviyatı şu şekilde geçmektedir: Eser, ilk olarak kelamın kısımlarından bahsederek başlamış,

¹³⁵ Âlem , Yahya Mîr, "Kitâbu'l- İzâh Mekânetühü ve Hasâisühü", Mecelletü Mecmai'l-Lügati'l-Arabiyyeti bi Dimeşk ,LXVIII(Dimeşk,1993) , 303 - 305

kelamın nasıl kurulduğunu, i'rabını ve binasını anlatmıştır. Sonra tesniye, cemi', fiil ve isimlerin i'rabından bahsetmiş, daha sonra da mu'reblere geçmiştir. İsimlerden merfu olanlarla başlamış ve ona bağlı olarak mübteda, haber ve faili işlemiştir. Yine bu bölümün sonunda mefulü bih alan mebrî fiilleri anlatmış, ve taaccüb fiillerinden bahsetmiştir. Sonra اِنْ ve اَنَّ 'nin kardeşlerine ve fiil gibi amel eden isimlere geçmiştir. Yine mefulü maah, mefulü leh, hâl, temyiz, istisna bahislerini anlatmış, akabinde nidâ, terhim ve le'n-nâfiye bahsine geçmiştir. Mansublardan sonra mecrurlara gelmiş, kase, mecrur isimler ve izafet konularına değinmiştir. Sonra tevabi'lere geçmiş, sıfat, atf-u beyân, atıf harfleri ve gayr-ı munsarıfları anlatmış ve bu konuları ayrı bâblara ayırmıştır. Akabinde, merfu, mensub, meczum olan fiilleri anlatmış ve en son olarak da nunu'n-tevkidi's-sakile ve hafife ile kitabı bitirmiştir.¹³⁶

Başka bir kaynakta ise bu eserin 196 bâbdan oluştuğunu, 166 bâbın nahiv, geri kalan bâbların ise sarf ilmi ile ilgili olduğunu yazmıştır.¹³⁷

el-İzâh isimli esere pek çok şerh yazılmış, ancak bunlardan sadece üç tanesi basılmıştır. Birincisi, İbn Berrî'nin şerhidir. Şerhu Şevâhi'di'l-İzâh adıyla Kahirede 1985 senesinde Dr. Abdi Mustafa'nın tahkikiyle Mecmaü'l-Lüğati'l-Arabiyye dergisinde çıkmıştır.

İkinci şerh, el-Hasan el-Kaysî'nin İzâhu Şevâhidî'l-İzâh adlı şerhidir. Beyrut'ta 1987 senesinde Dr. Muhammed ed-Dü'cânî'nin tahkikiyle basılmıştır.

Üçüncü şerh ise, Cürçânî'nin şerhi olan el- Muktasîd, Bağdat'ta 1982 yılında Dr. Kazım Bahri'l-Mircân'ın tahkiki ile basılmıştır.¹³⁸ Ayrıca biz bu eserin el yazmasını gördük. Bu şerh İstanbul'da Beyazıt Kütüphanesi,

¹³⁶ el - Medresetü'l - Bağdâdiyye , s. 272-273

¹³⁷ Kâtib,Çelebi Mustafa b. Abdillâh el- Kostantinî er- Rûmî el- Hanefî , Keşfü'z - Zunûn an Esâmi'l - Kütübi ve'l - Fünûn ,Beyrut,1982 , I, 211

¹³⁸ Âlem,Yahya Mir,"Kitâbu'l-İzâh Mekânetühü ve Hasâisuhu" , LXVIII / 314

Veliyyüddin Efendi bölümünde 3015 numarada kayıtlıdır. Eser 561 varaktır.Satır sayısı 23 dür. Kur'an-ı Kerim gibi kapaklı ve iple ciltlenmiş, arkası ise siyah deri kaplıdır.Kapak süslüdür.Kapakta "Muktasid li'ş-Şeyh Abdülkâhir" yazmaktadır. Şerhde Ebû Ali el-Fârisî'nin ve Abdülkâhir'in isimlerinin altı bazen kırmızı kalemle çizilmiş, bazen de belirtilmemiştir.Bazı yerler ise kırmızı kalem ile yazılmıştır.Kenar süsü yoktur ve hattı nesihdir.

2-et-Tekmile: Ebû Ali el-Fârisî bu eserini, el-İzâh adlı eserden hemen sonra yazdığı için, bazen ikisi tek kitap gibi kabul edildiği olmuştur.Ancak biz bu iki eseri, farklı kitap olarak kabul ediyoruz.Bu şekilde kabul etmemize sebep olarak da şu olayı gösterebiliriz: Rivayetlere göre Ebû Ali el-Fârisî, el-İzâh adlı eserini te'lif edip, Adududdevle'ye götürdüğü zaman, Adududdevle kitabı kısa bulmuş ve "Bu kitapda, benim bildiğim konuların dışında birşey yok, bu ancak çocuklar için faydalı olur" demiştir. Aradan bir süre geçtikten sonra Ebû Ali el-Fârisî, et-Tekmile isimli eserini te'lif etmiş ve Adududdevle'ye götürmüştür. Adududdevle, kitabı inceledikten sonra "Şeyh bize sinirlendi ve öyle bir kitap te'lif etti ki ne biz anlıyoruz ne de kendisi" demiştir.¹³⁹

Bu olaydan da anlaşıldığı gibi el-İzâh ve et-Tekmile isimli eserler farklı zamanlarda yazılmış iki ayrı kitaptır. Zaten konuları açısından da farklı olmaları ki ayrı kitap olduklarını göstermektedir.el-İzâh adlı eserde nahiv konuları işlenirken,et- Tekmile isimli eserde sarf konuları işlenmektedir ve bu kitap da 122 bâbdan oluşmaktadır.¹⁴⁰

Diğer taraftan bu iki eser bazı kaynaklar tarafından tek bir kitap olarak kabul edilmiş ve ikisi birarada zikredilmiştir¹⁴¹ Bazı kaynaklar ise el-İzâh'ın nahiv, et- Tekmile'nin ise sarf alanında olduğunu zikretmişlerdir.¹⁴²

¹³⁹ el-İrâniyyûn , I, 189 ; Miftâhu's-Saâde, I, 171

¹⁴⁰ Âlem, Yahya Mir,"Kitâbu'l İzâh Mekânetühü ve Hasâisuhu" , LXVIII , 305

¹⁴¹ Vefeyâtü'l -A'yân , II, 80 ; İnbâhu'r - Ruvât, I , 274

¹⁴² Miftâhu's -Saâde , I. 139 ; Buğyetü'l -Vuât, s. 496

Netice olarak, bu eserleri, iki ayrı kitap olarak kabul etmek yerinde olur.Çünkü her ikisinin de konuları farklıdır.Nitekim el-İzâh adlı eser, Hasan Şâzeli Ferhûd tarafından el-İzâhu'l-Adûdî adıyla yayımlanmıştır. 1969 senesinde Kahire'de ve 1988 senesinde de Riyad'da basılmıştır.et- Tekmile ise yine aynı kişi tarafından neşredilmiş, 1981 senesinde Riyad'da ve 1984 senesinde de Cezayir'de basılmıştır.¹⁴³ Bu eserin el yazma nüshaları; Ayasofya-4451, Köprülü-1456-1457, Atif Efendi-2444, Şehzade-323, Süleymaniye -929, Beyazıt-2903, Ragıp Efendi-1329, Selim Ağa-1083 ve Topkapı kütüphanelerinde mevcuttur ¹⁴⁴

Ebû Ali el-Fârisî'nin et-Tekmile adlı bu eseri, Kâzım Bahri'l-Mircân arafından tahkik edilerek, 1972 de Yüksek Lisans Tezi olarak Kahire Üniversitesi'nde basılmıştır.¹⁴⁵

3-el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a: Ebû Ali el-Fârisînin hocası İbn Mücâhid'in kiraatla ilgili te'lif etmiş olduğu "el- Kırâatü's-Seb'a " adlı kitabının tefsiri hakkında yazılmış büyük bir kitaptır.Bu eserin tam ismi Murad Molla'daki mensuh nüshasında Tahir b.Gâlbun'un el yazısı ile şu şekilde geçmektedir: "el- Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a Eimmeti'l-Ebsâr bi'l-Hicaz ve'l-Irak ve's-Şam Ellezine Zekerahüm Ebû Bekr İbn Mücâhid."Bu başlık kitaba uygundur. Bu kitap, Ebû Ali el-Fârisî'nin, Adududdevle için te'lif etmiş olduğu kitaplardan biridir.Zira bu durum, kitabın mukaddimesinde Adududdevle'ye yapılmış olan duadan anlaşılmaktadır. Ebû Ali el-Fârisî burada Adududdevle'yi 367/977 senesinde ona verilmiş olan "Tâcu'l-Mille" lakabıyla adlandırmıştır. Bu durumdan da anlaşılıyor ki, bu kitap H.367/977 senesi ile Adududdevle'nin vefat ettiği 372/982 yılları arasında bir dönemde te'lif edilmiştir.¹⁴⁶ Fakat başka bir kaynakta Ebû Ali el-Fârisî'nin, bu eseri

¹⁴³ Özbalıkçı,M.Reşit, "Ebû Ali el-Fârisî" T.D.V.İ.A.I-XII (İstanbul,1994),XI, 89

¹⁴⁴ Brockelmann , Târihu'l -Edebi'l -Arabî , II, 191

¹⁴⁵ el-Mesâilü'l - Müşkile , s. 25

¹⁴⁶ el -Hucce , I , 13-14

Rey'de Sâhib b.Abbâd (ö.388/995) için te'lif etmiş olduğu geçmektedir.¹⁴⁷ Bunun zayıf bir ihtimal olduğu kanaatindeyiz.Zira kitabın mukaddimesi, bu eserin Adududdevle için yazılmış olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kaynakların övgüsünü kazanmış olan¹⁴⁸ bu eserin neşrinde iki nüshaya itimad edilmiştir.Birinci nüsha İskenderiye Kütüphanesi'nde 3570 de kayıtlı olarak muhafaza edilmektedir.Düzgün bir nesih yazı ile yazılmıştır.Bir varaktaki satır sayısı onbeştir.Kitap toplam 2223 varaktır.İkinci nüsha ise İstanbul'da Murad Molla Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.¹⁴⁹ el-Hucce adlı eserin iki ayrı neşrine başlanmış, bunlardan Bedreddin Kahveci ve Beşir Cüveycâtî tarafından yapılmakta olan neşrin şu ana kadar dört cildi Beyrut'ta 1984-1991 yılları arasında yayınlanmıştır.Ali Necdî Nâsîf ve arkadaşları Abdülhalim Neccar, Abdülfettâh Şelebi ise eserin iki cildini Kahire'de 1968-1983 yılları arasında basmışlardır.¹⁵⁰

Brockelmann, bu eseri "Kitâbu'l-Hucce ve'l-İğfal fî Ta'lîli'l-Kırâati's-Seb'a "adıyla vermiştir.¹⁵¹ Brockelmann'ın burada hataya düştüğü anlaşılıyor.Çünkü onun burada vermiş olduğu "el-İğfal " adlı eser, Ebû Ali el-Fârisî'nin başka bir eseridir.Brockelmann bu eseri kendisi de daha sonra zikretmektedir.¹⁵²

4-Şerhu'l-Ebyâti'l-Müşkileti'l-l'rab: Bu eser, "İzâhu'l-Şi'r, "Kitâbu's-Şi'r", "İrâbu's-Şi'r" gibi farklı olarak isimlendirilmiştir.Bütün bu başlıklar, kitabın gerçek isminin kısaltılmasından başka bir şey değildir. Nitekim Mekke-i Mükerreme'deki el yazma nüshasında "Şerhu'l-Ebyâti'l-Müşkileti'l-l'râb" şeklinde yazılıdır.1869 da Müsteşriklerden biri, kitabın birinci kısmını

¹⁴⁷ Târihu'l - Edebi'l - Arabî , II ,538

¹⁴⁸ Gayetü'n - Nihâye , I. 207

¹⁴⁹ el-Hucce , I, 18

¹⁵⁰ Özbalkıçı,M.Reşit "Ebû Ali el-Fârisî", XI , 89

¹⁵¹ Brockelmann , Târihu' l - Edebi'l - Arabî , II , 192

¹⁵² Brockelmann , Târihu'l - Edebi'l - Arabî , II , 193

"Kitâbu'ş-Şi'r" ismi ile yayınlamıştır.Kahire Üniversitesi Kütüphanesi,Doğu Araştırmaları Bölümünde 670 de kayıtlı bir nüshası vardır.Ebû Ali el-Fârisî bu eserinde, nahiv bâblarından nadir meseleleri incelemiş ve Arap ilim adamlarının hiçbirinin takip etmediği bir metod izlemiştir.Şöyle ki, nahiv meselelerini kapsayan herhangi bir şiirden bir beyit yazmış ve bahsin mevzuu olan meseleyi, lafzın tefsiri ile açıklamıştır.Bu konudaki söz bitince, başka bir beyit söylemiş ve bu durum, bu bâb bitinceye kadar devam etmiştir.Daha sonra da başka bir bâba geçmiştir.¹⁵³

Ebû Ali el-Fârisî'nin bu eserinin iki nüshası vardır.Birinci nüsha Mekke-i Mükerrreme'deki nüshadır.Bu nüsha Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde 3180 de kayıtlıdır.Bu asıl nüshadır.Toplam 127 varaktır.Her varakta 20 satır vardır.Bir satırdaki kelimeler ortalama 24 adettir.Güzel bir hatla yazılmıştır.Başlığı "Şerhu'l-Ebyâti'l-Müşkileti'l-Îrâb,Telifü Ebî Ali Hasan b. Ahmed b.Abdilgaffar Ebû Ali el-Fârisî Ala Nazmi Kitabi'l-İzâh" şeklindedir.İkinci nüsha Berlin Nüshasıdır.Bu nüsha, Almanya da Berlin Kütüphanesi'nde 6465 numarada kayıtlıdır.O'ndan bir örnek de Medine-i Münevvere de İslâm Üniversitesi Kütüphanesi'nde 2580 numarada bulunmaktadır. Kitabın adına gelince ilk sahifede "Kitâbu'ş-Şi'r li Ebî Ali el-Fârisî " ve sol üst köşede de "Kitâbu Şerhi'l-Ebyâti li Ebî Ali el-Fârisî" şeklinde yazılıdır.¹⁵⁴ Ebû Ali el-Fârisî'nin bu eseri, Hasan Hindavî'nin tahkiikiyle,1987 de Dimeşk ve Beyrut'ta basılmıştır.

5-el-İğfal Fimâ Ağfelehü'z- Zeccâcî Mine'l-Meânî: Kur'an-ı Kerim'in tefsiri hakkında yazılmış bir eserdir.¹⁵⁵ Ebû Ali el-Fârisî bu eserini hocası

¹⁵³ Şerhu'l - Ebyâti'l - Müşkileti'l - Î'râb , Mukaddime ,s. ھ ه

¹⁵⁴ Şerhu'l - Ebyâti'l - Müşkileti'l - Î'râb , Mukaddime ,s. ح ز و

¹⁵⁵ el-Mesâilü'l - Askeriyyât , s. 8

Zeccâc'a red mahallinde yazmıştır.¹⁵⁶ Kaynaklarda adı geçen¹⁵⁷ bu eserden bir nüsha Kahire Kütüphanesinde 1/126 numarada bulunmaktadır.¹⁵⁸

6-Aksâmu'l-Ahbar fi'l-Meânî:Çeşitli nahiv ve belağat konuları hakkında bir risaledir.Müellif bu eserinde, önce haberi sekiz çeşide bölmüş,Kur'an Ayetleri, Hz. Peygamberin hadisleri, Eski Arab Şiiri'nden beyitlerle istişhad ederek, onları çeşitleri münakaşa konusu etmiştir.Ebû Ali el-Fârisî,risalesinin geriye kalan kısmını, fiilin cer edilmesinin delilleri, ismin cezminin olmaması illeti, üçten ona kadar olan sayılarda yuvarlak ta'nın varlığının delili ve başka konularda, önceki nahiv alimlerinin ihtilâf ettiği 16 nahiv meselesini ayırmıştır.O, bu risalesini, Basra ve Kûfe nahiv alimlerinin görüşlerine dayandırmıştır.Bu eser,Ali Câbir Mansûri'nin çalışması ile 1398/1977 de el-Mevârid dergisinin yedinci sayısında basılmıştır.¹⁵⁹

7-el- Mesâilü'l- Bağdâdiyyât :Ebû Ali el-Fârisî, bu eserinde , her bahsin başlangıcında, bir meseleyi, meşhur nahiv âlimlerinden birinin sözü ile ve Sîbeveyh uslubuyla nakletmektedir. O konuyu açıkladıktan sonra , o husustaki muhtelif görüşlerin nakline temas edip, sonunda da kendi görüşünü delillendirerek ve güvenilir bir şekilde beyan etmektedir. Salahuddîn Abdullah Sengâvî, bu eseri Bağdat'ta 1983 de yayınlamıştır.¹⁶⁰ Ebû Ali el-Fârisî , bu eserini el-İğfal adlı eserinden sonra kaleme almıştır. Bu eserin el yazma nüshaları Şehid Ali Paşa , 2516/1 ve Çorum, 1396/1 numaralara kayıtlı olarak bulunmaktadır.¹⁶¹

8- el- Mesâilü'l- Halebiyyât:Kaynaklarda adı geçen bu eser¹⁶², Akaid konuları hakkındadır.¹⁶³ Kur'an tefsirlerinde geçen 60 civarındaki problemin

¹⁵⁶ Miftâhu's-Saâde, I, 172

¹⁵⁷ el - Cürcânî , Abdü'l - Kâhir , Delâilü'l - İ'câz ,Dımeşk , 1987 ,s.207

¹⁵⁸ GAL.Erster Supplemannband.III/A.176

¹⁵⁹ Nejad , İnâyetullâh Fatih , "Ebû Ali el - Fârisî " Dâiretü'l - Maârif Buzurki İslâmi,I-VI, (Tahran, 1373) , VI , 51

¹⁶⁰ Nejad , İnâyetullah , " Ebû Ali el Fârisî " VI , 51

¹⁶¹ Sezgin, Fuat, Geschichte Des Arabischen Schrifttums, Leiden, 1984 ,IX , 109

¹⁶² el-Ensârî, Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn b. Hişâm , Şerhu Katri'n - Nedâ ve Belli's-Sadâ , Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd , Mısır , 1923 s. 28

gramatik ve yazım bilgisini içermektedir.¹⁶⁴ Ebû Ali el-Fârisî bu eserini Seyfûddeve el-Hamdânî için yazmıştır.¹⁶⁵ Eser , Hasan Hindavî'nin tahkiyle Beyrut'ta 1987 de basılmıştır.¹⁶⁶

9-el-Mesâilü'l-Şirâziyyât :Müellifin önemli gördüğü 40 gramatik soruya verilen cevaplardan oluşmaktadır. Bu eserden bir nüsha Süleymaniye Kütüphanesi -Ragıb Ağa bölümünde 1379 numarada ve Necef de bulunan Ğaraviyye Kütüphanesinde -650 numarada kayıtlıdır.¹⁶⁷

10-el-Mesâilü'l-Mensûra:Bu eseri, Ebû Ali el-Fârisî'nin öğrencilerinden birinin derlemiş olması muhtemeldir. Bu eserin bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümünde -2516 numarada bulunmaktadır.¹⁶⁸ Eser, dil ve nahiv alanında, farklı meseleleri de ele almaktadır.¹⁶⁹

11-el-Mesâilü'l-Basriyyât:Ebû Ali el-Fârisî bu eserini Basra Camii'nde imlâ ettirmiştir. ¹⁷⁰ Kâtip Çelebi¹⁷¹ ve Yâkut el-Hamevî ¹⁷² Ebû Ali el-Fârisî'nin böyle bir eseri olduğunu söylemektedirler.

12-el-Mesâilü'l-Askeriyyât:Muhtemelen bu eser Asker-i Mekrem'de¹⁷³ imlâ ettirdiği meseleleri içermektedir.Ebû Ali el-Fârisî bu eserini dört bölüme ayırmıştır.¹⁷⁴ Birinci bölümde kelimelerin bölümlerini saymış,

¹⁶³ Te'sisü's - Şia , s. 79

¹⁶⁴ GAS , IX , 109

¹⁶⁵ el - İrâniyyûn , I, 196

¹⁶⁶ Nejad , İnâyetullâh , "Ebû Ali el - Fârisî" , VI, 51

¹⁶⁷ GAS , IX , 109-110 ; Delâilü'l - İ'câz , s. 311; el - Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer , Hızânetü'l- Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisânü'l Arab,Thk: Abdüsselâm Muhammed Hârun, Mısır,t.s. VII , 4

¹⁶⁸ GAS , IX , 109

¹⁶⁹ el - Mesâilü'l - Askeriyyât , s. 9

¹⁷⁰ el-A'lâm , II ,180

¹⁷¹ Keşfu'z -Zunûn , II , 1667

¹⁷² Mu'cemul - Udebâ , II , 814

¹⁷³ "Asker Mekrem" bazı meşhur alimlerin ve ediplerin doğum yeridir. Mescidleri ve sokakları büyük bir yerdir. Emevîler Döneminde inşa edilmiştir.Ebû Ali el- Fârisî bu şehri ziyaret etmiş ve bu ziyaretinin hatırası olarak el - Mesâilü'l-Askeriyyât" adlı eserini te'lif etmiştir. Bkz. El- Mesâilü'l-Askeriyyât , s. 13

¹⁷⁴ GAS, IX, 108

Sîbeveyh, Müberred ve İbnü's-Serrâc gibi meşhur nahiv âlimlerinin açıklaması doğrultusunda, her kısmın tarifinde eski şiirlerden ve Kur'an Ayetleri'nden istişhad ederek her birini şerh etmiştir. Bu kitap İsmail Ahmed Amâyira'nın çalışması ile 1981 de Ürdün'de ve yine Ali Câbir Mansûri'nin çalışmasıyla 1982 de Bağdat'ta basılmıştır.¹⁷⁵

13-el-Mesâilü'l-Adudiyyât: Ebû Ali el-Fârisî, bu eserini de Adududdevle için te'lif etmiştir. Eser 109 meseleyi ele almaktadır. Bu meselelerden çoğu sarf, nahiv ve lügat meseleleridir. Müellif, meseleleri nakletmede hiçbir tertibe riayet etmemiştir. Bu eser Ali Câbir Mansûri'nin çalışmasıyla 1987 de Beyrut'ta ve Şeyh Râşid'in çabasıyla da Dimeşk'te aynı yılda neşredilmiştir.¹⁷⁶

b- Günümüze Kadar Ulaşamayan Eserleri

Ebû Ali el- Fârisî'nin te'lif etmiş olduğu kırkı aşkın eserden bazıları maalesef bize kadar ulaşamamıştır. Ancak bu eserlerin isimleri kaynaklarda zikredilmektedir. Bu eserleri :

1-et-Tezkira :Kaynaklarda ismi geçen bu eser¹⁷⁷ İbn Hayr el-Endülüsi'nin zikrettiğine göre 20 mücelletdir.¹⁷⁸ Kâtip Çelebi bu eseri Ebû Ali el- Fârisî'nin öğrencisi İbn Cinnî 'nin özetlediği görüşündedir.¹⁷⁹ Bu kitap Arap Dili ile ilgili konuları içermektedir.¹⁸⁰

2-el-Maksûr ve'l-Memdûd: Bu eserini öğrencisi İbn Cinnî şerhetmiştir.¹⁸¹ Eser, Yâkut el-Hamevî¹⁸² ve Zirikli tarafından da zikredilmiştir.¹⁸³

¹⁷⁵ Nejad , İnâyetullah , " Ebû Ali el- Fârisî" , VI. 51

¹⁷⁶ Nejad , İnâyetullah , "Ebû Ali el- Fârisî" , VI.51

¹⁷⁷ es- Suyûti ,Celâlüddîn , el -Eşbâh ve'n - Nazâir fi'n - Nahv , Thk: Abdü'l - Ali , Salim Mükerrrem , Beyrut , 1985 IV , 150 ;el -Ezherî, Halid b. Abdillâh , Şerhu't - Tasrîh Ale't- Tadvîh , b.y , t.s. II , 130

¹⁷⁸ el-Mesâilü'l-Askeriyyât , s. 10

¹⁷⁹ Keşfu'z -Zunûn , I , 384

¹⁸⁰ el-A'lâm , II , 180

¹⁸¹ Keşfu'z - Zunûn , II , 1462

3-el- Mesâilü'l -Kasriyyât : İbn Hebîra'nın kasrı hakkında yazılmış olduğu rivayet edilmektedir.¹⁸⁴

4- Ebyâtü'l-l'rab: Eser hakkında ayrıntılı bir bilgi yoktur. Bazı kaynaklarda sadece ismi geçmektedir.¹⁸⁵

5-et- Tettebbu li-Kelâmi Ebî Ali el- Cübbâi fi't - Tefsîr : Eserin yaklaşık 100 varak olduğu bilinmektedir. ¹⁸⁶

6-Tefsirü Kavlihi Tealâ : يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ : Ey İman edenler namaz kılmaya kalktığınız zaman¹⁸⁷ .Bu eserin ismi de bazı kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁸⁸ Ancak muhteviyatı hakkında bir bilgi yoktur.

7- el- Evâmilü'l-Mie ya da el-Evâmilü' fi'n- Nahv : ¹⁸⁹

8- el-Mesâilü'l- Dimeşkiyyât : ¹⁹⁰

9- et-Terceme :¹⁹¹

10- Nakdu'l-Hâzûr: Muasırı İbn Hâleveyh'e yazmış olduğu bir reddiyedir.¹⁹²

11 -el-Mesâilü'l - Kermâniyye : ¹⁹³

12-el-Mesailü'l- Zehebiyye :¹⁹⁴

13-el Mesâilü'l- Meclisiyyat :¹⁹⁵

¹⁸² el -A'lâm , II , 180

¹⁸³ Mu'cemu'l - Udebâ , II , 814

¹⁸⁴ el - Mesâilü'l - Askeriyyât , s. 10

¹⁸⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, İzâhu'l - Mekkûn fi'z - Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn alâ Esmâi'l - Kütübi ve'l-Fünûn ,Beyrut,1982, I ,13; Mu'cemu'l - Udebâ , II , 814 ; el - İrâniyyûn , I , 195

¹⁸⁶ Mu'cemu'l - Udebâ , II , 814

¹⁸⁷ Mâide , 5 / 6

¹⁸⁸ Mu'cemu'l - Udebâ , II , 814

¹⁸⁹ Keşfu'z - Zunûn , II , 1179 ; el - A'lâm , II , 180

¹⁹⁰ Mu'cemu'l - Udebâ , II , 814 ; Nejad İnâyetullah," Ebû Ali el- Fârisî" , VI. 52 ; el - İrâniyyûn , I. 196

¹⁹¹ Mu'cemu'l Udebâ ,II,814 ;el-Vâfi bi'l-Vefeyât, XI,379

¹⁹² el - Vâfi bi'l - Vefeyât , XI , 379 ; Mu'cemu'l - Udebâ , II , 814

¹⁹³ Mu'cemu'l - Udebâ , II , 814 ; İnâhu'r - Ruvât s. 309

¹⁹⁴ İnâhu'r - Ruvât , s. 309 ; el- Vâfi bi'l - Vefeyât , XI , 379

14-et-Tâ'liku alâ Kitabı Sîbeveyh: Bu eserin iki cilt olduğu bilinmektedir.¹⁹⁶

15-el-Mesâilü'l-Musliha min Kitabı İbni's-Serrâc :¹⁹⁷

16-Cevâhiru'n-Nahv ya da Cevâhiru'l-Edeb: İrandaki Meşhed Kütüphanesi'nde 12 : 7 , 19 numaralarda kayıtlıdır.¹⁹⁸ Zirikî de, Ebû Ali el- Fârisî'nin bu eserinden söz etmektedir.¹⁹⁹

17-Ebyâtü'l- Maâni²⁰⁰

18-Kitâbu'l-Fezzi:²⁰¹

19-Şerhu'l-Esmâî ve's-Sıfat: er-Rummâni'nin te'liflerine bir reddiyedir.²⁰²

20-Makâsidü zi'l- Elbâb fi'l- Ameli bi'l- Istırlâb :²⁰³

21-el-Evveliyât fi'n -Nahv :²⁰⁴

22-Sadara fi'l-Mu'tellât :²⁰⁵

23-Tefsiru Ebî Ali :²⁰⁶

24-Muhtasaru Avâmili'l-l'rab :²⁰⁷

25-el-Mesâilü'l-Meyyâfârikîniyyât :^{208, 209}

26-el-Ahvâziyyât :²¹⁰

¹⁹⁵ Vefeyâtü'l - A'yân , II , 81 ; İnbâhu'r - Ruvât , 309

¹⁹⁶ el- A'lâm , II ,180

¹⁹⁷ Mu'cemu'l - Udebâ , II , 814 ; el - İrâniyyûn , I.196 ; el - Vâfi bi'l - Vefeyât , XI , 379

¹⁹⁸ Brockelmann , Târihu'l - Edebi'l - Arabî , II , 193

¹⁹⁹ el - A'lâm , II , 180

²⁰⁰ Mu'cemu'l - Udebâ , II , 814 , el - Vâfi bi'l - Vefeyât , XI , 379

²⁰¹ el-Mesâilü'l - Askeriyyât , s.12

²⁰² el-Mesâilü'l - Askeriyyât , s.,13

²⁰³ Brockelmann , Târihu'l - Edebi'l - Arabî , II , 193

²⁰⁴ Brockelmann , Târihu'l - Edebi'l - Arabî , II , 193

²⁰⁵ el - Mesâilü'l - Askeriyyât , s. 12

²⁰⁶ el - Mesâilü'l - Askeriyyât s. 12

²⁰⁷ el - Fihrist , s. 88

²⁰⁸ Meyyâfârikîniyyât ; Diyarbakır'ın Kuzeydoğusunda bir şehir olup bugün "Silvan " adını taşımaktadır. Bkz.Minorsky, V, "Meyyâfârikîniyyât" ,İ.A. I-XIII, (İstanbul,1979) VIII ,195-201

²⁰⁹ Fihrist, İbn Hayr, s.318 (el-Mesâilü'l Askeriyyât s.12 'den naklen)

27-el-Heytiyyât: ²¹¹

G-Vefatı ve Defnedildiği Yer

Daha önce de belirttiğimiz gibi Ebû Ali el-Fârisî birçok Fars beldesini dolaşmış ve son olarak da Adududdevle'nin Bağdat'ı istilasından sonra 367/977 de tekrar Bağdat'a gitmiş ve ölünceye kadar da oradan ayrılmamıştır. O ömrünün son yıllarını Bağdat'da geçirmiştir.

Ebû Ali el-Fârisî'nin vefat tarihi hakkında kaynaklar ihtilâf etmiştir. Meselâ İbnü'n-Nedîm, onun vefat tarihini 370/980 den önce olarak verirken,²¹² İbnü'l- Esîr 376/986 tarihini vermektedir.²¹³ Bazı kaynaklar ise onun vefat tarihini değil, yaş olarak 89 yaşında vefat ettiğini belirtmişlerdir.²¹⁴ Bunun yanında kaynakların büyük çoğunluğu ise Ebû Ali el-Fârisî'nin 377/987 de Rebîü'l-Evvel ayının 17. gününde vefat ettiğini kabul etmektedirler.²¹⁵ Yapmış olduğumuz araştırmalar Ebû Ali el-Fârisî'nin 377/987 de Bağdat'da vefat ettiği görüşünü doğrulamaktadır.

Her ne kadar İbnü'n-Nedîm, Ebû Ali el-Fârisî'nin 370/980 den önce vefat ettiğini söylüyorsa da Ebû Ali el-Fârisî'nin daha sonraki yıllarda

²¹⁰ el - Mesâilü'l - Askeriyyât , s. 12

²¹¹ el - Medârisü'n - Nahviyye s. 263

²¹² el - Fihrist , s. 88

²¹³ el - Kâmil fi't - Târih VII , 429

²¹⁴ ez - Zehebî , Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman , Târihu'l - İslâm ve Vefeyâtü'l - Meşâhir ve'l - A'lâm , Thk: Ömer Abdüsselâm Tedmuri , Beyrut , 1989 ,XIV,609 ; Şezerâtü'z - Zeheb , III , 88

²¹⁵ Târihu'l - Ulemâi ve'n - Nahviyyîn , s.205 ;İbnü'l - Enbârî , Kemâlüddîn Abdirrahmân , Nüzhetü'l - Elibbâ fi Tabakâti'l - Udeba , Thk: İbrahim es - Sâmerâi , Bağdat , 1959 , s. 217 ; ez - Zehebî , Şemsüddîn , el - İ'lâm bi Vefeyâti'l - A'lâm , Thk : Riyad Abdülhamid Murad Abdilcebbâr Zekkâr Beyrut , 1992 , s. 160 ; Seyerü A'lâmi'n - Nübelâ , XVI , 380 ; Mu'cemu'l - Müellifin , I , 535 ; el - Bidâye ve'n - Nihâye , XI , 327 ; Arab ve İslâm Edebiyatı , s. 152 ; Büyük Tefsir Tarihi , I , 393 ; Mir'âtü'l - Cinân , II , 406 ; el - Mesâilü'l - Adudiyyât , s. 9 ; İnbâhu'r - Ruvât , I , 274 , el - İşâre ilâ Vefeyâti'l - A'yân , s. 188 ; Buğyetü'l - Vuât , I , 497 ; Ebu'l - Alâ' el - Maarri , Risaletü'l - Gufrân , Thk: Bintü'ş - Şâtî , Mısır , t.s. , 108 ; Târihu Bağdat , VII , 276 ; Kâmusu'l - A'lâm , I , 742 ; Tabakâtü'n - Nahviyyîn , s. 130 ; Lisânü'l - Mîzân , I , 195 ; Brockelmann , Târihu'l - Edebi'l - Arabî , II , 195 ; Gâyetü'n - Nihâye , I , 207 ; Mesâlikü'l - Ebsâr , VII , 86 ; Medâhilü'l - Müellifin , III , 1117 ; Târihu'l - Edebi'l - Arabî , II , 587 ; el - Medhal , s. 158

vefat etmiş olduğu yönündeki tarihlerin doğru olduğu kanaatindeyiz.Çünkü Ebû Ali el-Fârisî'nin muasırı olan et - Tenûhî (Ö. 384 /994) "Nişvâru'l-Muhâdara " adlı eserinde 375/985 de Ebû Ali el - Fârisî'nin bir sohbetinde bulunduğundan söz etmektedir. Bu olay Ebû Ali el-Fârisî'nin 370 /980 den önce vefat ettiği yönündeki İbnü'n-Nedîm'in sözünü doğru çıkarmamaktadır.²¹⁶

Ebû Ali el-Fârisî'nin defnedildiği yer hususunda kaynakların tümü ittifak etmişler ve Bağdat'ın batısında bulunan eş-Şuvnîziyye'ye,²¹⁷ Ebû Bekr er-Râzî el-Fikhî'nin kabrinin yanına defnedildiğini zikretmişlerdir.²¹⁸

Ebû Ali el-Fârisî, hiç evlenmemiş, 89 yıllık hayatının tüm merhalelerinde ilimle meşgul olmuş, eserler te'lif etmiş²¹⁹ öğrenmek için her türlü gayreti sarfetmiş ve öğrendiklerini de talebelerine en güzel bir şekilde öğretmeye çalışmış, bunu da başarmış olduğunu görüyoruz.

III- HAKKINDA SÖYLENENLER

A-Medihler

Ebû Ali el-Fârisî'nin içtimaî ve ilmî açıdan elde etmiş olduğu konumu başkaları tarafından çokca övülmüştür. Buna sebep olarak da asrının tanınmış hocalarından ders alarak kendini yetiştirmiş olması, müteakiben elde etmiş olduğu bilgileri, en güzel bir şekilde te'lif ettiği eserlerine aktarması gösterilebilir. Kendinden sonra sarf ve nahiv ilmine her yönüyle vâkıf talebeleri, ilim meclislerine kazandıran Ebû Ali el-Fârisî, onlardan da övgüler almıştır. Öğrencilerinden bir çoğu , Ebû Ali el- Fârisî'nin nahivle ilgili te'lifatlarından ve ilmî otorite olmasından dolayı onun Müberred'den daha

²¹⁶ Nişvâru'l - Muhâdara , IV , 43

²¹⁷ Mirâtü'l - Cinân , II, 407 ; Vefeyâtü'l -A'yân , II ,82 ; el - Mesâilü'l - Adudiyât , s. 9

²¹⁸ eş - Şerîfü'r -Radî ,Dîvan, Beyrut , t.s. , I , 588

²¹⁹ el - Ulemâu'l - Uzzâb , S. 59

üstün ve bilgili olduğunu söylemişlerdir.²²⁰ Ebû Ali el-Fârisî'nin talebelerinden olan Adududdevle, onun şöhretini duyup onu Şiraz'a çağırması, kendisi ve bazı aile efradı dahil, Ebû Ali el-Fârisî'den nahiv dersi almıştır. Adududdevle'nin, bununla övüldüğü ve "Ben nahiv ilminde Ebû Ali el-Fârisî en-Nahvî'nin ve yıldızlar ilminde de Ebu'l-Hüseyin er-Râzi es-Sûfî'nin talebesiyim" dediği rivayet edilmiştir.²²¹

Ebû Ali el-Fârisî, te'lif ettiği kitapların yanı sıra, İbn Cinnî gibi maharetli talebeler yetiştirerek adından sıkça söz ettirmiştir. İbn Hallikân, onun hakkında "Nahiv ilminde zamanın öncüsü idi" der.²²² Ebû Ali el-Fârisî yalnız başarılı bir müellif olmakla kalmamıştır. O aynı zamanda ince görüşlü, derin fikirli, ve yaptığı kıyaslarda mantıklı bir kişi idi. Hatta öğrencisi İbn Cinnî, Hanefî şeyhi Ebû Bekr er-Râzî'nin huzurunda, Ebû Ali el-Fârisî'nin bahsi geçtiğinde "Ebû Ali el-Fârisî zeki bir kişi idi, bu zekası ile nahiv ilminde rastladığımız illetlerin üçte birini kaldırdı" demiş ve bu söz Ebû Bekir'in hoşuna gitmiştir.²²³

Bustânî, Ebû Ali el-Fârisî hakkında "Hicrî IV asırda yaşayan nahiv öncülerindendi"²²⁴ diye bahsetmiş, Ebû Tâlip el-Abdî de "Nahiv dalında Sîbeveyh ile Ebû Ali el-Fârisî arasında, Ebû Ali el-Fârisî'den daha bilgili birisi olmadı" demiştir.²²⁵

Ebû Ali el-Fârisî'nin ilmine o derece güvenilmişti ki, hatta hocası İbnü's-Serrâc, "el-Mûcez" isimli kitabının tamamlaması için öğrencileri arasından onu seçmiştir.²²⁶ Ebû Ali el-Fârisî'nin ilmî otoritesi başka bir kaynakta da şu şekilde geçmektedir. "Dimeşk'te, Şeyh Salâhuddîn es-

²²⁰ Buğyetü'l - Vuât , s. 496 ; Mu'cemu'l - Udebâ ,II, 812 ; el - Bidâye ve'n - Nihâye, XI ,327 ; Şezerâtü'z - Zeheb , III , 88

²²¹ Târihu Bağdâd , VI , 275 - 276 ; İnbâhu'r - Ruvât , I, 273 ; Nüzhetü'l - Elibbâ , s. 217 ; Siyeru Alâmi'n - Nübelâ , XVI , 380 ; Mu'cemu'l - Udebâ , VII , 234

²²² Vefeyâtü'l - A'yân , II , 80

²²³ el-Mesâilü'l-Adudiyât , s . 11

²²⁴ el-İrâniyyûn , I , 188

²²⁵ Mu'cemu'l-Udebâ , II, 813 ; Nüzhetü'l -Elibbâ , s. 216

²²⁶ el-Mesâilü'l-Adudiyât , s. 8

Safedî (Ö.147/764) tarafından inşa edilen el-Medresetü'l-Bağdâdiyye'de, Ebû Ali el- Fârisî, Arapça dersleri vermiş ve orada ders veren âlimler arasında en bilgili kişi olarak kabul edilmiştir.²²⁷ Yine kendinden sonra yetişen nahiv âlimleri övülürken, bu kişilerin ilmi, Ebû Ali el- Fârisî'nin ilmine benzetilerek medhediliyordu. Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. Abdillah b. Nasr b. el-Hişâm ve Ebu'l Kerem Ebû Muhammed b. en-Nahvî, ilmi, Ebû Ali el-Fârisî'nin ilmine benzetilerek övülen âlimlerdendir.²²⁸

Ebû Ali el-Fârisî, yalnız ilmî açıdan değil, karakter açısından da övgüler almış bir kişidir. el-Hamîdî, onun hakkında "Halis bir akide ile beraber, faziletli, bilgili ve iyi niyetli bir kişi idi" der. Ebû Muhammed Ali b. Ahmed şöyle anlatıyor: "Bir gün Ebû Ali el- Fârisî'ye şeyhine okuduğu kıraatı ne zaman bitireceğini sordum. Çünkü o zamanlar Ebû Ali el- Fârisî'den başka bir kitabı dinlemek istiyordum. Benim bu soruma karşılık Ebû Ali el- Fârisî "Ecelim sona erdiğinde" şeklinde cevap verdi. Daha sonra Ebû Muhammed, Ebû Ali el-Fârisî için "Şerefli, cömert, dinine bağlı, akıllı, günahlardan sakınan, terbiyeli güzel ahlâklı bir kişi olman sana yeter." demiştir.²²⁹

Ebû Ali el-Fârisî'nin üstün zekâsı, meseleleri hızlı kavraması ve nahiv ilmine vâkıf olmasıyla ilgili şu olay anlatılabilir; O'na - Aruz ilmine muttali olmadan önce - مَقَاعِلُنْ de خَرْمٌ²³⁰ yapılmasının caiz olup olmadığı hakkında bir soru sorulduğunda, Ebû Ali el-Fârisî bu sorunun cevabını nahiv ilminden getirmiş ve şöyle demiştir: "Caiz değildir, çünkü مَقَاعِلُنْ de idmâr (اِضْمَارُ)

²²⁷ el - Kalkaşendî , Ahmed b. Ali , Subhu'l - A'sa fi Sinâati'l - İnşâ , Thk: Muhammed Hüseyin Şemsüddîn , Beyrut , 1987 , XII , 347

²²⁸ el - Ketbî , Muhammed b. Şâkir , Fevâtü'l - Vefeyât ve'z - Zeylû Aleyhâ,Thk:İhsan Abbâs,Beyrut,1974 , II , 156

²²⁹ İbn Beşkuvâl, Ebu'l- Kâsım Halef b. Abdilmelik , Kitâbu's - Sıla , b.y., 1966 , I , 140

²³⁰ فَعُولُنْ beytin başında bulunan تَوَكُّدُ الْمَجْمُوعِ'dan ilk harfin hazfedilmesidir. Meselâ فَعُولُنْ vezninin فَعُولُنْ şeklinde gelmesi gibi. تَوَكُّدُ الْمَجْمُوعِ ise, Aruz ilminde iki harekeli ve bir sakinden meydana gelen bir makta'dır. مَقَا ve مَقَا kelimeleri de buna misâldir. Bkz. Ya'kub, Emil Bedî' el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi İlmi'l-Arûz ve'l-Kâfiye ve Fünûni's-Şi'ri, Beyrut, 1991, s. 223, 457

yapıldığı zaman, ikinci harfi sakin kılınır ve مُسْتَفْعِلٌ olur. Eğer birinci harfi de hazfedilirse yani حَرَمٌ yapılırsa, o durumda sakinle başlamak gerekir ki, bu da mümkün değildir.²³¹

Görüldüğü gibi Ebû Ali el-Fârisî, bilgi ve şahsiyet açısından bir hayli övgüler almıştır. Eserlerini ve şahsiyetini incelediğimiz zaman, bu övgülere layık olduğunu görüyoruz.

B-Zemler

Araştırmalarımız neticesinde Ebû Ali el-Fârisî'nin ilim ve şahsiyet açısından her hangi bir şekilde tenkit edildiğine rastlamadık. Ancak bir husus var ki, o da Ebû Ali el-Fârisî'nin mu'tezilîlikle itham edilmesidir. Ebû Ali el-Fârisî'ye bu itham yapılırken kaynakların hiçbirisi kesin bir ifade kullanmamış, sadece itham etmekle yetinmişlerdir.

Ebû Ali el-Fârisî'nin mu'tezilî olması ile ilgili yapılmış olan ithamlar, kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: "Ebû Ali el-Fârisî, mu'tezilîlikle itham edilmişti"²³² ya da "O'nda itizalî fikirler vardı",²³³ "Ebû Ali el-Fârisî'nin mu'tezilî olduğu söyleniyordu."²³⁴ Görüldüğü üzere, ifadelerin hiçbirinde de kesinlik yoktur. Ebû Ali el-Fârisî'yi bu töhmetle ilk defa itham eden kişi el-Hatîbü'l-Bağdâdî'dir. el-Bağdâdî bu sözü Muhammed b. Ebi'l-Fevâris'ten naklederek söylemiştir.²³⁵

Şevki Dayf ise, Ebû Ali el-Fârisî'nin mu'tezilîlikle itham edilmesinin, o dönemde Şiîliğin, Irak ve Fars bölgesinde yaygın olmasından kaynaklanmış olabileceğini söylemektedir.²³⁶ Bir diğer müellif de, Ebu Ali el-Fârisî'nin mu'tezilî olarak bilinmesinde, Şia olmasının etken olduğunu

²³¹ Mu'cemu'l-Udebâ, II, 812 : İbn Cinnî, Ebu'l- Feth Osman, Sirru Sinâati'l-İ'rab, Thk : Hasan Hindâvî, Dimeşk, 1993,I,49

²³² İnbâhu'r - Ruvât , I , 274 ; Vefeyâtü'l- A'yân , II,82 ; Miftâhu's -Saâde ,I, 139 Buğyetu'l- Vuât I , 496 ; Şezerâtü'z - Zeheb , III , 88

²³³ Siyeru A'lâmi'n - Nübelâ , XVI , 380

²³⁴ el - Vâfi bi'l - Vefeyât , XI , 379

²³⁵ Târihu Bağdâd , VII , 276

²³⁶ el - Medârisü'n - Nahviyye , s. 256

belirtmektedir.²³⁷ Aynı müellif, Ebû Ali el- Fârisî'nin İmâmiyye'den olmakla meşhur olduğunu ve halkın, bir insanın özel durumu ile mu'tezilî durumunu birbirinden ayıramadığını yani kendi fikrinden ayrı olan her şeyi i'tizal olarak kabul ettiğini söylemektedir.²³⁸

Yukardaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Ebû Ali el-Fârisî'nin Şif olması, Mu'tezilî olmasını da gerektirmez. Çünkü bir insan fikirleri ile başkalarından ayrıldığı zaman da i'tizal kabul edilebilir. Yani bir kişinin mu'tezilî olması yalnız i'tikâdî yönden değil, fikrî yönden de kaynaklanabilir.

Başka bir müellife göre ise Ebû Ali el- Fârisî, Abbasî Hilafeti'nin mu'tezilîliğin aleyhine olduğu dönemlerde, mu'tezilîliğini gizleyen ulemadan olabilir.²³⁹ Ancak bu sözleri söylerken ibareyi "Belki" kelimesi ile kullanarak, Ebû Ali el-Fârisî'nin mu'tezilî olduğunu kesin bir ifade ile söyleyememiştir.

Ebû Ali el-Fârisî'nin, Mu'tezilîlikle itham edilmesine sebep olan bir başka husus da , onun Mu'tezilî Şeyhi olan Muhammed el- Cübbâî'nin çalışması üzerine "Kitâbu't-Tetebbu'li- Kelâmi Ebî Ali el- Cubbâî fi't- Tefsir" isimiyile yazmış olduğu bir yorumdur. Şu an elimizde mevcut bir nüshası yoktur.²⁴⁰ Ebû Ali el-Fârisî'nin bu eserinin günümüze kadar ulaşmamış olması onun bu kitabının muhteviyatını bilmemizi engellemektedir.Ebû Ali el-Fârisî'nin bu konudaki görüşlerinin lehde mi aleyhde mi olduğunu bilmeden onu mu'tezilîlikle itham etmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

Ebû Ali el-Fârisî'nin, mu'tezilîlikle itham edildiğini, Hadis ilmiyle meşgul olan Cerh ve Ta'dil ulemasından ez- Zehebî²⁴¹ ve İbn Hacer²⁴²

²³⁷ Te'sisü'ş - Şia , s. 80

²³⁸ Te'sisü'ş - Şia , s. 79

²³⁹ Emin, Abdullah, "Ebû Ali el-Fârisî", V , 215

²⁴⁰ Rabin,C. "el-Fârisî" The Encyclopaedia of İslâm ,I-VI ,(Londra,1965) ,II.802

²⁴¹ ez- Zehebî, Ebû Abdîllah Muhammed b. Ahmed b. Osman , Mîzânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r - Ricâl, Thk: Ali Muhammed Bicavî,b.y.,t.s. I , 481

eserlerinde nakletmişlerdir. Ancak hemen akabinde de "Lakin o nefsinde sâdık bir kimse idi ya da fikirleri sağlam bir kişi idi " sözünü eklemişlerdir. Yani ez-Zehebî'ye ve İbn Hacer'e göre Ebû Ali el-Fârisî, kendisinden hadis rivayet edilebilecek bir kişidir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Ebû Ali el-Fârisî, Cerh ve Ta'dil ulemasına göre, kendisinden hadis alınabilecek güvenilir bir kimsedir. Şayet bid'at veya heva ehli bir kişi olsa idi , bu durumunu açıklarlardı ve onun sikalığını teyid etmezlerdi. Zaten Ebû Ali el-Fârisî'nin, mu'tezilîlikle itham edildiği siygaların illetli yada şüpheli siygalar olduğunu görüyoruz. Bunlar da onun mu'tezilî olduğunu kesin bir şekilde ifade etmeye yetmez.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ ALİ el - FÂRİSÎ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ ve NAHİV İLMİNDEKİ YERİ

I-İLMÎ ŞAHSİYETİ ve NAHİV ÇALIŞMALARINDAKİ METODU

Ebû Ali el-Fârisî, hicri iv. asırda yaşamış olan nahiv âlimlerinin önde gelenlerindedir. Hakkında yapılan övgülerin nedeni, onun te'lif etmiş olduğu eserler ve yetiştirdiği talebeler sebebiyledir. Ebû Ali el-Fârisî, şahsî karakterinin yanında, nahiv ilmine vermiş olduğu önem neticesinde, devrinde ilim meclislerinin saygın âlimleri arasında yer almıştır. Ebû Ali el -Fârisî'nin bu ilme verdiği değeri, Sîbeveyh'in "el-Kitâb" adlı eserini, hocası Mebremân'dan 100 dinar gibi yüksek bir değer karşılığında satın alarak okumasında görebiliriz.¹ Ebû Ali el-Fârisî'nin nahiv ilmindeki bilgisi yanında ondan farklı bir yorum gücünün olduğu da söylenebilir.²

Ebû Ali el-Fârisî'nin takip ettiği metoda gelince; nahiv ilminde genelde diğer nuhâtın pek azının kullandığı metodlardan biri olan kıyas³ metodunu kullanmış olması, onun bilgisinin sıhhatinden ve kendine olan ilmî

¹ Abbas, "Ebû Ali el - Fârisî", I, 257

² eş-Şerîfî'r-Radî, el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye, Thk: Tahâ Muhammed ez-Zeydî, Kâhire, t.s. 189-191

³ Kıyas, قیاس fiilinin mastarıdır. Lûgat manası; bir şeyi benzeriyle karşılaştırmak ve onu benzerine göre takdir etmektir. Bkz. Abâdî, Feyrûz, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, Thk: Muhammed Naîm el-Araksûsî, Beyrut, 1993, s.733 Nahiv ilmindeki istilâhî manası ise; Arapları, dillerinde taklit etmek ve söz sanatlarında onların metodlarına bağlı kalmaktır. Bkz. Abdülmesih ve Arkadaşları, el-Halîl Mu'cemu'l-Mustalahâti'n-Nahvi'l-Arabî, Lübnan, 1990, s. 323-324

güveninden kaynaklanmaktadır.Hatta Ebû Ali el-Fârisî'nin, bu konudaki başarısından, sitâyişle bahsedilmiş " Kıyas konusunda çok isâbetli bir kişi idi, sanki o, kıyas için yaratılmıştı" ifâdeleriyle, onun kıyası kullanmadaki ustalığına değinilmiştir.⁴ Bu konuda öğrencisi İbn Cinnî, Ebû Ali el-Fârisî'nin "Dil meselelerinde yüz konuda hata yapsam bile, kıyas meselesinin bir konusunda bile yapmam dediğini" rivâyet etmektedir.⁵ Kıyas konusunda Ebû Ali el-Fârisî'nin şu görüşünü zikredebiliriz.O'na göre; Arap kelâmına kıyas yapılan şey, Arap kelâmıdır.Yabancı bir kelime,Arapçalaştırılırsa, o kelime bundan sonra Arap kelâmı sayılır ve o kelimeye kıyas yapıp, kelime türetilebilir.Meselâ *الذَّهْمُ* kelimesinden *رَجُلٌ مَذْرُومٌ* cümlesi yapılabilir.Yani bu cümle *كثرت ذراهمه* anlamındadır.Ebû Ali el-Fârisî'nin kıyasa bir çok konuda yer vermesinden dolayı İbn Cinnî, ona "Dili kendin mi va'z ediyorsun?" diye sorduğunda,⁶ "Hayır, o, Arabların kelâmından yapılan bir kıyastır ve öyleyse o, onların kelâmıdır" cevabını vermiştir.⁶ Ebû Ali el-Fârisî, Fars dilini de biliyor olması sebebiyle,diller arasında da kıyas yapabiliyordu.⁷

Zaten kıyasın, Ebû Ali el-Fârisî döneminde zirveye ulaştığı rivâyet edilmektedir.Kıyas usûlünün Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh gibi ilk nahiv âlimlerinin elinde incelendiği, sonra Müberred'in zamanında şekillendiği ve en son olarak da Ebû Ali el-Fârisî, Rummânî ve İbn Cinnî'nin elinde kemâle ulaştığı söylenmektedir.⁸

Ebû Ali el-Fârisî'nin takip ettiği bir diğer metod ise Sema' metodudur.Ebû Ali el-Fârisî, sema'yı nahiv ilminin temel kaynaklarından

⁴ İbn Cinnî,Ebu'l Feth Osman ,el- Hasâis , Thk:Muhammed Ali en-Neccâr,Kahire,1988, I, 278

⁵ el - Vâfi bi'l - Vefeyât , XI , 379 , Mu'cemu'l - Udebâ , II , 819 ;Emin Abdullah,"Ebû Ali el-Fârisî", V , 214 ; Buğyetu'l - Vuât , 497

⁶ Zuhru'l - İslâm , II , 91

⁷ el-Cevâlikî,Ebû Mansûr Mevhûb b.Ahmed b.Muhammed b.el-Hadîr,el-Muarrab Mine'l-Kelâmi'l-A'cemiyyî Alâ Hurûfî'l-Mu'cem,Thk:F.Abdurrahîm,Dimeşk,1990,s.91.375

⁸ Fleisch, H., Traite de philologie arabe, Beirut, 1961; id, "Esguisse d'un historigues de la grammaire arabe", Arabica, Leiden, 1957, I, 34-36, Nejad, İnâyetullah " Ebû Ali el - Fârisî"den naklen , s.49

saymış hatta yerine göre kıyastan önce bile kabul ettiği olmuştur.⁹ Aynı zamanda Ebû Ali el-Fârisî, sema'ın kaynaklarından kabul edilen "el-Hadisü'n-Nebevî" ile istişhad¹⁰ eden nahiv âlimlerindendir. Ebû Ali el-Fârisî eş-Şirâziyyât adlı eserinde on iki hadisle istişhâd etmiştir. Meselâ: **قَالَ ثُمَّ سَارَ حَتَّى تَهَوَّرَ اللَّيْلُ مَالَ عَنْ رَاحِلَتِهِ** Sonra yine yoluna devam etti. Gecenin çoğu gidince hayvanın üzerinden bir daha kaydı.¹¹ Ebû Ali el-Fârisî, bu hadiste geçen **هار** fiilinin, **الواو** ayne'l-filinin olduğunu söylemektedir. Yine **كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ حَتَّى يَكُونَ أَبَوَاهُ هُمَا اللَّذَانِ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ** Her çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra onu ebeveyni yahudi ve hristiyan yapar.¹² hadisinde **كَانَ** nin isminin gizlenmesine cevaz vermiştir. **كَانَ** nin ismini ve haberini, onun haberi durumunda olan ref mahallindeki isim cümlesini yapmıştır. Bu hadiste **كَانَ** nin ismi, gizli bir zamirdir ve **أَبَوَاهُ** kelimesi **كَانَ** nin asıl ismidir ve mübtedâ olmuştur. **اللَّذَانِ** kelimesi de bu mübtedânın haberidir. Aslında bu kelimenin mansub olması gerekir, çünkü **اللَّذَانِ** kelimesi **كَانَ** nin haberidir.¹³

Ebû Ali el-Fârisî, Şi'ru'l-Müvelledîn¹⁴ ile istişhad eden nahiv âlimlerindendir. Ebû Ali el-Fârisî, Abbasî Dönemi şairlerinden Ebû Temmâm'ın şu beytiyle istişhad etmiştir.

مَنْ كَانَ مَرْغَى عَزِيمِهِ وَهُنُوبِهِ - رَوْضَى الْأَمَانِيِّ لَمْ يَزَلْ مَبْرُولا

Her kimin dilek bahçesi, azminin otlağı olursa ondan zarar gelmez.¹⁵ Yani bir kimse her şeyi hayâl eder, onları filiyâta geçiremezse, ondan korkulmasına gerek yoktur.

⁹ el-Medresctü'l - Bağdâdiyye, s.280

¹⁰ "Hadisic İstişhad" mesclesi hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Tural, Hüseyin "Arap Dilinde Şiir ve Hadisic İstişhâd Mesclesi" A.Ü.İ.F.D, sayı 9, (Erzurum 1990), s. 67-79

¹¹ Müslim, Mescâid, 311. Krş. en-Nevevî, İmam Müslim, Sahih-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî, Mısır, 1924, V, 184-185; es-Scnusi, Mukmilü-İkmâli İkmâli'l-Mu'lim, (el-Übbî şerhiyle birlikte) Riyad, t.s., II, 340

¹² İbn Hacer el - Askalânî, Ahmed b. Ali, Fethu'l - Bâri bi Şerhi Sahîhi'l - Buhârî, III, 622

¹³ el - Medresctü'l - Bağdâdiyye, s. 280-281

¹⁴ İlk İslâm dönemi şairlerinden sonra gelen şairlere "Müvelledün" adı verilmektedir. Beşşâr b. Burd ve muasırları bu dönem şairlerindendir. Bunların söylemiş olduğu şiirlerle istişhad caiz görülmemiştir. Şairlerin tabakaları hakkında geniş bilgi için Bkz: Çetin Nihad M. Eski Arap Şiiri, İstanbul, 1973, s.1-8

¹⁵ Ya'kub, Emil Bedi', el - Mu'cemu'l - Mufassal fi Şevâhidi'n-Nahvi'ş-Şi'ri, Beyrut, 1992, II, 661

Ebû Ali el-Fârisî'ye göre bu beyitte, كُنْ filinde مَنْ'e dönen bir zamir vardır ve bu zamir كُنْ nin ismidir.Haberi ise مَرَاغَى den başlayan isim cümlesidir.

Yukarıdaki misâl, Ebû Ali el-Fârisî'nin Şi'ru'l-Müvelledîn ile istişhad ettiğini göstermektedir ve bu durumda Ebû Ali el-Fârisî Şi'ru'l-Müvelledîn ile istişhad eden nahiv âlimlerinin ilklerinden sayılır.¹⁶

Ses ve hareke hususunda da Ebû Ali el-Fârisî, ilginç görüşlere sahip olan bir kişidir.Ebû Ali el-Fârisî'ye göre, hareke, harf ile aynı zamanda oluşur ve bu konuda Ebû Ali el-Fârisî şöyle der:"Nun-u sâkinin mahreci, hayşumdur.¹⁷ Ama harekelendiği zaman, mahreci hayşumdan, ağıza dönüşür, Böylece elif, müteharrik şekle dönüşünce hemze olur ve bu da harekenin, harfle birlikte meydana geldiğini gösterir."¹⁸

Her ne kadar kaynaklar el-İştikâku'l-Ekber¹⁹ bahsinin İbn Cinnî tarafından ele alındığını söylüyorsa da,²⁰ İbn Cinnî'nin de belirttiği gibi, bu konudan ilk defa bahseden kişi Ebû Ali el-Fârisî'dir. Ancak Ebû Ali el-Fârisî bu konuyu işlerken "el-İştikâku'l-Ekber" şeklinde isimlendirmeksizin bahsetmiştir.Ebû Ali el-Fârisî'nin yapmış olduğu çalışmalar, bu sahada çalışanlar için bir ufuk açma özelliğini taşımaktadır.²¹

Hicri iv. asrın nahiv otoritesi olarak kabul edebileceğimiz Ebû Ali el-Fârisî'nin nahiv görüşlerine son derece itimat edilmiştir.Hatta Abdülkâdir el-Bağdâdî "Hâşiyetün alâ Şerh Bânet Suâd li-İbn Hişâm" adlı te'lifinin pek çok

¹⁶ el - Medresetü'l - Bağdâdiyye , s. 281

¹⁷ Hayşûm ; harflerin mahrec yerlerinden olan geniz boşluğudur. Bkz.Karaçam , İsmail , Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri Mufasssal Tecvid , İstanbul , 1991 , s.196

¹⁸ el - Hasâis ,, II , 326 ; Sırru Sinâ'ati'l - İ'râb , I , 32

¹⁹ el-İştikâku'l - Ekber ; iki kelime arasındaki - harflerin tertibi olmaksızın - lafız ve manadaki uygunluktur. مَدَحٌ حَمْدٌ - Övmek ; كُنْتُ كُنْتُ kurumak, çekmek, kelimelerini misal olarak verebiliriz . Bkz. Fıkhü'l - Lügati'l - Arabiyye , s. 198

²⁰ Fıkhü'l - Lügati'l - Arabiyye , s. 198 ; el - Müzhir , I , 347

²¹ el-Hasâis , II , 135 ; Zuhru'l-İslâm , II , 92

yerinde, Ebû Ali el-Fârisî'nin nahiv görüşlerini delil olarak göstermiştir.²² el-Bağdâdî'nin dışında pek çok müellifin, nahiv kâidelerini anlattıkları eserlerinde, Ebû Ali el-Fârisî'nin nahiv görüşlerine yer vermesi, onun nahiv görüşlerine itibar edildiğini göstermektedir.

Ebû Ali el-Fârisî'nin, nahiv ilminin yanında az da olsa şiire karşı da ilgisi vardı. O'nun söylemiş olduğu "Ben sizin şiire en çok gıpta edeninizim" sözü, onun şiire olan ilgisini göstermektedir.²³ Ebû Ali el-Fârisî'ye ait "İhtiyarlık" hakkında söylenmiş olan üç beytin dışında başka bir şiirini tesbit edemedik. Bu üç beyit şunlardır.

خَضَيْتُ الشَّيْبَ لَمَّا كَانَ عَيْتًا - وَخَضِبُ الشَّيْبَ أَوْلَى أَنْ يُعَابَا
وَلَمْ أَخْضِبْ مَخَافَةَ هَجْرٍ خَلٍ - وَلَا عَيْتًا خَشِيْتُ وَلَا عِتَابَا
وَلَكِنَّ الْمَشِيْبَ بَدَا نَمِيمًا - فَصَبَّرْتُ الْخَضَابَ لَهُ عِقَابَا !

Saçların ağarması, ihtiyarlığı hatırlattığı için hoş karşılanmasa da, ihtiyarlıkta genç görünmek için bunları boyamak da yakışık almaz.

Ben ne dostumun (sevgilimin) beni terketmesinden, ne de herhangi bir kimsenin kınamasından korktuğum için saçlarımı boyadım.

Fakat ihtiyarlık istemesem de başıma geldi. Bu sebeble saçlarımı boyayarak ihtiyarlığa bir ceza verdim."²⁴

Ebû Ali el-Fârisî'nin ilim âleminde saygınlığa ulaşması, meseleleri en ince detayına kadar araştırması, bilmediği hususlarda birşey söylememesi, onun ilmî kişiliğinin olgunluğunu ortaya koymaktadır. Bu hususla ilgili olarak Adududdevle ile aralarında geçen bir hâdise örnek gösterilebilir. Rivâyetlere göre, birgün Ebû Ali el-Fârisî, Adududdevle ile bir meydanda dolaşmaktayken, Adududdevle ona "Müstesnâyı ne ile nasb ettiğini" sormuş, Ebû Ali el-Fârisî de "استسنى فيليني takdirıyla nasbettiğini" söylemiştir. Bunun üzerine Adududdevle ona niçin "استسنى فيليني" fiilini takdir edip

²² Hâşiye , III , 250-251

²³ İnbâhur'r - Ruvât , I , 279 ; Mu'cemu'l Udebâ, II, 817; Vefeyâtü'l-A'yân, II, 80

²⁴ Buğyetu'l-Vuât, s. 498 ; Mesâlikü'l-Ebsâr, VII, 86 ; Târihu'l-Edebi'l-Arabî, II, 538 ; Şezarâtü'z-Zehab , III , 89 ; el - Vâfi bi'l -Vefeyât , XI , 377

ref etmediğini²⁵ sorunca, Ebû Ali el-Fârisî de “Bu soruya rastgele cevap verilemeyeceğini” söylemiş, daha sonra ilim meclislerinde bu sorunun cevabını Adududdevle’ye açıklamıştır.²⁵

Görüldüğü gibi Ebû Ali el-Fârisî, kendisine yöneltilen sorulara hemen cevap vermemekle, soruları geçiştirmek istemediği anlaşılmaktadır. Ebû Ali el-Fârisî, sorulan hususda bilgisi olsa da, olmasa da, o konuyu düşündükten, araştırdıktan ve doğru olan cevaba kendi tatmin olduktan sonra cevap verilmesinin uygun olacağı kanaatindedir.

Ebû Ali el-Fârisî, Haleb’de Seyfuddevle’nin yanında kaldığı süre içerisinde ilmî ve edebî toplantılara katılmış ve şair Mütenebbî ile birçok defa karşılaşmıştır. Mütenebbî ile nahiv ve dil meseleleri hakkında aralarında diyaloglar geçmiştir. Bunlardan birini burada zikrederim:

Birgün Ebû Ali el-Fârisî, Mütenebbî’ye “ فَعَلَى ” vezninde kaç cemi vardır” diye sormuş ve Mütenebbî de “İki tane vardır birisi ظَرَبِي diğeri حَجَلِي kelimeleridir” diye cevap vermiştir.

Bunun üzerine Ebû Ali el-Fârisî “Üç gece boyunca bu kelimelerin üçüncüsünü bulmak için lügat kitaplarını karıştırdım ve bulamadım” diye cevap vermiştir.²⁶

A-Nahiv İle İlgili Bazı Görüşleri

1- İze’l-Fücâiyye

Hâl manasında, istikbâl içindir. Meselâ خَرَجْتُ فَإِذَا أَمَسْتُ بِالْبَابِ cümlesinde olduğu gibi.²⁷ el-Ahfeşü’l-Evsat’a göre harftir ve إِذَا رَزَيْدًا بِالْبَابِ cümlesini misal olarak verir.²⁸ İbn Mâlik de bu görüşü tercih etmiştir. Müberred, Ebû Ali

²⁵ Mu’cemu’l - Udebâ , II , 813 ; Mir’âtü’l - Cinân , II , 406-407 ; Mesâlikü’l - Ebsâr , VII , 86 ; Buğyetü’l - Vuât , s. 496 ; el - İrânîyyûn , I , 189

²⁶ el-Medresetü’l - Bağdâdiyye , s. 261

el-Fârisî, İbn Cinnî, Ebû Bekir, el-Hayyât'a göre ise mekan zarfıdır.²⁹ Ancak Zemahşerî, إِذَا الْفَجَائِيَّةُ 'yı zaman zarfı olarak kabul etmiş ve bu konuyu zarflar bâbında ele almıştır.³⁰

2- Temyiz Bâbı

el-Mâzinî, Müberred ve Kûfe Ekolü mensubları temyizin hâl'e kıyasla fiilden önce gelmesine cevaz vermişler, Basra Ekolü mensubları ise bunu caiz görmemişlerdir.Hâl ve temyiz arasındaki fark açıktır.Çünkü temyiz, mümeyyezi açıklayıcıdır, hâl ise müfessir değildir.Eğer temyiz, öne geçirilirse, açıklayan (müfessir) açıklanan (müfesser)dan önce gelir ve bu da caiz değildir.Ebû Ali el-Fârisî, et-Tezkirâ adlı eserinde,temyizin, takdimini caiz görmemiştir.Çünkü Ebû Ali el-Fârisî'ye göre, temyiz müfessirdir ve müfessirin konumu, açıklanandan sonra gelmesidir.³¹ Sîbeveyh, el-Ferrâ, Basra Ekolü mensublarının pek çoğu ve Kûfe Ekolü mensubları da,Temyiz'in takdimini caiz görmemişlerdir.³²

3-İsim Fiil

مَهْلًا فِدَاءَ لَكَ الْأَقْوَامُ كُلُّهُمْ - وَمَا أَتَعَّرُ مِنْ مَالٍ وَمِنْ وَلَدٍ "Yavaş ol! Bütün milletler sana fedâ olsun.Çocuk ve maldan kazandığım herşey de sana fedâ olsun" Bu,Nâbiğa'nın kasidesinden alınmış bir beyittir ve bu beyitle, Nu'man b. Münzir'i methetmektedir.

فِدَاءٌ kelimesi mastardan nakledilmiş bir isim fiildir.Ebû Ali el-Fârisî'ye göre ise,esre üzerine mebnidir.Çünkü harf manası ihtivâ edebilir ve o Lâmu'l-

²⁷ es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b.Ebî Bekr, Hem'u'l-Hevâmi' Şerhu Cem'i'l- Cevâmi', Mısır, 1909, I, 207

²⁸ Muğni'l-Lebîb, I, 87

²⁹ Hem'u'l-Hevâmi', I, 207

³⁰ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, el-Mufassal fi İlmi'l-Lüga,Thk:Muhammed İzziddîn es-Saidî, Beyrut, 1995, s. 206

³¹ el-Eşbâh ve'n - Nazâir,IV , 150-151

³² İbn Hişâm,Ebû Muhammed,Abdullah Cemâlidîn b. Yûsuf b. Ahmed, Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik,Thk:Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd,Beyrut,1980, II,115

Emir'dir.Çünkü takdiri **يُقَدِّرُ الْأَقْوَامَ** şeklindedir.Kesre üzerine mebnûdir, çünkü emir için gelmiştir.Emir eğer harekelenirse, kesreyle harekelenir.Aynı zamanda nekre olması sebebiyle tenvinlenebilir.³³

Zemâhşeri, el-Mufasssal adlı eserinde de **فِدَاءُ لَكَ** şeklinde kesreli ve tenvinli olarak harekelenmiştir.Yani **يُقَدِّرُكَ** şeklindedir.³⁴

4-Münâdanın Nasb Edilmesinin Sebebi

Sîbeveyh'e göre Münadâ'nın nasbı mahzûf bir fiyledir ve onun takdiri de **أُنَادِي** ya da **ادْعُوا** şeklindedir.Müberred'in görüşüne göre, onu nasb eden, fiilin yerine geçen **يَا** ve kardeşleri olan nidâ harfidir.Ebû Ali el-Fârisî'ye göre ise nidâ edatları, harf değil, isim fiillerdir ve münada da mef'ulun bihe benzeyendir.³⁵

5-Şart Cümlesinin Hal Durumunda Olması Caiz midir ?

لَأَضْرِبَنَّ يَدَهُ أَوْ يَمْكُتُ Ebû Hayyan, bu cümleye **فَدَا** ve **الْوَارِ** 'ın girmediğini ve fiillerin muzâri şeklinde olmadığını söylüyor. Yani cümle **لَأَضْرِبَنَّ يَدَهُ أَوْ يَمْكُتُ** şeklinde kullanılmaz. Ebû Ali el-Fârisî'ye göre ise, cümlede şart edatının görünmesi caizdir. **لَأَضْرِبَنَّ يَدَهُ إِنْ ذَهَبَ أَوْ مَكَتَ** şeklinde kullanılır.³⁶

6-Medih Fiilleri

حَبِّدَا زَيْدًا رَاكِبًا cümlesinde **رَاكِبًا** Ebû Ali el-Fârisî, er-Rabeî ve Basra Ekolü'nden bir gruba göre, hal üzere mansubtur ve temyiz olması caiz değildir.Kûfe ve Basra Ekolü mensupları onu temyiz üzere nasb etmişlerdir.Bazılarına göre ise o, eğer müştak ise hâl üzere ve eğer câmid ise temyiz üzere mensuptur.Temyiz olmasının cevazı, bu isme **مِنْ** girmesiyle kavileşir. Şu cümleleri de misâl olarak verebiliriz.

³³ Hizânetü'l - Edeb, VI , 181-182; ez-Zevzenî, Ebû Abdillâh el Hüseyin b. Ahmed, Şerhu'l-Muallagâti's-Seba', Thk:Muhammed Hayr Ebu'l-Vefâ, Mustafa Kassâs, Beyrut, 1990, s.188

³⁴ el-Mufasssal fi İlmi'l-Lüga, s.198

³⁵ el-Medârisü'n - Nahviyye , s. 261

³⁶ Hâşiye, II , 712-713

”Ey San’al! Sen beldelerin en güzelisin ve
 يَا حَبْدَا جَبَلُ الرَّيَّانِ مِنْ جَبَلٍ - وَحَيْدًا مَسَاكِنَ الرَّيَّانِ مِنْ كَانَا
 ”Ey Reyyan Dağı! Sen dağların en güzelisin.³⁷

7-Muzâfun İleyh’den Hâl Olma Durumu

Mütenebbî aslanı vasıflandırırken şöyle demiştir.

مَا قُوبِلَتْ عَيْنَاهُ إِلَّا ظَنَّنَا - تَخْتِ الْجَمِي نَارَ الْفَرِيقِ حُلُولًا Aslanın gözleriyle karşılaşılmasının-
 eğer karşılaşırsa- karanlığın altındaki konaklamış yoicuların ateşi
 zannedilir.” الْفَرِيقُ حُلُولًا kelimesi hâl olduğu için mensuptur.O gerçekte الْفَرِيقُ
 kelimesinden haldir. Muzâfun ileyh’den hâl gelmesi azdır.Ebû Ali el-Fârisî,
 el-Mesâlû’l-Şirâziyyât adlı eserinde Muzâfun ileyh’den hâl gelmesine cevaz
 vermiştir.³⁸ İbn Hişâm da muzâfun ileyhden hâl gelmesine cevaz vermiştir.³⁹

8-Fâil Bâbı

el-Ahfeşü’l-Evsat ve İbn Cinnî, failin, mefulün bih zamirine bitişmesine
 -failin, takkaddümüyle beraber - cevaz vermişlerdir. Bilindiği gibi, failin
 konumu, failin önce gelmesini, mefulün konumu da mefulün (onun) sonra
 gelmesini gerektirir.Ebû Ali el-Fârisî’ye göre ise, mefulün, faile takaddümü,
 ayrı bir konu olduğu gibi failin takaddümü de ayrı bir konudur.Failin
 takaddümü daha çok geçtiği için, bu şekilde kullanım, geniş bir alanı
 kapsamaktadır.⁴⁰

Fail veya mefulden birinin diğerine karışma ihtimali olduğu için failin
 önce gelmesi gerekir. Faili mefulden ayıran bir karine olmadığı zaman,
 i’rabda da karışıklık olabilir.Mesela: ضَرْبَ مُوسَى عَيْسَى Burada موسى ‘nın fail,عيسى

³⁷ el-Endelüsî,Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Garnâtî,Tezkiratü’n-Nühât,Thk: Afif
 Abdurrahmân,Beyrut,1996,s.464

³⁸ el-Alevî, Hibetullah b. Ali b. Muhammed b. Hamza el-Hasenî, Emâli İbni’ş-Şecerî, Thk:Mahmud
 Muhammed et- Tanâhî, Kahire , t.s , III , 96-97 ; Hizânetü’l - Edeb , VII , 4-5

³⁹ İbn Hişâm,Ebû Muhammed Abdullah Cemalüddîn b Yusuf b Ahmed b. Abdullah b. el-
 Ensârî,Şerhu Şuzûru’z-Zeheb fi Ma’rifeti Kelâmi’l-Arab,Thk: Muhammed Muhyiddîn
 Abdilhamîd,b.y.,t.s.s.248

⁴⁰ Hizânetü’l - Edeb , I, 277-278

'nın meful olması gerekir.Bu cumhurun görüşüdür.Faili mefulden ayıracak bir karine bulunduğunda mefulün faile takdimi ve te'hiri caizdir. أَكَلَّ الْكَيْثَرَى مُوسَى. Burada faile delâlet eden karine manevidir ve failin mefule karıştırılma ihtimali de yoktur.⁴¹

9-"Le'n-Nâfiye" Zâid Olarak Gelebilir mi?

el-Halil ve Ebû Ali el-Fârisî'ye göre, لا النافية zâid olarak gelebilir ve şu Ayet-i Kerime de buna misâldir.

"(Ey Mü'minler !) Siz farkında değilsiniz.O ayet (mucize) geldiği vakit de iman etmeyecekler"⁴² Bu Ayet'de geçen " Hemze" fethalı olarak okunur.Eğer buradaki و zâid olmasaydı, bu durum kâfirler için bir özür olurdu.ez-Zeccâc bu durumu kabul etmemiştir ve buradaki hemze'nin esreli olarak okunması durumunda, لام in nefy için geldiğini zikretmiştir.⁴³

10- "Vasat" Kelimesi'nin Okunuşuna Göre Anlamı

Ebû Ali el-Fârisî'ye göre حَقَرْتُ وَسَطَ الدَّارِ بِنْرًا cümlesindeki وسط kelimesindeki " السين " harfi sükûnla okunduğu zaman, وسط kelimesi zarf, بِنْر kelimesi ise mefulün bih olur. Eğer حَقَرْتُ وَسَطَ الدَّارِ بِنْرًا cümlesindeki وسط kelimesindeki السَّيْنِ harfi fethalı okunduğu zaman ise وسط mefulü bih, بِنْر kelimesi ise hâl olur.⁴⁴

11- el-Ef'âlü'l-Hamse'nin İ'râbı

Sibeveyh ve Cumhurun görüşüne göre, el-Ef'âlü'l-Hamse'nin i'rabı, ref halinde النون , nasb ve cer halinde ise النون 'un hazfi iledir.el-Ahfeş'e göre ise bu fiiller, تَكْتَبَانِ örneğinde olduğu gibi , الالف , يَكْتُوبُونَ örneğinde olduğu gibi الواو ve تَكْتُوبِينَ örneğinde olduğu gibi الياء harflerindeki takdir

⁴¹ İbn Akîl, Behâüddîn Abdullah, Şerhu İbn Akîl,Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, I, 387-388

⁴² En'am , 6/109

⁴³ Muğni'l - Lebîb , s. I ; 251

⁴⁴ el-Eşbâh ve'n - Nazâir , IV , 49

edilmiş hareketlerle i'rab edilir.Bu fiillerin i'rabı الالف , الواو , ve النون ile'dir.Ebû Ali el-Fârisî'ye göre ise, bu fiiller i'rablanmıştır ve orada i'rab hareketi yoktur. النون olamaz, çünkü o, nasb halinde düşer, الالف , الواو , ve الياء değildir.⁴⁵

12 -Sıfat-ı Müşebbehe'deki ed-Damîru'l-Râbit

مَرَرْنَا بِرَجُلٍ حَسَنٍ الْوَجْهِ cümlesindeki, râbitta üç görüş vardır.

a-Kûfe Ekolü mensublarına göre اَلْ izâfetin yerindedir.Yani وَجْهٌ şeklidir.

b-Basra Ekolü mensublarına göre, o mahzuf'tur.Yani الْوَجْهُ مِنْهُ şeklidir.

c-Ebû Ali el-Fârisî ve onu takip eden Habbâz'a göre, o, sıfattaki bir zamirdir, الْوَجْهُ kelimesi ondan bedeldir.Kaideye göre ise, râbitin hazfinin aslı, sıfat için değil ancak sıla içindir.⁴⁶

13- Haber'in Müştak Olması

هَذَا خَلُوَ حَامِضٌ cümlesinde farklı görüşler vardır.Ebû Ali el-Fârisî'ye göre, bu cümlede ikinci haberin taşıdığı tek bir zamir vardır ve bu iki kelimenin bir araya gelmesiyle haber tamamlanmış olur.Yani her iki kelime de haberdir.Diğerlerine göre, gerçekte birinci kelime haber diğeri ise bunun sıfatıdır.Bu cümlelerin takdiri de هَذَا خَلُوَ فِيهِ حَمُوضَةٌ şeklinde olur.Ebû Hayyân'a göre ise, müştak oldukları için her ikisi de tek bir zamir taşır ve her ikisinin de haber olması gerekmez.Çünkü bundan maksat iki tadın biraraya getirilmesidir ve cümle de اِنْ فِيهِ حَلَاوَةٌ وَ حَمُوضَةٌ şeklinde olur.⁴⁷

14- Mübteda ve Haber'in Ma'rife Olması Durumu

Mübteda ve haberin her ikisi de ma'rife olursa, hangisinin mübteda olduğu konusunda çeşitli görüşler vardır.Birincisi, Ebû Ali el-Fârisî ve

⁴⁵ el - Medârisü'n - Nahviyye , s. 261

⁴⁶ el - Eşbâh ve'n - Nazâir , II , 150

⁴⁷ Hem'u'l - Hevâmi' , I , 95

Sîbeveyh'e göre زَيْدٌ صَدِيقِي cümlesindeki mübteda ve haberi ta'yin etmede tercih söz konusudur ve kişi bu iki kelimedenden birini mübteda olarak seçer. İkinci görüş ise daha umumdur. Bu görüşe göre زَيْدٌ صَدِيقِي cümlesinde زيد kelimesi - eğer Zeyd dışında başka arkadaşları var - ise haberdir. Üçüncü görüş ise, muhatabın mübteda ve haberden birisini bilmesine bağlıdır. Veya muhatab, mübteda ve haber hakkında مَنْ الْقَائِمُ diye bir soru sorunca, cevap olarak الْقَائِمُ زيد denildiğinde الْقَائِمُ sözü mübtedâ olur.⁴⁸

15- "Kâne" Bahsi

Mütenebbî'nin şiirinde şu şekilde bir beyit geçmektedir. Derinin içindeki (et) kazanın içine girdi" Bu beyit matbu nüshada وَصَارَ مَا فِي جِدْوَى الْمَرْجَلِ و صَارَ مَا فِي مَسْكِهِ لِلْمَرْجَلِ şeklinde geçmektedir.

Bu beyit aslında مَا كَانَ فِي مَسْكِهِ şeklindedir. Yani ما 'den sonra كان takdir edilmiştir. فِي مَسْكِهِ cümlesi de sıladır ve كان 'nin haberi olmaz. Sîbeveyh'e göre gizli bir كان koyup, amel ettirilemez. Çünkü o, oluşum bildiren bir fiildir ve etkisi yoktur. Ebû Ali el-Fârisî de, Sîbeveyh'le aynı görüştedir ve bu durumu şu Ayeti Kerime'ye hamletmiştir.

“Orada, biri kendi tarafından, diğeri فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يُتَتَلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَةِ وَهَذَا مِنْ عَدُوِّ düşman tarafından olan iki adamı birbirleriyle döğüşür buldu”.

Bu Ayet-i Kerime, hikayedir ve هَذَا zamirinden önce كان getirilerek, gizli bir şekilde takdir edilemez.⁴⁹

16- Edatlar Hakkındaki Görüşleri

a- اِنَّمَا Edatı : Bu edatın anlamı hususunda, ilim adamları arasında bazı görüş ayrılıkları belirtilmiştir: el-Cürcânî,⁵⁰ Ebû Ali el-Fârisî'nin, eş-

⁴⁸ Hem'u'l - Hevâmi' , I , 100 -101

⁴⁹ İbn Sîde ,Ebu'l-Hasan Ali b.İsmail, el-Endülüsî, Şerhu Müşkili Şi'ri'l-Mütenebbî, Thk: Muhammed Rıdvan ed - Dâyeti , Dımeşk , 1975 , s. 98-99

⁵⁰ Delâilü'l - İ'câz , s. 311-312

Şirâziyyât adlı eserinde şöyle dediğini nakletmektedir. Araplar, **إِنَّمَا** 'yı, nefy ve **إِلَّا** manasında kullanırlar.el-Ferezdk'ın **إِنَّمَا الدَّائِدُ الْحَامِي الذَّمَّارِ وَإِنَّمَا - يُدَافِعُ عَنْ أَحْسَابِهِمْ أَنَا أَوْ مِثْلِي** "Ben namus ve şereflerin koruyucusuyum.Ancak ben ve benim gibiler onları müdafaa edebilir." beytindeki **أَنَا** zamirinin munfasıl olarak gelmesi, **إِنَّمَا** 'nın, nefy ve isbat manasında olduğuna delâlet etmektedir.Bu beyitteki anlam **مَا يُدَافِعُ عَنْ أَحْسَابِهِمْ إِلَّا أَنَا أَوْ مِثْلِي** demektir.

Ancak bazıları Ebû Ali el-Fârisî'nin, eş-Şirâziyyât adlı eserinde **إِنَّمَا** daki **مَا** yı nefy edatı olarak kabul ettiğini nakletmektedirler.İbn Hişâm'a göre ise Ebû Ali el-Fârisî, ne eş-Şirâziyyât adlı eserinde ne de başka bir eserinde böyle birşey nakletmemiştir.O,ancak **إِنَّمَا** nın nefy ve **إِلَّا** manasında kullandığını zikretmiştir.⁵¹

b- **إِنَّمَا** Edatı : Ebû Ali el-Fârisî, **إِنَّمَا** yı başına harfi atıf geldiği için (**وَإِنَّمَا**) ve ma'tufun aleyhden önce olduğu için atıf harflerinden kabul etmez.Ebû Ali el-Fârisî bu durumu şöyle açıklar:

1- O, mükerrerdir.Yani **الْوَاو** ve **إِنَّمَا** 'nın her ikisi de atıf olabilir.Ancak, **الْوَاو** harfi atıf olmaz, Çünkü kendinden önceki ismi, kendinden sonraki isme atfeder ki, kendinden önce ma'tufun aleyh yoktur. **إِنَّمَا** da harfi atıf olamaz, çünkü üzerine atıf harfi gelmiştir ve birbirinin aynı olan iki atıf harfi birarada bulunmaz.İbnü's-Serrâc da, bu sebepten dolayı **إِنَّمَا** yı atıf harflerinden kabul etmez.Yine İbnü's-Serrâc'a göre **مَا قَامَ زَيْدٌ وَلَا عَمْرُو** şeklinde gelen cümlelerde, **لَا** atıf harfi gibi görünse de, o atıf harfi değil, nefydir.

2-Ebû Ali el-Fârisî'ye göre, **إِنَّمَا** nın atıf harflerinden kabul edilmemesinin diğer bir sebebi de cümlenin **إِنَّمَا** ile başlamasıdır.Meselâ **إِنَّمَا أَنْ تُعَذِّبَ وَإِنَّمَا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا** "Ya (iman etmeyenlere) azab edersin, veya

⁵¹ Muğni'l-Lebîb , I , 309

haklarında bir güzellik muamelesi yaparsın”⁵² Ayet-i Kerimesi, **إِنَّمَا** ile başlamıştır.Bu Ayetin takdiri “ senin işin ya azab etmektir ya da güzel davranmaktır” şeklindedir.Yani her iki durumda da cümle, **إِنَّمَا** ile başlamaktadır.⁵³ Ayrıca İbn Hişâm, bu konuda Yunus, İbn Keysân ve İbn Mâlik’in de Ebû Ali el-Fârisî ile aynı görüşte olduğunu zikretmektedir.Yani **جَآئَتْنِي إِنَّمَا زَيْدٌ وَإِنَّمَا عَمْرُو** cümlesinde geçen ikinci **إِنَّمَا** atif harfi olan **الْوَاوِ** ile beraber geldiği için atif edatı olarak kabul edilemez.⁵⁴

c- **إِنَّمَا** Edatı:Sîbeveyh’e göre, **إِنَّمَا**, **إِن** gibi şart edatıdır. Müberred, İbnü’s-Serrâc, ve Ebû Ali el-Fârisî ise; **إِنَّمَا** ’nın **إِذ** gibi zarf edatı olduğunu kabul etmektedirler.O’nlara göre cezm ettiği durumları ise azdır.⁵⁵

Sîbeveyh’e göre **إِنَّمَا تَقَمُّ أَقَمٌ** denildiği zaman bunun anlamı **إِن تَقَمُّ أَقَمٌ** şeklindedir.Ancak el-Müberred, İbnü’s-Serrâc ve Ebû Ali el-Fârisî’ye göre ise,bu cümlenin takdiri **مَتَى تَقَمُّ أَقَمٌ** şeklindedir.Ebû Ali el-Fârisî ve diğerlerinin delili, **مَا** girmeden önce, **إِذ** ’in isim olmasıdır.Asıl olan da onun değişmemesidir. Yani **إِذ** ’e , **مَا** girdiği zaman anlamı değişmemiştir.⁵⁶

d- **مَنْذُ - مَنْذُ** Edatları:Bu edatlar Sîbeveyh ve Ebû Ali el-Fârisî’ye göre nasb mahallinde zarf’dır ve kendinden sonra gelenlere muzâf olur. el-Ahfeş’e göre ise, **مَنْذُ** Hicâz halkının lügatıdır. Bu kelimeyle her şeyi cer ederler. **مَنْذُ** ise Benî Temîm ve diğerlerinin lügatıdır ve bu kelimeden sonra gelenler ref okunur.Araplar genelde o ikisiyle şimdiki zamanı cer,bu kelimelerden sonra gelen geçmiş zamanı ise, ref yaparlar.⁵⁷

e- **لَمَّا** Edatı:Bu edat hakkında üç görüş vardır.

⁵² Kehf, 18/86

⁵³ ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Ömer, Şerhu’l-Mufassal li-İbn Yaiş, Beyrut, t.s.VIII, 103

⁵⁴ Muğni’l-Lebîb, I, 59 ; İbnü’l-Verdî, Ebû Hafs Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer b. Ebi’l-Fevâris, Kitâbu Şerhi’t-Tuhfeti’l-Verdiyye , Thk: Semir Ahmed, Kahire , 1985 s. 223

⁵⁵ Muğni’l-Lebîb, I.87;el-Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer,Şerhu Şevâhidi Şerhi’t-Tuhfeti’l-Verdiyye,Thk: Nazif Muharrem Hoca, İstanbul, 1978, s.189

⁵⁶ Şerhu Katri’n Nedâ,s.37

⁵⁷ Tezkiratü’n-Nühât,s.9-10

1- نَمَ Konumunda nefy edatıdır. "Doğrusu o insan ,(Allah'ın)kendisine emrettiğini tam olarak hiç yerine getirmemiştir."⁵⁸ Ayet-i Kerimesinde, نَمَ nefy anlamı vermiştir.Yani anlam "Emredilen şeyi yerine getirmedi" şeklindedir.

2- إِلا konumunda olumlu anlam verir. عَزَمْتُ عَلَيْكَ لَمَّا فَعَلْتَ كَذَا cümlesinde إِلا gibi amel etmiştir. Yani "Ancak bu şekilde yaptığın zaman sana yemin ederim" anlamındadır. نَمَ edatı bu iki durumda da ittifakla harf olarak kabul edilmiştir.

3- لَمَّا edatı, bir şeyin varolmasının, başka bir şeyin varolmasına bağlı olduğunu gösterir.Meselâ لَمَّا جِئْتَنِي أَكْرَمْتُهُ cümlesinde, kişiye ikram edilmesi, onun gelmesine bağlıdır.Bu durumda لَمَّا edatı üzerinde ihtilâf edilmiştir.Sibeveyh'e göre o, harftir.Ebû Ali el-Fârisî ve bir gruba göre o, حِينَ anlamında zarftır.Lakin onların bu görüşü "Vakta ki Sûleyman'a ölümü hükmettik,"⁵⁹ Ayet-i Kerimesiyle reddedilmiştir.Çünkü eğer لَمَّا edatı zarf olsaydı, nasb mahallinde amel eden bir âmile ihtiyaç duyardı.⁶⁰

f- نَعْنِ Edatı:Bazı ulemaya göre tereccî için kullanılır.Kutrub ve Ebû Ali el-Fârisî'ye göre ise ta'lil içindir.Ebû Ali el-Fârisî bu hususa şu Ayet-i Kerime'yi de misâl olarak verir. "Hayır yapın ki, kurtulabilesiniz."⁶¹ Yani bu ayet (تَقْلَحُوا) "felaha eresiniz" manasındadır.⁶²

نَعْنِ fiile benzeyen harflerdendir, mübteda ve haberin başına gelir, tereccî anlamı verir.Ancak bazen Ebû Ali el-Fârisî'nin de belirttiği gibi ta'lil için kullanılması da caiz olur.Aynı zamanda نَعْنِ , ta'lil için gelen كَيْ (için) anlamında da gelebilir.Şu sözü misâl olarak verebiliriz: يَنْحَثُ إِلَىٰ بِدَائِكَ نَعْنِي أَرْكَبَهَا

⁵⁸ Abese , 80 / 23

⁵⁹ Sebe ; 34 / 14

⁶⁰ Şerhu Katri'n - Nedâ , s. 42-43

⁶¹ Hacc , 22 / 77

⁶² el-İrbilî, Alaüddin b. Ali , Cevâhiru'l-Edeb fi Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab (Mu'cemu li'l-Hurûfi'l-Arabiyye, Beyrut , 1991 s. 400

Yani “ كَىٰ اِرْكَبَهَا ” anlamındadır.Kur’an-ı Kerim’de bunun pek çok örnekleri vardır.Meselâ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ , لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ , لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ Yani bu cümlelerin anlamları كَىٰ تَتَّقُوا , كَىٰ تَتَّقُوا , كَىٰ تَتَّقُوا şeklinde de açıklanabilir.⁶³

g- نَيْسَ Edatı:Ebû Ali el-Fârisî, el-Halebiyyât adlı te’lifinde نَيْسَ ‘nin ما النَّافِيَةُ konumunda bir nefy edatı olduğunu zikretmiştir. Ibn Şukayr ve bir grup da onun bu görüşüne katılmışlardır.⁶⁴ Ancak İbn Hişâm ise fiil olduğu görüşündedir. Çünkü نَسْتُ - نَسْتُمَا - نَسْتُنَّ misâllerinde olduğu gibi نَيْسَ ‘ye zamirler bitişebiliyor.

نَيْسَ daima ismini ref, haberini ise nasb yapar.Ancak bir kaç yerde bunun dışına çıktığı da olabilir.Şöyleki;

a- نَيْسَ ‘nin (إِلَى) konumunda nasb harfi olması.Bu duruma أَتَوَى نَيْسَ زَيْدًا misâlini verebiliriz.⁶⁵ Aynı zamanda bu durum, Sîbeveyh’in nahiv öğrenmesine sebep olmuştur.Sîbeveyh’in nahiv öğrenmesine neden olan hususu daha önce anlattığımız için burada o konuya değinmiyoruz.⁶⁶

b- نَيْسَ den sonra gelen haberinin başında (إِلَى) ‘nin gelmesi Meselâ: نَيْسَ الطَّيِّبِ إِلَّا الْمَسْكُ cümlesinde الْمَسْكُ kelimesi merfû olarak okunur.Çünkü Benî Temim kabilesi, nefy ile bozulan مَا ‘ye hamlederek, (إِلَى) ‘dan sonra gelen haberini ref okumuşlardır.

Ebû Ali el-Fârisî ise, bu konuyu şöyle yorumlamıştır:

1- نَيْسَ ‘de Zamiru’ş-Şân vardır.Eğer söylenildiği gibi olsaydı, (إِلَى) haber olarak gelen isim cümlesinin başında olurdu.Buna misâl olarak, şâirin şu sözünü verebiliriz:

إِلَّا نَيْسَ إِلَّا مَا قَضَى اللَّهُ كَاتِبًا - وَمَا يَسْتَطِيعُ الْمَرْءُ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا

⁶³ Câmiu’d - Durûsi’l - Arabiyye, II , 302-304

⁶⁴ Şerhu Katri’ n-Nedâ,s.28

⁶⁵ Muğni’l-Lebîb, I, 293-294

⁶⁶ Tabakâtü’ n-Nahviyyîn, s.66

“Bilmiş olunuz ki,Allah’ın takdir ettiği şeyden başka bir şey olmaz.Bir kişi, ne fayda ne de zarar verebilir.”

2- Ebû Ali el-Fârisî الطَّيِّبُ kelimesinin نَيْسٌ ‘nin ismi olduğunu söylemiştir.Haberi de mahzuftur. الْمَيْسَكُ kelimesi ise isminden bedeldir.

3- Yine Ebû Ali el-Fârisî’ye göre نَيْسٌ olduğu gibidir. Yani tabii halindedir. Fakat إِلا الْمَيْسَكُ cümlesi isminin sıfatıdır. Çünkü onun ta’rifi, cinsin ta’rifidir. O, mana bakımından nekredir.Yani cümlenin takdiri şu şekildedir.
⁵⁷ نَيْسٌ طَيِّبٌ غَيْرَ الْمَيْسَكِ طَيِّبًا

Bütün bu anlatılanlar çerçevesinde Ebû Ali el-Fârisî’nin نَيْسٌ konusundaki görüşünün, نَيْسٌ ‘nin fiil olmayıp, edat olduğudur.

17- el-Esmâu’l-Hamse’nin İ’rabı

Nahiv âlimleri, أَبٌ - أَخٌ - حَمٌّ - فَمٌّ - ذُرٌّ kelimelerinden oluşan el-Esmâu’l-Hamse’nin i’rabında ihtilaf etmişlerdir:

1-Sîbeveyh’e göre, bu kelimelerdeki med harfleri yani أَخَوَكَ , أَخَاكَ ve أَخِيكَ kelimelerindeki الواو - الالف - الياء i’rab harfleridir ve i’rab onların üzerine takdir edilmiştir.

2-el-Ahfeşü’l-Evsat’a göre, med harfleri yalnız i’raba delalet eder.

3-el-Cermi’ye göre, med harflerin kalbedilmesi i’rabtır.

4-Kutrub ve Ebû İshâk ez-Ziyâdî (Ö. 249/863) ye göre bu harfler i’rab harfleridir.

5-el-Mâzinî’ye göre, bu harfler, işbâ’ harekesinden dolayı ortaya çıkmıştır.İ’rab ise bu harflerden önceki harekelerdir.

6-el-Ferrâ’ya göre ise bu kelimeler med harfleri ve ondan önceki harekeler olmak üzere iki yerden i’rab alır.

⁶⁷ Muğni’l-Lebîb, I, 293-295

7- Ebû Ali el-Fârisî ve arkadaşlarına göre ise, bu harfler i'rab harfleridir ve i'raba delâlet eder ve orada takdir edilmiş bir i'rab yoktur.⁶⁸ Ebû Ali el-Fârisî, lâme'l-fiilini i'rab harfi olarak kabul etmektedir.Yine Ebû Ali el-Fârisî'ye göre, bir şeyin, birçok şeye delâlet etmesi mümkün değildir.Meselâ, **التاء** , fiilin muzari olduğunu gösterir ve aynı zamanda müennesliğe delâlet eder. **أَنْتَ تَقُومُ** cümlesindeki **التاء** ise yine muzaarat harfidir ve bu kez hitâba delâlet eder.Yani kelimedeki harfler, cümledeki yerine göre tek bir şeye delâlet eder.⁶⁹

18- آمين Kelimesi

Med yada kasra okunur. **مَه** ve **صَه** gibi, isim fiildir.el-Hasan'a göre, onun manası **اِسْتَجَابَ** yani "Duasını kabul et" anlamındadır.Bir kişi **آمِنَ** dediği zaman **آمِنَ فُلَانٌ** yani " Kişi güven içinde oldu" denir.Bir başka rivâyete göre ise **آمِنَ** Allah'ın isimlerinden biridir.Ebû Ali el-Fârisî'ye göre ise, **آمِنَ** kelimesinde Allah'a raci' bir zamir vardır.Çünkü **اِسْتَجَابَ** "Duasını kabul et." manasındadır.⁷⁰

19-Le'n-Nâfiyetü li'l-Cins

" **لَا مُسْلِمَاتٍ** " kelimesinin okunuşu hakkında dört ayrı görüş vardır:

a-Kesralı ve tenvinli olarak okunur.Bu İbn Harûf'un görüşüdür.

b-Tenvinsiz olarak kesra ile okunur.Bu cumhurun görüşüdür.

c-Sadece fethalı olarak okunur.Bu görüş Ebû Ali el-Fârisî ve el-Mâzinî'nin görüşüdür.

d-Her iki durumda da tenvinsiz olarak fetha ve kesre ile okunur.⁷¹

⁶⁸ el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ, et-Tebyîn an Mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn, Thk: Abdurrahmân b. Süleymân el - Useymîn , Beyrut , 1986 , s. 193-194

⁶⁹ et-Tebyîn , s. 199

⁷⁰ el-İsfehâni, er -Râgıb, Müfredâti Elfâzi'l-Kur'an, Thk: Safvân Adnân Dâvûdî, Dimeşk, Beyrut, 1992 , s. 92

⁷¹ el-Eşbâh ve'n-Nazâir, III, 345 ;Şerhu İbn Akîl, I,398

Bilindiği gibi, Le'n-Nâfiyetü li'l-Cins, لَيْنٌ gibi amel eder.Yani ismini nasb, haberini ise ref eder. لَأَرْجُلٌ فِي الدَّارِ misâlinde olduğu gibi.O'nun hükmü, nasb ettiği kelimeyi, tenvinsiz olarak mebnî kılmasıdır.

Yukarıda zikrettiğimiz Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşüne gelince;bildiğimiz gibi cem'i müennes sâlimlerin ref durumu damme, nasb ve cer durumları ise esre ile okunur.Dolayısıyla " مُسَلِّمَاتٌ " kelimesi burada nasb durumunda olduğu için esre ile harekelenmesi gerekir.Oysa ki böyle durumlarda cem'i müennes sâlimlerin fetha ile harekelenmesine cevâz verilmiştir.

لَا مُجْتَهِدَاتٌ مَّتْمُومَاتٌ misâlinde olduğu gibi. Bu durumun şairin sözünde geçtiği gibi iki vecihde de geldiği rivâyet edilmiştir.

لَا سَابِغَاتٍ وَلَا جَاوَاءَ بِاسِلَّةٍ - تَقَى الْمَتُونِ لَدَى اسْتِيفَاءِ الْجَالِ

Söyleyeni meçhul olan şiirin anlamı şu şekildedir. "Ne zırhlar ne de cesur ordular, ecelin vakti geldiğinde, ölümden korumaz."⁷²

Yukarıdaki şiirde geçen التَّاءُ , tenvinsiz olarak, kesralı ve fethalı olmak üzere iki şekilde de okunmuştur.İbn Hişâm, bu konuda cumhurun görüşünün, kesralı olarak okunması yönünde olduğunu söylemiştir.İbn Harûf'a göre ise, tenvinli ve kesralı olarak okunabilir.Ebû Ali el-Fârisî, el-Mâzinî ve er-Rummânî'nin bu konudaki görüşü ise, fethalı olarak okunmasıdır.⁷³

Sonuç olarak diyebiliriz ki, cem'i müennes sâlimler, başına Le'n-Nâfiyetü li'l-Cins geldiğinde cer durumunda olması gerekirken, nasb durumunda da gelebilmektedir.

20- Ef'âlü'r-Recâ

Ebû Ali el-Fârisî'nin, Müberred ile aynı görüşlerde muvafık olduğu da vâkidir.Meselâ, Ef'âlü'r-Recâ'dan olan عَسَى 'nin haberinin لَيْنٌ ile gelmesi

⁷² es-Sabbân,Muhammed b.Ali ,Hâşiyetü's-Sabbân Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, Kahire t.s.II,9; Câmîu'd - Durûsi'l - Arabî ,II , 337

⁷³ Şerhu Şevâhidi Şerhi't -Tuhfeti'l - Verdiyye , s. 31

çok ve ان den tecridi de azdır. Bu görüş, Sîbeveyh ve Basra Cumhuru'nun görüşüdür. عَسَى 'nin haberi ان den ancak şiirde tecrid edilir. Bu duruma misâl olarak Hüdb'e b. Haşram el-Uzrî'nin şu beyitini verebiliriz.

عَسَى الْكَرْبُ الَّذِي أَمْسَيْتَ فِيهِ - يَكُونُ وَرَاءَهُ فَرَجٌ قَرِيبٌ

"Akşam katlanabildiğin sıkıntının ardından, bir ferahlığın gelmesi beklenir." ⁷⁴

Kur'an-ı Kerim'de şu Ayet-i Kerimelerde olduğu gibi عَسَى 'nin haberi, ان ile beraber gelmiştir.

"Fetih yakındır ki, Allah müslümanlara zaferi getirir" ⁷⁵ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ

" Olur ki, rabbiniz size merhamet eder." ⁷⁶ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ

Ebû Ali el-Fârisî'nin kabul etmiş olduğu görüş olan عَسَى 'nin haberinin ان ile gelmesi, ⁷⁷ Ayet-i Kerimelerde de sıkça geçmektedir.

21-"Alime" Fiilinden Sonra Gelen "In el-Muhaffefe"'nin Okunuşu

Bu durumda kesreli mi yoksa fethalı mı okunacağı hususunda ihtilaf edilmiştir. el-Ahfeş'üs-Sağir'e göre, kesreli olarak okunur. Ebû Ali el-Fârisî'ye göre ise, fethalı olarak okunur. Endülüs ulemâsından Ebu'l-Hasen b. Ahdar ve Ebû Abdillâh b. Ebi'l-Afiye bu konuda ihtilaf etmişlerdir. İbnü'l-Ahdar, el-Ahfeş'in görüşünü, Ebu'l-Afiye ise Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşünü kabul etmiştir. ⁷⁸

Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşü olan fethalı okunmasına delil olarak el-A'sa Meymûn'un şu şiirini verebiliriz. فِي فِتْنَةِ كَسُوفِ الْهِنْدِ قَدْ عَلِمُوا - أَنْ هَالِكٌ كُلُّ مَنْ يَحْقَى وَيَنْتَعِلُ
"Hind kılıçları gibi gençlerin içinde, hem yalınayak hem de ayakkabılı yürüyenler helâk olacaklarını bilirler."

⁷⁴ Şerhu İbn Akil, I, 327

⁷⁵ Mâide, 5 / 52

⁷⁶ İsrâ, 17 / 8

⁷⁷ Şerhu İbn Akil, I, 327

⁷⁸ el-Eşbâh ve'n - Nazâir, III, 341

Yine aynı konu Kur'an-ı Kerim Ayetlerinde de şu şekilde geçmektedir.
 عَلِمَ أَن سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَى "Allah bilmiştir ki, aranızda hastalar olacak" ⁷⁹

Görüldüğü üzere, عَلِمَ fiilinden sonra gelen إِنَّ الْمُخَفَّفَةَ 'nin, fethalı olarak okunması cevaz verilmiştir. ⁸⁰

22-el-Mebnî ve'l-Mu'reb

İsim, mu'reb ve mebnî olmak üzere iki kısma ayrılır. Mu'reb, harfe benzemeyen isim, mebnî ise harfe benzeyen isimdir. Yani isimde harfe yaklaştıran bir benzerlik olması sebebiyle mebnîlik kazanır. Ebû Ali el-Fârisî de bu görüştedir. Zira o, mebnîliği, harfe benzemeye ya da, harf manasını kapsamaya has kılmıştır. ⁸¹

23-Tevbe,9/63. Ayetinde Geçen أَنْ Hakkındaki Görüşler

" شَأْنٌ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مَن يُجَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا " Şu gerçeği bilmiyorlar mı ki, kim Allah'a ve Resûlüne karşı hududu aşarsa, içinde ebedi olarak kalmak üzere, ona cehennem ateşi vardır. ⁸²

Yukarıda geçen Ayet-i Kerime'de, Sîbeveyh'e göre أَنْ , birinci أَنْ den bedeldir ve يَعْلَمُونَ nasb mahallinde olduğu için, فَأَنَّ de nasb mahallindedir. el-Cermî ve Müberred'e göre ise, أَنْ , nasb mahallinde birinciden te'kittir ve الفاء zâidedir. Bu durumda Sîbeveyh, el-Cermî ve Müberred, mübdel tamamlanmadan önce, hem bedel hem de te'kid yapılabileceğine cevaz vermişlerdir. Ancak bu nâkıs bir görüştür. Çünkü يَعْلَمُونَ deki أَنْ , الفاء gelmeden önce tamamlanmadığına göre, nasıl te'kid ya da bedel olabilir. O'nun tamamlanması ancak haberin gelmesiyle olur. el-Ahfeş'e göre ise, o ref mahallindedir. Çünkü, الفاء kendinden önceki ve sonraki cümleyi bölmüştür. Takdiri de وَجُوبُ النَّارِ لَهُ

⁷⁹ Müzemmil , 73 / 20

⁸⁰ el-Mufassal fi İlmî'l - Lüga , s. 355-356

⁸¹ Şerhu İbn Akîl , I, 28

⁸² Tevbe , 9 / 63

şeklindedir. Ali b. Süleyman'a göre **أَنَّ** , mahfuz bir mübtedanın haberidir, takdiri **فَأَلْوَجِبُ أَنْ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ** şeklindedir ve **الفاء** her iki kavilde de şartın cevabıdır ve cümle **أَنَّ** nin haberidir. Bazılarına göre, **فَإِنَّ** cümlesi, te'vilü mastar yoluyla mübtedadır ve **الفاء** den sonra bir mecrur takdir edilir ve cümle **فَلَا أَنْ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ** şeklinde olur ki, bu da Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşüdür.⁸³

B-Sarf İle İlgili Görüşleri

Ebû Ali el-Fârisî nahiv ilmi ile ilgilenmesi yanında sarf konuları ile ilgili görüşlerini de yeri geldiğinde söylemiştir.

1- **الجياد** Kelimesi: Bu kelime Cem'u Teksirdir. Vezni **فُعَال** şeklindedir. Bu kelime de ihtilâf edilmiştir.

a-Sîbeveyh ve Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşüne göre **جياد** kelimesi, **جِيَدٌ** kelimesinin çoğuludur ve bu kelimenin vezni de **فُعَيْلٌ** şeklindedir. Bu, şaz bir çoğul değildir. **جِيَدٌ** kelimesinin aslı **جِيَوْدٌ** dir. **الياء** ve **الواو** bir kelimeye bir araya gelmiş ve birinci harf olan **الياء** sakin kılınmıştır. **الياء** **الواو** ye kalbedilmiş ve **الياء** , **الياء** 'ye idğam edilmiştir.

b-İbn Malik'e göre ise, Araplar **جواد** kelimesini "Soylu at" için kullanmaktadırlar.

c-Ebû Hayyân'a göre ise, **جياد** kelimesi **جَوْدٌ** kelimesinin çoğuludur. **جَوْدٌ** gibi.⁸⁴

2- **أَخٌ** Kelimesi: Bu kelime, câmid bir cins isimdir. Aslı ise **أَخَوٌ** dür, **الواو** harekelenmiş ve kendinden önceki harf fetha ile harekeleniği için **الواو** 'e kalbedilmiştir. Lâme'l-fiili olan **الواو** tahlîf için hazfedilmiştir. Bu harfin varlığının delili de, tesniye de ortaya çıkar. Bu kelimenin tesniyesi **أَخَوَانٌ**

⁸³ el-Kaysî, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib, Müşkilü İ'râbi'l-Kur'an, Thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin , Beyrut , 1988 , I , 332 - 333

⁸⁴ el-Hırrât, Ahmed Muhammed, Mu'cemu Müfredâti'l-İbdâl ve'l-İ'lâl fi'l-Kur'ani'l-Kerim , Dimeşk, 1989, s.82-83

şeklindedir.Masdarı ise الْأُخُوَّةُ şeklinde gelir. Lâme'l-fiilin hazfından sonra i'rab harfleri ona birleşir ve ref halinde أَخُوكَ , nasb halinde أَخَاكَ ve cer halinde أَخِيكَ şeklinde olur.Ebû Ali el-Fârisî'ye göre ise, أَخٌ kelimesi'nin lâme'l-fiili,müfred durumunda hazfedilmiştir. هَاءٌ veya كُ 'ye birleşme durumunda ise, lâme'l-fiili geri döner ve kendisi, lâme'l-fiili'nin harekesine göre harekelenir.⁸⁵

3- اِسْتَبَاءٌ Kelimesi:Ebû Ali el-Fârisî'ye göre اِسْتَبَاءٌ kelimesinin aslı اَفْعِلَاءٌ şeklindedir.Buradaki hemze, iki sebepten dolayı hazfedilmiştir. Birincisi,iki hemzenin birbirine yakın olmasıdır.İkincisi ise, bu kelime cemi'dir.Cemi'deki kullanımı, müfreddeki kullanımına göre zor olabilir.⁸⁶

4- التَّنَوُّرُ Kelimesi :Bu bir isimdir.Ancak iştikâkında ve vezninde ihtilâf edilmiştir.Bu konuda iki görüş vardır.Birincisi, Seâ'libî'nin görüşüne göre bu kelime تَنْوُورٌ veznindedir ve النَّارُ veya النَّوْرُ lafzındandır.Aslı تَنْوُورٌ şeklindedir.Birinci الواو , hemzeye kalbedilmiş, sonra tahfif için hazfedilmiştir. Hazf'den bedel olarak da النون şeddelenmiştir.İkincisi ise,Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî'ye göre bu kelimenin aslı تَنْوُورٌ lafzıdır ve تَنْوُورٌ veznindedir.⁸⁷

5-Mudâaf Fiiller:Ebû Hayyân'ın rivayetine göre; nahiv alimleri, mudâaf fiillerde hangi harfin zâid olduğu konusunda ihtilâf ettiler.el-Halil'e göre, zâid olan birinci harftir. Meselâ: سَلَّمَ fiilindeki birinci لام zâiddir.Yine بَلَزَّ (Kısa kadın) kelimesindeki birinci الزاى zâiddir.

Ebû Ali el-Fârisî'nin Yunus'tan zikrettiğine göre; zâid olan harf ikinci harftir.Ancak her iki vecih de caizdir.Bu durum, her iki halin de ihtimal dahilinde olduğuna delâlet eder.Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşüne göre ise, sahih olan görüş, Sîbeveyh'in görüşüdür.⁸⁸

⁸⁵ Mu'cemu Müfredâti'l-İbdâl ve'l-İ'lâl,s.17-18

⁸⁶ Emâli İbni's-Şeceri,II,208

⁸⁷ Mu'cemu Müfredâti'l-İbdâl ve'l-İ'lâl,s.65

⁸⁸ el-Eşbâh ve'n-Nazâir,I,106-107

C- Kıraat İlimindeki Yeri

Ebû Ali el-Fârisî, nahiv ilmiyle uğraşmasının yanısıra, kıraat ilmiyle de uğraşmış ve bu ilimde de başarılı olmuştur. Günümüze kadar ulaşan “ el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a” adlı dört ciltlik te'lifi de bunun en büyük delilidir. Aynı zamanda hâfız olan Ebû Ali el-Fârisî'nin⁸⁹ Kur'an-ı Kerim hakkındaki kültürü de bu eserinde açıkça görülmektedir.

Ebû Ali el-Fârisî, hocası İbn Mücâhid'den arz tarkiyle kıraat rivâyet etmiş ve daha sonra da Abdü'l-Melik b. Bekran en-Nahravânî de yine aynı yolla Ebû Ali el-Fârisî'den kıraat rivâyet etmiştir.⁹⁰ Ebû Ali el-Fârisî almış olduğu ilmiyle yukarıdaki eserini te'lif etmiş ve bu eserini müfessirler ve kıraat alimleri de eserlerinde kaynak olarak göstermişlerdir. Zemahşerî el-Keşşâf adlı eserinde ve Taberî Mecmau'l-Beyân adlı eserinde Ebû Ali el-Fârisî'nin bu te'lifinden faydalanmışlardır.⁹¹

Konumuz, Ebû Ali el-Fârisî'nin nahiv ilmindeki yeri olduğu için kıraat ilmindeki yeri hakkında sınırlı bilgi vermekle yetineceğiz. Şimdi bu konudaki görüşleri hakkında bilgi vermeye çalışalım.

1- خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ “Onların toplayacakları dünya menfaatından elbette daha hayırlıdır.”⁹²

Asım dışında hepsi التاء ile, o ise الياء ile okumuştur. Ebû Ali el-Fârisî ise bu Ayetin manasını şöyle açıklamıştır: خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ şeklinde okunursa manası “ Ey Allah yolunda öldürülenler yada ölenler (Allah'ın mağfiret ve rahmeti) kendisi ile meşgul olmaktan dolayı Allah yolunda savaşmaktan geri kaldığınız, toplamakta olduğunuz dünya malından daha hayırlıdır.” şeklinde olur. Eğer خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ şeklinde okunursa mana “Şizin dışınızdakilerin Allah

⁸⁹ el- Mesâilü'l - Müşkile s. 19

⁹⁰ Gâyetü'n - Nihâye , I, 207

⁹¹ el-Mesâilü'l - Askeriyyât , s. 7

⁹² Âli İmran , 3 / 157

yolunda savaşı terkedip de topladıkları şeyden Allah'ın mağfireti daha hayırlıdır." şeklinde değişir.⁹³

2- Kur'an-ı Kerim'de مَتَّأ - مَتْمٌ - مَتَّأْ kelimelerinde الميم in dammeli ve kesralı okunuşunda ihtilaf ettiler.İbn Kesîr, Ebû Amr, Asım, Ebû Bekr, الميم i dammeli, Nâfi, Hamza ve Kisâi ise kesralı olarak okumuşlardır.Ebû Ali el-Fârisî bu hususta, kesralı okunuşun kıyasda şaz olduğunu söylemiştir.⁹⁴

3- Kıraat âlimleri وَلَا يُحْسِبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا (Bedir savaşında) kurtulan kâfirler asla zannetmesinler ki, azabımızdan kurtulmuşlardır."⁹⁵ Ayet-i Kerimesinin الياء ile mi yoksa التاء ile mi okunacağı hususunda ihtilâf ettiler.

İbn Kesîr, Nâfi, Ebû Amr, Asım, Ebû Bekr ve Kisâi التاء ile ve السين ni de kesra ile okumuşlardır. وَلَا يُحْسِبَنَّ الَّذِينَ سَبَقُوا Ancak Asım, السين i fethalı okumuştur.İbn Amr ve Hamza da bu Ayeti , الياء ile ve السين ni de fethalı olarak okumuştur.(وَلَا يُحْسِبَنَّ) Ebû Ali el-Fârisî التاء ile okunması durumunda الَّذِينَ كَفَرُوا cümlesini birinci meful, سَبَقُوا cümlesini de ikinci meful olarak kabul etmiştir.Yine Ebû Ali el-Fârisî الياء ile okunursa, الَّذِينَ كَفَرُوا cümlesini fail ve ref mahallinde kabul etmiştir.Sebebi ise, failin onlara isnad edilmesidir.Çünkü يُحْسِبَنَّ iki mefulle amel etmez.⁹⁶

4- Kıraat âlimleri, Bakara Suresinde geçen الْحَجُّ kelimesinde الحاء nın fethalı okunmasında ittifak etmişler, Ali İmrân suresinde geçen aynı kelime üzerinde ihtilaf etmişlerdir.Ebû Ali el-Fârisî bu konuda şöyle demiştir.

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ "Hac bilinen aylardadır"⁹⁷ Ayet-i Kerimesindeki الْحَجُّ kelimesi, رَكَا - رَكَا - رَكَا - رَكَا kelimelerinde olduğu gibi

⁹³ el-Hucce , III , 94

⁹⁴ el-Hucce , III , 92-93

⁹⁵ Enfâl , 8 / 59

⁹⁶ el-Hucce , IV , 154-155

⁹⁷ Bakara , 2 / 197

mastardır.Sîbeveyh'e göre de حَجَّ - حَجَّ kelimesi حَجَّ kelimesinde olduğu gibi mastardır.⁹⁸

5- " إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ " Muhakkak ki küfre varanları, (yani iman nurunu şirk karanlığı ile inad yüzünden örtenleri) azab ile korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir; onlar iman etmezler."⁹⁹ Ayet-i Kerimesi'nde geçen "Küfür" kelimesi, şükürün zıddıdır.Aynı zamanda "Küfür" kelimesi, nimeti örtmek ve gizlemek anlamındadır."Şükür" ise, nimeti yayıp, ortaya çıkarmaktır.Ebû Ali el-Fârisî'ye göre ise sanki şükürün kabûlünün sür'ati, kişiye olan ihsânın ve bu ihsânın devamının ifadesidir.¹⁰⁰

II- MENSUB OLDUĞU GRAMER EKOLÜ

İncelemiş olduğumuz kaynaklar, Ebû Ali el-Fârisî'nin mensub olduğu gramer ekolü hakkında çok az da olsa ihtilâf etmişlerdir.Ancak bu ihtilâfın şüphelerden dolayı değil, târihi bilgilerden kaynaklandığını söyleyebiliriz.Bildiğimiz gibi Ebû Ali el-Fârisî'nin yaşadığı dönemde nahvî meselelerden kaynaklanan ihtilâflar hemen hemen son bulmuş ve aynı zamanda nahiv âlimlerinin herhangi bir ekole karşı da aşırı bir taassubu kalmamıştı.Mantıklı ve makul buldukları görüşleri hangi ekolden olursa olsun kabul edebiliyorlardı.Ebû Ali el-Fârisî de böyle bir dönemde yaşadığı için, hakkında ihtilâflar doğmuş ve bazı kaynaklar onun Bağdat Ekolü mensubu olduğunu zikretmişlerdir.¹⁰¹ Hatta bir kaynakta Ebû Ali el-Fârisî'nin malının üçte birini Bağdat Ekolü nahiv âlimlerine ve daha sonra gelenlere vasiyet ettiği ve bırakılan paranın da 30.000 dinar olduğu rivâyet edilir.¹⁰²

Daha önce de belirttiğimiz gibi Bağdat Ekolü, hicri iv. yüzyıldan itibaren Basra ve Kûfe gramer ekollerinin görüşlerini birleştirerek yeni bir

⁹⁸ el-Hucce , II , 278

⁹⁹ Bakara , 2/ 6

¹⁰⁰ el-Hucce,I,244-245

¹⁰¹ Zuhru'l - İslâm , I , 185 ; el - Medârisü'n - Nahviyye , s. 215

¹⁰² İşârâtü't- Ta'yin , s. 84

usul geliştirmişlerdir.Ahmed Emin, bu ekol hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklar:

“ Bu yeni ekol, çok kıyas kullanır ve metinle yetinmez.Bu ekol ile diğer ekoller arasındaki fark, Hanefî Mezhebi'nin kıyasa dayanmasıyla, Malikî Mezhebi'nin hadise dayanması arasındaki fark gibidir.”¹⁰³ Ebû Ali el-Fârisî'nin de nahvî meselelerde kıyası çok kullanması, onun. Bağdat Ekolüne mensup olabileceği görüşünü ortaya çıkarmıştır.Oysa ki kaynaklarda Ebû Ali el-Fârisî'nin Basra Ekolüne mensup olduğu zikredilmiştir.¹⁰⁴

Ebû Ali el-Fârisî, âlimlerin sözlerinde ihtilâf olduğunda ya da bir konuda çeşitli görüşler ortaya çıktığında, Basra Ekolü'nün görüşlerini tercih ediyor ve genellikle de Basra Ekolü âlimlerinden Sîbeveyh yada Müberred'le beraber aynı görüşü paylaşıyordu.¹⁰⁵ Hatta Ebû Ali el-Fârisî 341/952 senesinde Rebiü'l-Ahir ayında, Bağdat'ta çıkan bir yangında¹⁰⁶ kitaplarının pek çoğu yandığı zaman, o, Basra Ekolü âlimlerinin ilmini kendi el yazısıyla yazdığını zikretmiş ve onu arkadaşlarına okumuştur.Bu olaydan sonra, Basra Ekolü âlimlerinden biri olması ve aynı zamanda o ekolün nahiv dalında başarılı şeyhlerinden kabul edilmesi garibsenecek bir durum değildir.Aynı zamanda Ebû Ali el-Fârisî, döneminde Basra Ekolü mensublarından Sîbeveyh'in “Kitâb” ına en çok bağlı olan kişiydi.¹⁰⁷

Yukarıdaki bilgilerden sonra Ebû Ali el-Fârisî'yi, Basra Ekolü mensuplarından kabul etmek daha doğrudur.

III- KÜFE EKOLÜYLE İTTİFAK ETTİĞİ BAZI KONULAR

Ebû Ali el- Fârisî, Basra Ekolüne mensub olduğu halde, ekolüne karşı mutaassıb davranmamış, bazı durumlarda Küfe Ekolüyle de aynı

¹⁰³ Zuhru'l - İslâm , I , 185

¹⁰⁴ Medresetü'l - Arab, s. 42 ; GAL , I , 116 ; Tabakâtü'n - Nahviyyîn , s. 130 ; el - Hucce , I, 33 ; Arab ve İslâm Edebiyatı , s. 159 ; Târihu Ulemâi'n-Nahviyyîn , s. 26-27

¹⁰⁵ el - Medresetü'l - Bağdâdiyye , s. 298

¹⁰⁶ el - Kâmil fi't - Târih , VII , 243

¹⁰⁷ el - Hucce , I , 33-34

görüşleri paylaşmıştır. Bu durumun, Ebû Ali el- Fârisî'nin kıyas ilminde başarılı olmasından kaynaklandığı inancındayız. Ebû Ali el-Fârisî'nin Kûfe Ekolüyle ittifak ettiği hususlar ile ilgili örnekler;

1- عَطْفُ الْبَيَانِ Atfu'l-Beyân, müfredlikte, tesniye ve cemilikte, müzekkerlikte-müenneslikte, nekrelik-marifelikte sıfatın durumuna benzemektedir. Basra Ekolü mensubları, Atfu'l-Beyân'ın nekre olarak gelmesini caiz görmezlerken, Kûfe Ekolü mensubları ve aynı zamanda Basra Ekolü mensubu olan Ebû Ali el- Fârisî ise nekre olarak gelmesine cevaz vermişler ve şu Ayet-i Kerimleri de misal olarak getirmişlerdir.¹⁰⁸

”Mübarek bir zeytin ağacından”¹¹⁰ شَجَرَةٌ مُبَارَكَةٌ زَيْتُونَةٌ ”İrin suyundan”¹⁰⁹ مِنْ مَاءٍ صَنِيدٍ

Yukarıdaki Ayet-i Kerimelerde geçen شَجَرَةٌ ve صَنِيدٍ kelimeleri, Atfu'l-Beyân'dırlar ve anlatmış olduğumuz kaideye uygun olarak gelmişlerdir.

2- لَأَسْمِيَا Kûfe Ekolü mensubları ve onlardan başka el- Ahfeş, Ebû Hatim, İbn Madâ ve Ebû Ali el-Fârisî, لَأَسْمِيَا kelimesini istisna edatlarından kabul eder.¹¹¹

3-Ebû Ali el-Fârisî, el-Asmâî, İbn Mâlik ve Kûfe Ekolü mensubları, الباء harfinin تب'iz التَّبْيِيزُ (Bir şeyin bir bölümünü ifade etmek) için de kullanıldığını söylerler ve şu Ayet-i Kerime'yi de delil olarak gösterirler.¹¹² ”(O şarabın katığı olan Kafur) bir kaynaktır ki, ondan Allah'ın kulları içerler.”¹¹³ Ayette geçen الباء harfi مِنْ manasındadır.

4-Ebû Ali el - Fârisî'nin Kûfe Ekolü ile ittifak ettiği hususlardan biri de in النَّافِيَةِ, in النَّافِيَةِ gibi amel etmesi meselesidir. Basra Ekolü

¹⁰⁸ Hem'u'l-Hevâmi', II,121

¹⁰⁹ İbrahim ,14/16

¹¹⁰ Nur,24/35

¹¹¹ Hem'u'l-Hevâmi', I,234

¹¹² Muğni'l-Lebîb,I,105

¹¹³ İnsan,76/6

mensublarına ve Kûfe Ekolü'nden el-Ferrâ'ya göre amel etmez. Ancak el-Ferrâ'nın başka diğer Kûfe Ekolü ve Basra Ekolü mensublarından el-Müberred, Ebû Bekir b.es-Serrâc, Ebû Ali el Fârisî ve İbn Cinnî' ye göre ise **إِنَّ النَّافِيَةَ** , **لَيْسَ** gibi amel eder. Bu görüşü kabul edenler şu beyti de misal olarak getirmişlerdir.

إِنَّ هُوَ مُسْتَوَلِيًّا عَلَى أَحَدٍ - إِلَّا عَلَى أضعفَ المجانينَ

Söyleyeni meçhul olan bu şiirin anlamı şu şekildedir."O, en zayıf delilerin dışında hiç bir şeye hakim değildir." **إِنَّ النَّافِيَةَ** bu beyitte **لَيْسَ** gibi amel etmiş ve ismi olan **هُوَ** munfasıl zamirini ref edip, haberi konumundaki **مُسْتَوَلِيًّا** kelimesini de nasb etmiştir.¹¹⁴

IV-EBÛ ALİ el-FÂRİSÎ'NİN YAPMIŞ OLDUĞU İLMÎ MÜNAZARALAR

A-İbn Hâleveyh İle Olan Münazarası:

Bilindiği gibi aynı dönemde yaşayan muasır ilim adamları, birbirleriyle her devirde tartışmışlar ve birbirlerine muhalif görüşler ileri sürmüşlerdir. Her dönemde yaşanan bu ilmî münazaraların, ilme katkısı olmuş, yeni görüş ve fikirlerin doğmasına yol açmıştır. Ancak muasır ilim adamlarının görüşlerini dikkate almakla beraber , onların birbirleri aleyhine söylemiş oldukları sözleri önemsememek gerekir. Çünkü bu olumsuz tavır, ilmî kıskançlık neticesi hasıl olan bir davranış şeklidir.

Ebû Ali el-Fârisî de muasırı olan nahiv âlimlerinden İbn Hâleveyh'le bu tür tartışmalarda bulunmuştur. Ebû Ali el-Fârisî, İbn Hâleveyh'le Haleb'de Seyfüddevle el-Hamadânî'nin sarayında karşılaşmıştır.¹¹⁵ Daha önce de belirttiğimiz gibi, o dönemde yaşamış olan sultanlar, âlimlere büyük ilgi göstermişler, onlardan maddî-manevî hiçbir desteği esirgememişlerdir.

¹¹⁴ Şerhu İbn Akil,I,317

¹¹⁵ el-Mesâilü'l- Adudiyât,s.8-9

Seyfûddevele el-Hamdânî de ilme değer veren bir kişi idi. Akşamları ilim meclislerini toplar, orada âlimlerle ilmî tartışmalarda bulunurdu. İşte bu meclislerde biraraya gelen Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Hâleveyh birbirlerine olan kıskançlıkları sebebiyle sürekli tartışmışlardır.¹¹⁶

İlim meclislerinin birinde ikisi arasında birgün şöyle bir olay geçmiştir: İbn Hâleveyh “Kılıcın elli kadar ismini biliyorum” demiş, Ebû Ali el-Fârisî de tebessüm ederek “Ben de tek bir ismini biliyorum o da السيف deyince, İbn Hâleveyh, “المهند (Hint Kılıcı) , الصنارم (Keskin Kılıç) ve diğer isimleri ne olacak” diye sormuştur.Ebû Ali el-Fârisî de “Onlar kılıç kelimesinin sıfatıdır” demiştir.¹¹⁷ Ebû Ali el-Fârisî bu görüşüyle, Arap dilinde eş anlamlı kelimeleri kabul etmediğini iddia ediyordu. Bilindiği gibi Arap dilbilimcileri arasında hicri 11. asrın sonlarından, 111. asrın başlarına kadar olan dönemdeki dilbilimcileri ve raviler, Kur’an-ı Kerim, Hadis, şiir ve hutbelerdeki kelimeleri toplama hususunda büyük gayret göstermişler, onların incelenmesiyle meşgul olmuşlardır. Bu alimlerden Asmaî, Yezidî ve Rummâni’yi sayabiliriz. Müellifler eş anlamlı kelimelerin manalarını müstakil kitaplarda şu isimlerde toplamışlardır.” مَا اختلفت الفاظه وانفقت معانيه
Asmaî'nin te'lif etmiş olduğu bu eser 1384/1964 de Şam'da basılmıştır. Diğerleri ise الألفاظ المترادفة adlı eseridir. Rummâni'nin te'lif etmiş olduğu bu eser de 1321/ 1903 de Kahire'de basılmıştır. Bu alimlerden bazıları, kelimeleri toplama hususunda çok ileri gitmişler ve müteradif sayılmayan kelimeleri bile onlar arasına almışlardır. Bir varlık için çok sayıda anlamın olduğunu ortaya çıkarmayı büyük bir fazilet saymışlardır.¹¹⁸ İbn Hâleveyh, “Kitâbu'l- Esed” adlı eserinde, aslan için beşyüz isim tesbit ettiğinden bahsetmiştir.¹¹⁹

¹¹⁶ el-Mesâilü'l- Adudiyât,s.9

¹¹⁷ Ya'kub,Emil Bedî',Fıkhü'l -Lügati'l-Arabiyye ve Hasâitühâ,Beyrut,1986,s.174

¹¹⁸ İnâyetullah, Fatih,"Ebû Ali el-Fârisî",VI,49

¹¹⁹ el-Medhal,s.157

Ancak Ebû Ali el-Fârisî'nin, Arap dilindeki eş anlamlı kelimelerin varlığını tamamen inkar ettiğini söylemiyoruz. Buna bir örnek verecek olursak ; مَطْرَقَةٌ kelimesi, demirciye tahsis edilmiş bir kelimedir Ebû Ubeyde bu kelimeyi kuyumcuya tahsis etmiştir. Ebû Ali el-Fârisî ise, kendisi ile vurulan her şey için مَطْرَقَةٌ kelimesinin kullanılabileceğini söylemiştir. Yani döşemecinin kullandığı çubukla, yüncünün yün dövdüğü alete de مَطْرَقَةٌ denir.¹²⁰

İbn Hâleveyh'le Ebû Ali el-Fârisî arasında geçen bir başka ilmi münazara da şu şekilde olmuştur: Seyfüddeve'nin huzurunda yapılan ilim meclislerinin birinde, alimlerden bir guruba "Cemisi maksur gelen memdud bir isim biliyor musunuz ?" diye bir soru yöneltilmiş, alimlerin hepsi "Hayır" cevabını vermiştir. Daha sonra Seyfüddeve, İbn Hâleveyh'e bu konudaki görüşünü sormuş, İbn Hâleveyh de "İki kelime bildiğini ve ancak bin dirhem verdiği takdirde söyleyebileceğini" söylemiştir. Bunun üzerine Seyfüddeve, bin dirhem verilmesini emretmiş ve İbn Hâleveyh'de "O kelimelerden birinin صَحْرَاءُ (çöl), kelimesi olduğunu ve cemisinin صَحْرَايَ şeklinde geldiğini, diğer kelimenin ise عَدْرَاءُ (bekâr) kelimesi olup, cemisinin عَدْرَايَ şeklinde geldiğini " söylemiştir. İbn Hâleveyh, bu kıssayı "Kitâbu Leyse" adlı eserinde şu şekilde anlatmaktadır: "Seyfüddeve'nin huzurunda hazır olan diğer Ahmed b. Nasr ve Ebû Ali el-Fârisî idi. Ahmed b. Nasr "Ben bir kelime biliyorum o da حَقَاءُ kelimesidir ve cemisi حَقَايَ şeklinde gelir." dedi. Biz de حَقَاءُ kelimesi, حَقَاةُ (alfa otu) kelimesinin cemisidir, biz müfredini sorduk dedik. Bunun üzerine Ebû Ali el-Fârisî "Ben de bir kelime biliyorum o da أَشْيَاءُ kelimesidir ve cemisi أَشْيَايَ şeklinde gelir " dedi. Biz de أَشْيَاءُ kelimesi zaten cemidir."¹²¹

¹²⁰ el-Muhassas, XII, 258

¹²¹ el-Müzhir, II, 225-227 Bu konu ذَكَرُ الْأَسْمَاءِ الَّتِي جَاءَ مَقْرَدًا مَمْتُونًا وَجَمْعُهَا مَقْرُونًا hakkında. Daha sonra bu durumda olan bir çok kelimeye başka müelliflerin kitaplarında da rastlanmıştır. Geniş bilgi için el-Müzhir II, 225-227 'e bakınız.

Ebû Ali el-Fârisî, İbn Hâleveyh'le arasında geçen bu yarış sebebiyle, Seyfüddevle 'ye kızgın olarak Haleb'i terketmiş ve 346/957 de ikinci kez Bağdat 'a dönmüş, 348/959 'a kadar da oradan ayrılmamıştır.¹²² Seyfüddevle, bu tartışmalarda İbn Hâleveyh tarafını tutmuştur. Buna sebep, belki de, Seyfüddevle'nin, İbn Hâleveyh'i çocuklarının terbiyesi için vasi tayin etmiş olmasıdır.¹²³

Ebû Ali el-Fârisî, Irak'a gittiğinde Adududdevle'nin yanında iyi bir konum elde etmiştir. Bir gün Maarra halkı, Ebu'l- Hasan Süleyman'ın bir kitabını tavsiye etmesi için Ebû Ali el-Fârisî'ye gelmişler, o da kitabı biraz inceledikten sonra "Ben Şam'ı ve halkını unutmuştum" demiş ve onlarla hiç ilgilenmemiştir.¹²⁴ Ebû Ali el- Fârisî'nin bu şekilde davranmasının temelinde, Haleb'de İbn Hâleveyh'le olan tatsız münazaralarının ve idareciler tarafından kendisine gösterilen ilgisizliğin asıl neden olduğu söylenebilir.

B-Öğrencileri İle Olan Münazarası:

Ebû Ali el-Fârisî, öğrencileriyle biraraya gelir ve onlarla ilmi münakaşalarda bulunurdu. Öğrencileri, ona bazı nahiv meselelerinde soru sorarlardı, Ebû Ali el-Fârisî de cevaplardı.

İşte bu meclislerden birinde Ebû Ali el-Fârisî ile öğrencileri arasında şu münazaralar geçmiştir.

İbn Cinnî'den rivâyet edildiğine göre, ilim meclisinde bulunanlar Ebû Ali el-Fârisî'ye şu soruyu yöneltmişlerdir. " زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ cümlesinde زيد kelimesi ma'rife, مُنْطَلِقٌ kelimesi ise nekredir ayrılıp giden زيد 'in kendisi olduğuna göre, ma'rife ve nekre, aynı anda nasıl bir araya gelirler." Ebû Ali el-Fârisî şöyle cevap verir: "Zat, aynı kişidir. Ama durumu farklıdır. Giden kişi

¹²² el-Mesâilü'l-Askeriyyât, s.5-6

¹²³ Fıkhü'l-Lügati'l-Arabiyye, s.174

¹²⁴ Emin, Abdullah "Ebû Ali el-Fârisî", V,214-215

de Zeyd'in kendisidir.Orada o durumu açıklamak ve bilinmeyen bir şeyi haber vermek vardır.O meçhul durumda da, Zeyd'in gitmesidir.”¹²⁵

Yine İbn Cinnî'den rivâyet edildiğine göre Ebû Ali el-Fârisî, ilim meclisinde Mütenebbî'nin şu şiirini okumuş,

مِنْ كُلِّ مَنْ ضَاقَ الْفَضَاءُ بِجَيْشِهِ - حَتَّى تَوَى فَحَوَاهُ لَخَذُ ضَيْقِ

ve bu beyitte “Kaç mecrur vardır ? ” diye sormuştur.Orada hazır bulunanlarda “ Beş tane vardır ” cevabını vermiştir.İbn Cinnî ise, bu beyitte “ Altı tane mecrur vardır ” demiştir.Oradakiler bu duruma şaşırılmışlar ve “Bu beyitte geçen كُـ , مَنْ , جَيْشُ , الْجَيْشُ kelimesine bitişik olan الهاء ve تَوَى kelimeleri mecrurdur. Diğer mecrur hangisidir”? diye sormuşlardır.İbn Cinnî de şöyle cevap vermiştir: “Fiil ve failden meydana gelen ضَاقَ الْفَضَاءُ cümlesidir. Çünkü مَنْ ismi mevsul değil, nekre bir kelimedir. كُـ kelimesi de, ancak cins manasındaki nekre kelimeye muzaf olur.Bu durumda ضَاقَ الْفَضَاءُ cümlesi mahâllen mecrurdur.Çünkü o cümle مَنْ kelimesinin sıfatıdır ve dolayısıyla da mecrur olur.” Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî'nin bu açıklamasının doğru olduğunu kabul etmiştir.¹²⁶

¹²⁵ el-Eşbâh ve'n-Nazâir , V , 305

¹²⁶ el - Eşbâh ve'n - Nazâir , V , 304-305

SONUÇ

"Ebû Ali el-Fârisî ve Nahiv İlimindeki Yeri" adıyla yapmış olduğumuz bu çalışma, hicri iv. asırda yaşamış olan bir nahiv âliminin özellikle nahivle ilgili görüşlerini ve ilmî şahsiyetini içermektedir.

Ebû Ali el-Fârisî'nin hayatı ile ilgili yapmış olduğumuz araştırmalarda, onun yetişmesinde, yaşamış olduğu dönemin ve ilmî çevrenin etkili olduğu görülmektedir. O, dönemin ilmî ortamından en iyi şekilde istifade etmesini bilmiş ve kendisini ilmî açıdan iddialı bir konuma getirmiştir.

Başlangıçta Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerin doğru olarak anlaşılabilmesi maksadıyla ortaya çıkan nahiv ilmi, Ebû Ali el-Fârisî'nin yaşamış olduğu hicri iv. Asırda, genelde tartışmalarını sonuçlandırmış durumdaydı. Bu durum Ebû Ali el-Fârisî'nin yetişmesinde önemli bir etken olmuş ve o, nahiv meselelerinde, zaman zaman mensubu olduğu ekolün görüşlerinin dışına çıkarak, diğer ekolün görüşlerini tercih etmiştir. Bu olay, Ebû Ali el-Fârisî'nin ilmî açıdan ulaştığı olgunluğu göstermektedir.

Ebû Ali el-Fârisî'nin, ekoller arasında yapılmış olan tartışmaların taassubuna kapılmadan takip etmiş olduğu metod onu nahiv ilminde kıyas yapmadaki başarıya da taşımış olan en önemli faktörlerden biridir. Doğru olduğuna inandığı zaman, mensubu olduğu ekolün değil, diğer ekolün görüşlerini tercih etmesi, onun ilmî açıdan objektifliğini ortaya koymaktadır.

Cahiliye Dönemi Şiirlerinin yanında, Abbâsî Dönemi şiirleriyle de istişhad eden ilk nahiv âlimi Ebû Ali el-Fârisî'dir. O, bu durumuyla nahiv ilminde yeni bir metodun ilk uygulayıcısı olmuştur. Aynı zamanda o nahiv âlimleri arasında şahitliği tartışmalı olan hadislerle de istişhad etmiştir.

Ebû Ali el-Fârisî'nin te'lif etmiş olduğu gerek günümüze kadar ulaşan, gerekse ulaşmayan eserleri onun nahiv ilmindeki yerini ortaya koyması açısından önemlidir. O, nahiv dalında dönemin otoriter âlimlerinden ders alarak yetişmiş, bu avantajı da en iyi şekilde değerlendirmesini bilmiştir. Ebû Ali el-Fârisî, yalnız kendisini yetiştirmekle yetinmeyip, nahiv ilmine yön veren, önemli problemlerin çözümünde azımsanmayacak roller oynayan nahiv âlimlerinin yetişmesine de vesile olmuştur.

Ebû Ali el-Fârisî, nahiv ilminin yanında, Kur'an-ı Kerim'in tefsiri ve Kıraat ilmi ile ilgili de te'lifatı olan bir âlimdir.

Ebû Ali el-Fârisî, ilim meclislerinden hiçbir zaman uzak kalmamış, muasırları ve talebeleriyle ilmî münazaralarda bulunmuştur. İlmine olan güveni, onu daima ilmî tartışmaların içinde tutmuştur. Ebû Ali el-Fârisî, yapmış olduğu bu çalışmalarla hicri iv. asırda ve daha sonraki yüzyıllarda te'lif edilmiş olan nahivle ilgili eserlere öncülük edenlerdendir. Bu durum onun nahiv ilmindeki yerini göstermesi açısından önemlidir. O bütün bu çalışmalarıyla, nahiv ilmine büyük yararlılıklar sağlamış olan bir nahiv âlimidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abâdî el-Feyruz, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-Muhîf*, Beyrut, 1984.
- Abbas, I, "Ebû Ali el- Fârisî" *Encyclopaedia of Iranica*, I-IV (Londra, 1985), I ,257-258
- Abdülmesih, ve Arkadaşları, *el-Halîl Mu'cemu Mustalahât'in-Nahvî'l-Arabî*, Lübnan, 1990.
- el-Afgânî Saîd, *Min Târihi'n -Nahv*, Beyrut, t.s.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyası Enbiyâ ve Tevârihi Hulefâ*, I-II, İstanbul, 1977.
- Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, I-III, Kahire, 1952
- _____ *Zuhru'l-İslâm*, I-IV, Kahire, t.s.
- Akşit Niyazi, *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, İstanbul, t.s.
- Âlem Yahya Mîr, "Kitâbu'l-İzâh Mekânetühû ve Hasâisühû "Mecelletü Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyyeti bi Dimeşk, LXVIII, (Dimeşk, 1993) s. 303-314.
- el-Alevî Hibetullah b.Ali b. Muhammed b.Hamza el-Hasen, *Emâli İbni's-Şecerî*, I-III, Kahire, t.s.
- Algül Hüseyin, *İslâm Târihi*, I-IV, İstanbul, 1987.
- Ali el-Müttakî, Alauddîn İslâm Ali b.Hüsameddin el-Hindî el-Bürhânî Fevrî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Thk:Bekrî Hayyânî Saffetü's-Sekâ, I-XVIII, Beyrut, 1993.
- Atîk Abdülaziz, *el- Medhal ile İlimi'n-Nahv ve's-Sarf*, b.y.1974.
- el-Bağdâdî,Abdulkâdir b. Ömer, *Şerhu Şevâhidi Şerhi't-Tuhfeti'l-Verdiyye*,Thk:Nazif M.Hoca,İstanbul,1978
- _____ *Hızânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübâbi Lisâni'l-Arab*, Thk: Abdüsselam Muhammed Hârûn, I-XIII, Mısır,t.s.
- _____ *Hâşiyetün alâ Şerhi Bânet Suâdü li İbn Hişâm*,Thk:Nazif

- Muharrem Hoca, I-III, Beyrut, 1980.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zünûn alâ Esmâ'îl-Kütübi ve'l-Fünûn*, I-II, Beyrut, 1982
- Barthold, W., *İslâm Medeniyeti Târîhi*, Türkçeye Çeviren: M. Fuat Köprülü, Ankara, 1940.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Târîhi ve (Tabakatü'l-Müfessirîn)*, I- II, İstanbul, 1974.
- Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Arapçaya Çeviren: Abdulhalim en-Neccâr , I-VI, Kahire, t.s.
 _____ *Geschichte der Arabischen Litteratür*, I-II, Leiden, 1943.
 _____ *Supplement*, I-III, Leiden, 1937.
- el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-IV, b.y., 1968
- el-Cevâlikî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed b. el-Hadır, *el-Muarrab Mine'l-Kelâmi'l-A'cemî alâ Hurûfi'l-Mu'cem*, Thk: F. Abdurrahîm, Dimeşk, 1990
- el-Cezerî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed, *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurra'*, I-III, Mısır, 1932
- el-Cezzâr, Fikri Zeki, *Medâhilü'l-Müellifîn ve'l-A'lâmü'l-Arab Hatta Ame 1215-1800*, I-III, Riyad, 1994.
- el-Cürcânî, Abdulkâhir, *Delâilü'l- İ'câz*, Dimeşk, 1987.
- Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, İstanbul, 1973
- Dayf, Şevkî, *el-Asru'l-Abbâsiyyu's-Sânî*, Kahire t.s.
 _____ *Asru'd-Düvel ve'l-İmârât*, Kahire, 1980.
 _____ *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Mısır, 1968.
- Dûrî, Abdulazîz, *İslâm İktisat Târihine Giriş*, Türkçeye Çeviren: Sabri Orman, İstanbul, 1991.
- Ebu'l-A'lâ el-Maarî, *Risâletü'l-Gufrân*, Thk: Bintü'ş-Şâtî, Mısır, t.s.
- Ebû Ğudde Abdülfettâh, *el-Ulemâü'l-Uzzâb Ellezine Asârü el-İlme ale'z-Zevâc*, Beyrut, 1983.

- Emin, Abdullah, "*Ebû Ali el-Fârisî*" el-Muktadaf, sayı:5
(Kahire,1952),s.210-215
- el-Endelüsî, Ebû Hayyan Muhammed b.Yusuf el-Garnatî, *Tezkiratü'n-Nuhât*, Thk.Afif Abdurrahman,Beyrut,1986.
- el-Esed, Nâsıruddîn, *Masâdiru's-Şi'ri'l-Câhilî ve Kıymetüha't-Târihiyye*, Kahire, 1962.
- el-Ezherî, Hâlid b. Abdillâh, *Şerhu't-Tasrîh ala't-Tavdîh*, I-II, b.y., t.s.
- el-Fâhûrî, Hannâ, *el-Mûcez fi'l-Edebi'l-Arabî ve Târihihî*, I-IV, Beyrut, 1991.
- el-Fârisî, Ebû Ali,el-Hasen b.Ahmed b.Abdilgaffâr, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a Eimmeti'l-Emsâr bi'l-Hicâz ve'l-Irak ve's-Şam Ellezine Zekerehum Ebû Bekr b. Mücahid*, Thk: Bedreddin Kahveci, Beşir Cüveycâti, I-IV, Beyrut, 1984
- _____ *Şerhu'l-Ebyâti'l-Müşkiletî'l-l'râb el-Müsemma "Idâhu's-Şi'r*, Thk: Hasan Hindâvî, Beyrut, 1987.
- _____ *el-Mesâilü'l-Adudiyyât*,Thk:Şeyhü'r-Râşid,Dımeşk,1986.
- _____ *el-Mesâilü'l-Müşkile el-Ma'rufe bil-Bağdâdiyyât*,Thk:Salâhuddîn Abdillâh et-Teykâvî,Bağdat.t.s.
- _____ *el-Mesâilü'l-Askeriyyât fi'n-Nahvi'l-Arabî*, Thk:Ali Câbir el-Mansûrî, Bağdat,1982.
- Fehmi, Abdurrahman, *Medresetü'l-Arab*, Kostantiniyye,1886.
- Ferruh, Ömer, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî el-A'suru'l-Abbasiyye*, I-VI, Beyrut, 1981.
- el-Ğalayînî, Mustafa, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, I-III, İstanbul, 1966.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, Türkçeye Çevirenler:Azmi Yüksel, Rahmi Er, Ankara, 1993.
- Gümüş, Sadreddin, *Seyyid Şerîf Cürcanî ve Arap Dilindeki Yeri*, İstanbul,1984.

- el-Hanbelî, Ebu'l-Fellâh Abdilhayyi b. el-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, I-VIII, Kahire, 1931.
- Hasan, Hasan İbrahim, "Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal" *İslâm Târîhi*, Türkçeye Çevirenler: Sadreddin Gümüş, İsmail Yiğit, I-IV, İstanbul, 1985.
- el-Hatîbü'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdât*, I-XIV, Mısır, 1931.
- el-Hırrât, Ahmed Muhammed, *Mu'cemu Müfredâtü'l-İbdâl ve'l-İlâl fî'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dimeşk, 1989.
- Hitti, Philip, K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Târîhi*, Türkçeye Çeviren: Salih Tuğ, I-IV, İstanbul, 1980.
- Huart, Clement, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, Türkçeye Çeviren: Cemal Sezgin, Ankara, t.s.
- İbn Akîl, Behâüddîn Abdullah, *Şerhu İbn Akîl*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, I-II, Mısır, 1964.
- İbn Beşkuvâl, Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik, *Kitâbu's-Sıla*, I-II, Kahire, 1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali Muhammed, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, Thk: Muhammed Abdilkadir Atâ Mustafa Abdulkadir Atâ, I-XVIII, Beyrut, 1992.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, Thk: Muhammed Ali en-Neccâr, I-III, Kahire, 1988.
- _____ *Sırru Sinâati'l-İrâb*, Thk: Hasan Hindâvî, I-II, Dimeşk, 1993.
- İbnü'l-Enbârî, Kemâlüddîn Ebi'l-Berekat Abdirrahmân b. Muhammed b. Ebî Saîd, *el-İnsâf fî Mesâilil-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîn*, I-II, Beyrut, 1993
- _____ *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâtil-Udebâ*, Thk: İbrahim es-Samerâî, Bağdat, 1959

- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't -Târih*, Thk: Muhammed Yusuf ed-Dakkkâk, I-X, Beyrut, 1987
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ebî'l-Fazl Ahmed b.Ali, *Lisânü'l-Mîzân*, Hindistan, 1911.
- _____ *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Thk:Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz, I-XV+II, Beyrut,1995.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Türkçeye Çeviren:Zakir Kadiri Ugan, I-III, İstanbul, 1986.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b.Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman*, Thk: İhsan Abbas, I-VIII, Beyrut, t.s.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah,Cemâlüddîn b.Yusuf b.Ahmed b.Abdullah b.el-Ensârî el-Mısırî, *Muğnî'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârib*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdilhamid, I-II, Kahire, t.s.
- _____ *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd, I-III, Beyrut,1980
- _____ *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab*,Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd ,b.y.,t.s.
- _____ *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Kahire,1923
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*,Thk:Ahmed Abdulvehhâb Fetih, I-XIV+I, Kahire,1994.
- İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Thk:İbrahim Ramazan, Beyrut, 1994
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b.İsmail el-Endelüsî, *el-Muhassas*, I-V, Beyrut, 1903.
- _____ *Şerhu Müşkili Şi'ri'l-Mütenebbî*, Thk:Muhammed Rıdvan ed-Dâyeti, Dimeşk, 1975

- İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mahâsin Yusuf, *en-Nücûmu'z -Zâhire fî Mülûki Mısra ve'l-Kâhira*, I-XII, Kahire, t.s.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Ömer b.el-Muzaffer b.Ömer b.Ebi'l-Fevâris, *Kitâbu Şerhi't-Tuhfeti'l-Verdiyye*, Thk: Semir Ahmed Abdilcevvâd, Kahire, 1985.
- İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, I-X. Beyrut. t.s.
- el-İrbilî, Alauddin b. Ali, *Cevâhiru'l-Edeb fî Ma'rifeti Kelâmî'l-Arab*, Beyrut, 1991.
- İnânî, Mustafa Ahmed el-İskenderî, *el-Vasîf fî'l-Edebi'l-Arabî ve Târihihi*, Kahire, 1924.
- el-İsfahânî, er-Râgıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, Thk: Safvân Adnân Dâvûdî, Dimeşk, 1992.
- el-Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşa'*, Thk: Muhammed Hüseyin Şemseddîn, I-XV, Beyrut, 1987.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b.Abdillah, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütübi ve'l Fünûn*, I-II, Beyrut, 1982.
- Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul, 1991.
- el-Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebi Tâlib, *Müşkilü'l-râbi'l-Kur'an*, Thk: Halim Salih ed-Damîn, I-II, Beyrut, 1988
- Kays, Âli Kays, *el İrâniyyûn ve'l-Edebi'l-Arabî Ricâlü Ulûmi'l-Kur'an*, I-IV, Tahran, 1984.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifî'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I-IV, Beyrut, 1993
- el-Ketbî, Muhammed b.Şâkir, *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-Zeylû Aleyhâ*, Thk: İhsan Abbas, I-V, Beyrut, 1974.
- el-Kiftî, Ebu'l-Hasan Cemâlüddîn Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, Thk: Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim, I-V, Kahire, 1950.

- Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Konya, 1969
- Mahmud, Hüseyin Mahmud, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî Târihi'n-Nahvi'l-Arabî*, Beyrut, 1986.
- Miguel, Andre, *İslâm ve Medeniyeti*, Türkçeye Çeviren: Ahmed Fidan, Hasan Menteş, I-II, Ankara, 1991.
- Minorsky, V, "*Meÿyâfârikir*", İ.A.I-XIII, (İstanbul, 1979), VIII, 195-201.
- Nejad, İnâyetullah, "*Ebû Ali el-Fârisî*", Dâiretü'l-Maârif Buzurkî İslâmî, I-VI, (Tahran, 1953) VI, 46-53.
- Özbalıkçı, M. Reşit, "*Ebû Ali el-Fârisî*"; T. D. V. İ. A., I-XII, (İstanbul, 1994), X. 88-90.
- Rabin, C, "*el-Fârisî*" The Encyclopaedia of İslâm, I-VI+I, (Londra, 1965), III. 802-803.
- er-Râfiî, Mustafa Sâdık, *Târihu Adâbi'l-Arab*, I-III, Beyrut, 1974.
- es-Sabbân, Muhammed b. Ali, *Hâşiyetü's-Sabbân Şerhu'l-Eşmûnî âla Elfiyyeti İbn Mâlik ve Maahu Şerhu's-Şevâhidi li'l-Muğnî*, I-IV, Kahire, t.s
- es-Sadr, es-Seyyid Hasan, *Te'sîsü's-Şia*, Beyrut, 1981.
- es-Safedî, Salahuddîn Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, I-XX, b.y, 1981.
- es-Seâlibî, Ebû Mansur en-Nisâbûrî, *Kitâbu Fıkhî'l-Luğa ve Sırrî'l-Arabiyye*, Beyrut, t.s.
- _____ *Yefîmetü't Dehr fî Mahâsini Ehli'l-Asr*, I-IV, Beyrut, 1973.
- es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdilkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el Ensâb*, Thk: Abdurrahmân b. Yahyâ el-Yemânî, I-X, Beyrut, 1981.
- es-Senûsî, *Mukmilü-İkmâli İkmâli'l-Mu'lim*, I-VII, Riyad, t.s.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İktirâh fî İlimi Usûli'n-Nahv*, Thk: Ahmed Suphi Furat, İstanbul, 1975.
- _____ *Hem'u'l-Hevâmi' Şerhu Cem'i'l-Cevâmi'*, I-II, Mısır, 1909

- _____ *el-Eşbâh ve'n-Nazâir fi'n-Nahv*, Thk: Abdü'l-el Sâlim Mükerrerem, I-VIII, Beyrut.1985.
- _____ *Târihu'l -Hulefâ*, Beyrut, 1974.
- _____ *Buğyetü'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Lügaviyyîn ve'n-Nuhât*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, I-II, Beyrut, 1964.
- _____ *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Lüğa ve Envâihâ*, Thk: Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim ve dğr, I-II, Mısır, t.s.
- Şan, Sâmi, *Kâmûsu'l A'lâm*, I-VI, İstanbul,1889.
- Sezgin, Fuat, *Geschichte Des Arabischen Srifftums*, I-IX, Leiden,1984
- eş-Şerîfü'r-Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, Thk:Taha Muhammed ez-Zeynî, Kahire,t.s.
- _____ *Dîvân*, I-II, Beyrut, t.s.
- Tâhâ er-Râvî, " *el-Basriyyûn ve'l-Kûfiyyûn*" Mecelletü Mecma'i-l-İlmi'l-Arabî, XIV, (Dimeşk,1949.)s.418-420.
- Tanç, Halil İbrahim, *al-Kisâf, Hayatı, Eserleri Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilimdalı basılmamış doktora tezi), Erzurum, 1993, XVII+273 s.
- et-Tantâvî, Muhammed, *Neş'etü'n-Nahv ve Târihu Eşheri'n-Nuhât*, b.y., 1991.
- Taşköprüzâde,Ahmed b.Mustafa ,*Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mavzûâti'l-Ulûm*, Thk:Kâmil Kâmil Bekrî Abdülvehhâb Ebu'n-Nûr, I-III, Kahire, 1968
- et-Tenûhî, el-Muhsin b. Ali, *Nişvâru'l-Muhâdara ve Ahbâru'l-Müzâkera*, Thk:Abbûd eş-Şâ el-Mahâmî,I-VIII,b.y,1973.
- et-Tenûhî,Ebu'l-Mehâsin el-Mufaddal, *Târihu'l-Ulemâi ve'n- Nahviyyîn mine'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn ve Ğayrihim*, Thk: Abdülfettah Muhammed el-Hulvî, b.y., 1981.

- Tural Hüseyin, *"Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi"*
A.Ü.İ.F.D.Sayı:9,(Erzurum,1990),s.67-79
- Tülücü, Süleyman, *"Arap Dili Mektepleri"*, A. Ü. İ. F. D., Sayı: 9,
(Erzurum, 1990), s.329-342.
- el-Übbî, Ebû Abdillâh, *İkmâlü'l-Mu'lim*, I-VII,Riyad,t.s.
- Ukberî, Ebu'l-Bekâ', *et-Tebyîn an Mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn
ve'l-Kûfiyyîn*,Thk:Abdurrahmân b.Süleyman el-Useymîn, Beyrut,
1986.
- el-Umerî, İbn Fazlillah Şahâbüddîn, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-
Emsâr*, I-XV, Frankfurt.1988.
- Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, Çev:Fikret Işıltan, Ankara, 1963
- el-Verrâk, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kub, *Kitâbu'l-Fihrist li'n-
Nedîm*, Thk: Rızâ, b.y., 1971.
- el-Yâfiî, Ebû Muhammed Abdillâh b.Es'ad b.Ali b.Süleyman el-Yemenî
el-Mekkî, *Mir'âtü'l-Cinân fî İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Ma
Yu'teberu min Havâdisi'z-Zamân*, I-IV, Beyrut,1980.
- Ya'kub, Emil Bedî', *Fıkhü'l-Lügati'l-Arabiyye ve Hasaisuhu*, Beyrut,
1986.
- _____ *el-Mu'cemu'l-Mufassal fî Şevâhidi'n-Nahvi's-Şi'riyye*, I-III,
Beyrut, 1992.
- _____ *el-Mu'cemu'l-Mufassal fî İlmî'l-Arûz ve'l-Kâfiye ve Fünûni's-Şi'ri*,
Beyrut, 1991
- Yâkût el-Hamevî, *er-Rumî,Mu'cemu'l-Udebâ İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-
Edîb*, Thk: İhsan Abbas, I-VII, Beyrut, 1993.
- _____ *Mu'cemü'l-Büldân*, Thk: Ferid Abdülazîz el-Cündî, I-V+II,
Beyrut, t.s.
- el-Yemânî, Abdülbakî b.Abdilmecid, *İşârâtü't-Ta'yin ve Terâcimi'n-
Nuhât ve'l-Lügaviyyîn*, Thk: Abdülmecid Diyab, Riyad, 1986.

- Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi*, I-XIV, İstanbul, 1990.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, *Kitâbu'l-Cümel fi'n-Nahv*, Thk: Ali Tevfik el-Hamd, İrbid, 1984.
- _____ *Mecâlisü'l-Ulemâ*, Thk: Abdüsselâm Muhammed Hârun, Mısır, 1983.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk: Şuayb el Ernaût Ekrem el-Bûşa, I-XXIV, +II, b.y., 1990.
- _____ *el-Iberu fi Haberi Men Ğaber*, I-II, Beyrut, 1985.
- _____ *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, Thk: Ömer Abdüsselâm Tedmûri, I-XXXV, Beyrut, 1989.
- _____ *Mîzânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, Thk: Ali Muhammed el-Bicâvî, I- IV, b.y., t.s.
- _____ *el-İşâre ilâ Vefeyâti'l-A'yân el-Müntekâ min Târihi'l-İslâm*, Thk: İbrahim Salih, Beyrut, 1991.
- _____ *Düvelü'l-İslâm*, Beyrut, 1985.
- _____ *el-İ'lâm bi Vefeyâti'l-A'lâm*, Thk: Abdülhamîd Murad Abdilcabbâr Zekkâr, Beyrut, 1992.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. İzziddîn b. Ömer, *el-Mufasssal fi İlimi'l-Lüğâ*, Beyrut, 1990.
- ez-Zevzenî, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed, *Şerhu'l-Muallagâti's-Seba'*, Thk: Muhammed Hayr Ebu'l-Vefâ, Mustafa Kassâs, Beyrut, 1990
- Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Târihi*, I-V, İstanbul, 1976.
- _____ *Târihu Adâbi'l-Lügati'l-Arabiyye*, I-IV, b.y., t.s.

ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmusu Terâcime li-Eşheri'r-Ricâl ve'n- Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn, I-VIII, Beyrut, t.s.*

ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b.el-Hasan, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn, Thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mısır, 1954.*

